

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Molnár Dávid	
Református–unitárius templomviták (1615–1648)	3
Gönczöl Andrea	
Egy unitárius Szent Ágoston milánói kertjében. Losonczy B. András megtérése	22
Selinger Sándor	
Egykori belső-szolnoki unitárius egyházkör és településeinek térinformatika alapú adatbázisa	38
Péter László	
Labdarúgás és vallás. Néhány elméleti szempont	49

MŰHELY

Jánosfalvi Sándor István	
V. Oráció – Bacchus temetése.	65

SZÓSZÉK – ŪRASZTALA – SZERTARTÁSOK

Koppándi Botond Péter	
Vallásszabadság – a hallásból jövő hit és cselekedet ünnepe (Róm 10,17; Jak 2,14).	72
Jakabházi Béla Botond	
A mustármag példázata.	78
Lakatos Sándor	
Csak a szeretetben! (Jn 11,33–44)	81

KÖNYVSZEMLE

George Kimmich Beach: <i>Az alapevangélium. Negyven nap Márkkal</i> (Czire Szabolcs)	87
Kivonatok	93

TANULMÁNYOK

Molnár Dávid¹

Református–unitárius templomviták (1615–1648)²

Határozatok, hatályuk, gyenge pontjaik

Amikor Bethlen Gábor és az Öreg Rákóczi György korában elismerték az egyházi kisebbségek hatalmát, egyre több vitára szolgáltatott alkalmat a székelyföldi és más erdélyi templomok ügye. Érdekes, hogy ezen összetűzéseket szinte csak református forrásokból ismerjük, s hogy az unitárius kútfők többsége máig feltáratlan maradt. Ezekből fog válogatni e tanulmány, miután idézi azokat az országgyűlési határozatokat, amelyek egyszerre idézték elő és szorították keretek közé a különböző templomvitákat. Az egyik az 1615-ben Kolozsvárott, a másik az 1630-ban Gyulafehérvárott üléselő országgyűlés végzése volt.

1615. szeptember–október; Kolozsvár; 34. artikulus:³ „Az romana religióú ’katolikus vallású’ uraink atyánkfiai instanciájokra

¹ Molnár Dávid 1986. július 28-án született Szegeden. 2012-ben végzett a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán magyar nyelv és irodalom szakon, régi magyarországi irodalom szakirányon. Jelenleg ugyanezen egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. A kora újkori unitarizmus történetével foglalkozik.

² A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

³ Szilágyi Sándor: *Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel (1614–1621)*. 7. köt. Budapest, 1883, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 286.

'kérelmükre', *minthogy artikulusunk⁴ vagyon róla, hogy ahol melyik fél többen vagyon, az olyané légyen az templum, megengedtük, hogy Somlyón és Udvarhely⁵ is, ha többen vadnak azon az hűtön valók, az templomok ő számokra légyenek; de addig bele ne szállhassanak, hanem elsőben egyenlőképpen és egy költséggel az két religión valók építsenek Somlyón és Udvarhelyen auditóriumokat 'imaházakat', elkészítvén az auditóriumokat, azután restituáltassék 'adassék vissza' mind az két helyen mind az két parókiához 'lelkészi hivatalhoz' való házzal és quartával 'dézsmanegyedel' együtt az maior parsnak 'többségnek.'*"

1630. január–február; Gyulafehérvár; 44. artikulus:⁶ „Az szé-kely uraink s atyánkfiak kívánságokra, hogy felséged⁷ minden helyeken indifferenter 'különbség nélkül' religiójokat szabados exercitiumokban 'gyakorlatukban' admittálta 'megengedte', és ahol bántódások estenek, annak is eligazítására rövid időt mindenik religiókból arra rendeltetett kommisszáriusit 'megbízottait' kibocsátani ígérte, kik inkvirálván 'kikérdezvén' ex novo 'újból', valakik közöttök is potiorb parsoknak 'többségeknek' találtak, ekléziájoknak⁸ mindenképpen azoknak restituáltatja, felségedtül illendő hálaadással vettük. Végeztük is exmisszióját 'kiküldetését' az kommisszáriusoknak, ne differáljuk 'halasszuk el', mentül hamarébb igazítassék el dolgok, minden religiókból egy-egy kommisszárius légyen; ahol kevesebb pars léssen, az maior pars auditóriumot csinálni segítsen.”

Az artikulusok a szakirodalom egyöntetű álláspontjával ellentétben nem azt szabályozták, hogy kié legyen a templom Erdély vegyes felekezetű helységeiben, hanem előbb (1615) azt, hogy kié legyen a templom a vegyes felekezetű Szilágy-

⁴ Az 1581-es törvénycikkre utal, amely megengedte, hogy a község olyan hitvallású lelkészt válasszon, amilyen hitvallást követ a lakosság nagyobbik része.

⁵ Szilágysomlyón és Székelyudvarhelyen. Lásd: Sipos Gábor: Katolikus–református vita a Szilágyságban a 17. század elején. In Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila (szerk.): *Báthory Gábor és kora*. Debrecen, 2009, A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete – Erdély-történelmi Alapítvány, 311–323. Zayzon Ferenc: *A székely-udvarhelyi evang. reform. egyházközség története. Megalakulásától 1780-ig*. Székely-Udvarhely, 1893.

⁶ Szilágyi: i. m. 9. köt. 98.

⁷ Brandenburgi Katalin.

⁸ Ekléziásoknak?

somlyón és Székelyudvarhelyen, azután (1630) pedig azt, hogy kiknek adják a vitás templomokat Székelyföldön. Értelmezéséből az is következik, hogy csak az itteni kisebbségeknek engedték meg, hogy számukra „egyenlőképpen és egy költséggel” külön auditorium, imaház épüljön. Ez természetesen még így is nagy jelentőségű változás volt. Nemcsak azért, mert a határozatok a harmincas években országos precedenst teremtettek, hanem azért is, mert ezen kisebbségeknek már nem kellett követnie a lakosság nagyobbik részének hitvallását (a helység választható vallási különbözősége). Ahol azonban a partikuláris hatályú végzések nem léptek életbe, ott ezután is az 1581-es maior pars-elve jelentkezett (a helység kötelező vallási egysége).

Mi sem támasztja ezt alá jobban, mint hogy ennek az elvnek akart érvényt szerezni Háromszék „megcirkálásakor” (1619) Keserői Dajka János is. A református püspök jogi szempontból egyáltalán nem vádolható azzal, hogy figyelmen kívül hagyta volna azt a kikötést, amit 1615-ben rögzítettek („ahol kevesebb pars léssen...”), hiszen az a törvény – Udvarhely kivételével – nem volt hatályos Székelyföld egészén. Itt 1630-ig csak az 1581-es határozatnak kellett volna érvényesülnie, ám az az egységesen protestáns egyházmegyék miatt 1619-ig nem valószínűsíthető. A székelyföldi minor parsok egyházi hatalmát csak Bethlen halála után, 1630-ban ismerték el. Ám csakis jogilag. Tudniillik a háromszéki unitárius kisebbségek auditoriumhoz való jogát (Sepsikőröspatakot kivéve) a fejedelem ezután sem akarta behatóan megvizsgálni, hiába könyörgött hozzá az unitárius püspök, Csanádi Pál.⁹

Negyedszer: amint az háromszéki abalienáltatott eklézsiáknak 'elidegenített gyülekezeteknek' az ország artikulusának kontinencia 'mértékletesség'¹⁰ szerént való inkvirálása felől nagyságod magát rezolválta 'elhatározta', hogy Isten alkalmasb üdöt adván érniünk, arra is nagyságod magát illendőképpen rezolválja. Ennek az dolognak eddig való haladoztatása is az mi religiónk szabadsága aequalitásának 'egyenlőségének' igen nagy prejudiciumára 'kárára' vagon.

A szakirodalom valószínűleg azért nem hangsúlyozta eléggé, hogy Bethlen elhunytá után nemcsak a rendi mozgalmak, hanem a vallási intolerancia sértettjei is elérkezettnek látták az időt sérelmeik orvoslására, mert a nem-reformátu-

⁹ EUEGyLt RegA P. 4.

¹⁰ A 44. artikulusra utal.

sok, mint olyanok, úgy tűnik, hogy nem kötötték egybe sérelmeiket. Bár a különböző felekezetek egyidejűleg folyamodtak a fejedelemasszonyhoz, más-más okból. Háromszéken a református püspök joghatósága alá vetett unitárius eklézsiák, Udvarhelyszéken a katolikusok elnyomása miatt éleződtek ki azok a küzdelmek, amelyek a harmincas évek második felében a vármegyei területre is átátsaptak. A katolikusok természetesen Katalin (legújabbban kiutkeresési gesztusnak értelmezett) áttérése¹¹ miatt is remélhettek. Amíg az ő kezdeményezésükre – a szakirodalom egyöntetű álláspontja szerint – kiterjesztették a minor pars elvét – ez a 44. artikulus –, addig az utóbbiak számára létrejött valami kiengeztelő forma.¹² E békéltető levélben a fejedelemasszony azt a rendeletet hozta, hogy a székely unitárius gyülekezeteknek saját vallású espereseik legyenek, akik elismerik a református püspök felsőbbtségét. Cserébe a református püspök nem vizsgálhatja meg az esperest, nem nevezhet ki unitárius papot, s nem tartozik elé a vallási perpatvar fellebbvitele sem. A határozatok dacára a felekezeti béke ezután is gyakran bomlott meg Székelyföldön, egyebek között Háromszéken, ahol már Bethlen Gábor korában szakadatlanul egy akadémikus atyafit tartottak, aki arra volt hivatott, hogy a vallásban meghidegedett és megszakadozott embereket megvilágítsa, ellentmondva megcáfolja őket, s tévedéseikkel törődjék.¹³

Visszakanyarodva a határozatokra, megállapíthatjuk, hogy voltak hiányosságai és gyenge pontjai. Amit nem írtak elő, azt a fejedelmi rendeletek, utasítások, komisszáriusi deliberációk szabták meg. Végeredményben azonban mindig a fejedelem döntött. A fejedelem, aki a „maga humorához választotta” megbízottjait. Ezek nem maguk számlálták meg a feleket, hanem felszámolókat rendeltek. Arra is van példa, hogy egyesek máshonnan hozva be híveket szaporítani igyekeztek a lélekszámot, s az is előfordult, hogy egy-egy földesúr küldöttként saját, „ellenkező vallású” jobbjait olvasta meg. Miután persze a biztosok az egyik felet „potiorb parsnak” találták, egyenlő teherviselést írtak elő számukra. Ez erősen igénybe vette a kisebbségeket, főként, hogy az egyházi vagyonból (parókia, quarta, szántóföldek, rétek, harang, pohár, kanna, abrosz, kendő stb.) nem feltétlen részesedtek/ kellett részesedniük. Az anyagi terhek közös hordozása egyébként is nehezen ment. Másfelől előírták ugyan az artikulusok, hogy a

¹¹ Szabó Péter: *Brandenburgi Katalin tettetése a hit és a török hűség dolgában*. In G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. Budapest, 2010, L'Harmattan, 112.

¹² Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*. 2. köt., Kolozsvár, 2009, Erdélyi Unitárius Egyház, 408–409.

¹³ Koncz József: *Az erdélyi ev. ref. egyház vallássérelmei 1631-ben*. *Protestáns Közlöny*, 12. évf. (1882). 422.

minor pars számára auditórium épüljön, méreteit és milyenségét azonban nem határozták meg. Minthogy pedig az artikulusok kulcsa a lélekszám volt, a megváltoztatására irányuló agresszív kísérletek száma megnőtt, s az is többször megtörtént, hogy az anyaegyházról leválasztották a filiákat, ha azokban az ellenkező vallásúak többen voltak.

Nem véletlen, hogy már a korai időszaktól egyre inkább az arányosítás jegyében tartatták be a végzéseket. Székelymuzsnán például, ahol az unitáriusok háromszor annyian voltak, mint a reformátusok,¹⁴ többség lévén nemcsak három részt kellett építeniük,¹⁵ azaz a költségek háromnegyed részét kellett fedezniük, hanem a földek, rétek és egyéb bejövő proventusok (termés, jövedelem) negyedét is ki kellett adniuk.¹⁶ Mi több! A sajátjukhoz hasonló templomot kellett építeniük a reformátusok számára, amelyet a komisszáriusok minőségileg ellenőriztek.

Az alábbiakban „esettanulmányok” keretei között mutatom be, hogy hogyan tartották be és hágták át a törvényeket.

A határozatok érvényesülése

Sepsikőröspatak

A komisszáriusok 1630-ban Sepsikőröspatakot is megvizsgálták „az instrukció szerint”. Az instrukció kifejezés Katalinnak arra az utasítására (1630. március 8.) utal, amelyet az udvarhely- és háromszéki vitás templomok tárgyában kiküldött bizottság számára adott.¹⁷ De vajon mikor fordultak az unitáriusok a fejedelemszponyhoz? Ha ez időben egybeesett az udvarhelyi katolikusok folyamodásával, akkor az 1615. évi határozat Székelyföldre való kiterjesztésében az unitáriusoknak is épp olyan kezdeményező szerep jutott, mint a katolikusoknak. S akkor már felmerül a kérdés, hogy vajon biztos-e, hogy a vallási sértettek, mint olyanok nem próbáltak társadalmi bázist kovácsolni a fejedelemválasztási küzdelmekben? Pokoly szerint Erdélyben nemcsak a római katolikusok értettek egyet, hanem némelyek a több religión levők közül is, éspedig főleg az unitáriusok, kiknek szintén ínyükre lett volna a református egyház hátratétele.¹⁸

¹⁴ EUEGyLt RegA P. 6.

¹⁵ EUEGyLt RegA P. 5.

¹⁶ EUEGyLt RegA P. 6.

¹⁷ Szádeczky Lajos (szerk.): *Székely oklevéltár (1603–1698)*. 6. köt. Kolozsvár, 1987, A Székely Történelmi Pályadíj-alap Felügyelő Bizottsága, 109–113.

¹⁸ Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. 2. köt. Budapest, 1904, 109.

Bár Keserői idejében Kőröspatak még egyértelműen unitárius többségű volt,¹⁹ 1630. március 28-án már úgy értesültek a komisszáriusok, hogy a reformátusok negyvenhárman, az unitáriusok pedig csak húszan vannak, ezért az előbbieknél utalták ki a templomot, az utóbbiaknak pedig engedélyezték, hogy papot tartsanak. Május 20-án Gelei Benedek már bizonyosan itt végezte lelkeszi szolgálatát.²⁰

Mivel az instrukció szerint Kőröspatak megyéjét megegzamináltuk 'megvizsgáltuk', és az kálvinista religión levő atyafiak numero 'szám szerint' 43, id est 'azaz' negyvenhárman komperiáltattak lenni miáltalunk 'megtudtuk, hogy negyvenhárman vannak', ez okáért az instrukció szerint, mivel az unitárius atyafiak csak huszon találtattak, id est numero 20, az potiorb parsnak assignáltuk 'utaltuk ki' az templomot, bírják pacifice 'békésen', de így, hogy az unitárius atyafiak is szabadon mindenkor papot tarthassanak, et liberam plenariamque habeant potestatis facultatem exercendi religionis 'és legyen megengedve nekik a lehetőség, hogy hitüket szabadon és teljében gyakorolhassák', és tartozzanak az unitáriusokat segíteni mind költséggel, pénzzel és minden munkával, sumtussal 'költséggel', hogy építhessenek auditóriumot magoknak. Datum in oppido Siculicali Udvarhely, die 28 mensis martii 1630 'írták Székelyudvarhely városában, 1630-ban, március hónap 28. napján'.²¹

E levéltári darab alapján a reformátusok segíteni tartoztak volna az unitáriusoknak mind pénzzel, mind munkával, hogy azok auditóriumot építhessenek maguknak, ám a kálvinisták sem imaházat építeni, sem parókiának való helyet engedni nem akartak. A fejedelem erre elhatározta, hogy végére jár az ügynek, s ha úgy lesz, ahogy az unitáriusok állítják, kötelezi a reformátusokat a deliberáció betartására. Szavát 1635-ig biztosan nem váltotta be, hiszen ekkor Csanádi Pál unitárius püspök – nem túl burkolt célzást téve – ugyanazon deliberáció másolatát küldte be neki.

¹⁹ Molnár B. Lehel: A háromszéki unitáriusok 17. századi történetéhez. Toposz és valóság közt. *Keresztény Magvető*, 118. évf. (2012). 274.

²⁰ Uo. 272.

²¹ EUEGyLt RegA P. 1.

[M]éltónak ítélvén azt, hogy holott mi azon komisszárius urak deliberációjok szerint kényszerítettünk az keresztúri minor parsnak mind helyet adni, s mind építeni, hogy a kőröspataki szegény atyánkfainak is azon igazság szolgáltatassék.²²

Néhány évvel később már az asszimilációs törekvések gerjesztettek indulatokat a faluban. A fejedelem káplánja, Geleji Katona István „alkalmas időtől fogva” rendszeresen prédikátorokat járatott be a kőröspataki unitáriusok közé, s azok közül „felesen” kezdtek a református vallásra térni. Ekkortájt Háromszéken több unitárius gyülekezet mellett (Árkos, Kálnok stb.) református gyülekezet alakult. Az unitáriusok – Geleji Katona szerint – a prédikátorokra „felette igen fenekedtek”, szidalmazták, káromolták, fenyegették, minden bosszúsággal illeték őket, a megtérendőket pedig bírsággal tiltották attól, hogy a református prédikátor tanítására járjanak.²³

Székelykeresztúr

Székelykeresztúron ellenkezőleg! Ott a harmincas évek közepén a bírsággal épp hogy a reformátusok prédikációjára kényszerítették azokat az unitáriusokat,²⁴ akik korábban kiszorították a templomból s elzárták a harang használatától a reformátusokat. Ezek egyébként egy olyan házban kényszerültek tartani istentiszteleteiket, amely annyira közel feküdt az öreg templomhoz, hogy az unitáriusok gyakorta éltek az alkalommal, s bevallottan éppen akkor kezdtek harangozni, amikor amott prédikáltak.

A reformátusok ezért 1631. évi felterjesztésükben jónak látták kezdeményezni a fejedelemnél, hogy a keresztúri unitáriusok járjanak át a fiatfalvi templomba, a fiatfalvi reformátusok pedig Keresztúrra, s így a kérdés megoldható anélkül, hogy új templomot kellene építeniük.²⁵ Arra hivatkoztak, hogy Fiatfalván is van templom, s hogy az unitáriusok többségét egyébként is a fiatfalvi leányegyházhoz tartozó hívek biztosították.²⁶ A fejedelem a felterjesztésre azt válaszolja, hogy amint „az komisszáriusok elvégezték, most is abban maradjon a do-

²² EUEGyLt RegA P. 4.

²³ Ötvös Ágoston: Geleji Katona István élete s levelei. *Új Magyar Múzeum*, 9. évf. (1859). 204–205.

²⁴ EUEGyLt RegA P. 4.

²⁵ Koncz József: *Az erdélyi...* i. m. 380. Nagy Lajos: *Harc a székelykeresztúri templomért a XVII. század elején. Református Szemle*, 42 évf. (1947). 516.

²⁶ Juhász István: *A székelyföldi református egyházmegyék*. Kolozsvár, 1947, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 39.

log. Ha pedig mást nem akarnak építeni, osszák ketté a templomot.²⁷ A reformátusok elfogadni látszottak a végzést, hiszen replikációjukban már ők is azt javasolták, hogy templomot „egy jó temérdek kőfallal” szakasszák kétfelé s az egyik fele legyen a reformátusoké, a másik pedig az unitáriusoké,²⁸ 1632-ben mégis arra panaszkodtak, hogy az unitáriusok nemcsak hogy nem végezték el az előző őszön a részük szerint való építést, de még most sem akarnak benne részt venni, s azokat a székeket sem akarják a templomból kiadni, amelyeket a reformátusok tettek oda.²⁹ Ezért a fejedelem 1634-ben megparancsolta, hogy foglalják el a komisszáriusok az öreg templomot a haranggal és parókiával együtt a reformátusok számára.³⁰ A megbízottak végre is hajtották volna a parancsot, ha a Fiafalván lakó Gálfi András, „a szentegyház fia” félig kivont karddal távol nem tartotta volna őket a templom ajtajától.³¹

Mi azért engelmesek levén az nagyságod kegyelmes parancsolatjának, 20. napján Szent György havának 'április' odamentünk Keresztúrra, az hol mind az ortodoxusok 'reformátusok' esperese, mind az unitáriusok esperese az Keresztúr megyéjében lakó uraimmal együtt kompareálának 'megjelenének', kiknek <...> akarván az nagyságod kegyelmes parancsolatja szerént egzekválni 'végrehajtani' az dolgot, és az régi templomot az unitárius uraimtól efoglalni, az templomnak kerítése, ajtaja előtt megállván az unitárius uraim, elsőbben verbaliter 'szóbelileg' prohibeálának 'tiltának el' az egzekúciótól 'teljesítéstől', de mi arra nem cesszálván 'késlekedvén', annak utána félig kivont fegyverrel ugyanaz Keresztúr megyéjében, Fiafalván lakó Gálfi András nevő szentegyház fia által az unitárius uraim az egzekúciótól minket repellálának 'elrisztanának'...

Közben az ott álló unitáriusok kijelentették, hogy a megegyezésben nincs benne, hogy nem akadályozhatják és utasíthatják el a megbízottakat,³² ezért a küldöttek tizenötöd napra a fejedelem táblájára idézték az unitáriusokat, hogy

²⁷ Nagy Lajos: i. m. 516.

²⁸ Uo. 516.

²⁹ Uo. 516.

³⁰ EUEGyLt RegA P. 3.

³¹ Uo.

³² EUEGyLt RegA P. 3.

ott adják meg repulzió-tételük okát. Ha meg is adták, úgy tűnik, hogy legkésőbb 1635-re felépült a templom.³³

1642-ben azonban ismét megjelent a bizottság, amely a harangok, a szántóföldek és szénatermő helyek felett támadott egyenetlenkedést megvizsgálván, annak tárgyait két egyenlő részre osztandónak határozták, s határozatukat végre is hajtották.³⁴ Az unitáriusok még 1645-ben is adósok voltak a harangöntőnek, az összeg kifizetését Bethlen Ferenc, fejedelmi udvarmester vállalta magára.³⁵

Azután 1646-ra mindkét fél annyira megrettent attól, hogy hívei „elkevesednek”, hogy örökösen úgy egyeztek meg, hogy ha az egyik fél meg is fogyatkozna, a másik akkor sem veheti el tőle templomát.³⁶

Csekefalva

A csekefalviak egy része, azok, akik református hitre tértek, 1640 előtt szintén a keresztúri reformátusok templomába jártak. Ámde Csekefalva Szentábrahám leányegyháza volt, Szentábrahám pedig megmaradt unitáriusnak. Az unitáriusok – hasonlóképpen mint Csókfalván – arra kényszerítették a reformátusokat, hogy az ő papjuknak fizessék a quartát.³⁷ Pálfi Ferenc nemesember például az áttértek asztagját esős időben meghányatta és úgy vette ki belőle a szentábrahámi unitárius anyaegyház papja számára a képét.³⁸ A reformátusok a fejedelemhez folyamodtak, aki „excipiálta”, kivette őket a szokott bér megadása alól.³⁹ Ebből súlyos fogyatkozások és veszekedések lettek.⁴⁰ Az unitáriusok folytonos joggyakorlatukra hivatkoztak,⁴¹ s ellenezték, hogy a reformátusok a csekefalvi határon lévő „puszta kápolna” megépítésében kezdtek forgódni.⁴² A fejedelem azonban nem akarta a csekefalvi reformátusokat templom nélkül hagyni, ezért 1640-ben nekik adta a kápolnát.

³³ Uo.

³⁴ Nagyajtai Kovács: i. m. 76–78.

³⁵ Uo. 78.

³⁶ Koncz József: Adatok az udvarhelyszéki orthodoxus és unitárius atyafiak XVII. száz esztendőbeli történelméhez. *Keresztény Magvető*, 19. évf. (1884). 165–166.

³⁷ Pokoly József: i. m. 118.

³⁸ Koncz József: Az erdélyi... i. m., 381.

³⁹ EUEGyLt RegA P. 4.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

⁴² Koncz: Adatok... i. m. 164.

Hídvég

Öt évvel korábban, 1635-ben halt meg Hidvégi Mikó Ferenc, aki atyai birtokán, Hídvégen unitárius templomot és iskolát állított fel.⁴³ Hogy mikor szűnt meg az iskola, nem tudhatni, ám Mikó Ferenc egyetlen fia, Mikó József halálakor (1636. április 20.) még fennállt.⁴⁴ Mikor azonban Mikó József is elhunyt, a Hídvégi Mikó család ezen ága kihalt,⁴⁵ s ezzel egyidejűleg Nemes Tamás, Háromszék főkapitánya elfoglalta a hídvégi templomot az ottani unitáriusoktól.⁴⁶

Nemes Tamásnak még akkor ígérték oda a főkapitányságot, amikor Zólyomi Dávid helyettes kapitánya volt.⁴⁷ Nemes Tamás egyébként is arra törekedett, hogy megszerezze a tisztséget,⁴⁸ Rákóczi pedig Zólyomit akarta semlegesíteni ifjabb Bethlen István halála után. Úgy vélem, elég élesen kivehetők a „pártok”. Amíg a radikális unitáriusok közé sorolható Mikó Ferenc az ideológiailag megfontolt Bethlen István gubernátort erősítette, addig Nemes Tamás a másik, református érdekeket védő Rákóczi-párthoz tartozott. Ennek jóvoltából szinte következmények nélkül sérthette meg az uniót, mi több, a fejedelem nem is akarta csak úgy „absolute” visszavenni tőle a templomot.⁴⁹ Az erőszakos foglalás 1636-ban borzasztó drámai eseménynek minősült, hiszen nemcsak Nemes Tamás hágtá át a fejedelemség legalapvetőbb törvényeit az unitáriusok kárára, hanem Rákóczi is habozott betartani a megválasztásakor feltételül fogadott V. kondíciót, amely szerint megtartja és megtartatja a vallásszabadságot. E kondíció alapján azonban az unitáriusokon kívül senki sem „fogta később kérdőre” a fejedelmet.⁵⁰

Kegyelmes urunk, fejedelmünk, jóllehet tudjuk nagyságodnak előtte mely sok külön-különféle országunk csendességére és megmaradására nézendő foglalatossági legyenek, mindazonáltal keserves megbántódásunkban kénszerítettünk nagyságodat, úgymint supremus

⁴³ Nagy János: Hidvégi Mikó Ferencz életrajza. *Keresztény Magvető*, 10. évf. (1875). 42.

⁴⁴ Uo. 82.

⁴⁵ Nagy Márta: Egy főúri rangra emelkedett nemes élete: Hidvégi Mikó Ferenc (1585–1635). In Murányi János (főszerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2005*. 1. köt. Csíkszereda, 2006, Csíki Székely Múzeum, 89.

⁴⁶ EUEGyLt RegA N. 4.

⁴⁷ Kemény János: Önéletírása. In V. Windisch Éva (kiad.): *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Budapest, 1980, Szépirodalmi, 166.

⁴⁸ Uo. 166.

⁴⁹ EUEGyLt RegA N. 4.

⁵⁰ EUEGyLt RegA N. 3.

magistratusunkat 'legfelsőbb felsőbbségünket' rekvirálnunk 'igénybe vennünk', tudván nagyságodnak fejedelmi kegyelmes ígéretit⁵¹ az recepta religiókknak 'bevett vallásoknak' és abban levő státusoknak 'rendeknek' oltalmazásában és megtartásában.⁵²

Az unitárius papok és a háromszéki vizitációtól eltolt püspök, Csanádi, akinek már csak fél év volt hátra az életéből, „keserves panaszolkodással” adta Rákóczi értésére, hogy Nemes Tamás fegyveres szolgálival betétette a hídvégi templom ajtajait, amikor a hívek prédikációra mentek, s az unitárius papot és hallgatóit kirekesztve református lelkipásztort vitt be, s azzal prédikáltatott.⁵³ A fejedelem megbízottakat választott, hogy egyenlítsék ki az ellentéteket.⁵⁴ Megjegyzendő, hogy ezek között nem találunk olyat, aki két évvel később ne írta volna alá a dési egyezményt. De nem is ez a fontos, hanem az, hogy a nézeteltérések elegyengetése teljesen mindegy volt már, hiszen ekkor mindenki számára, így a fejedelem számára is nyilvánvalóvá vált, hogy a pártfogó urak és a vallási téren sértettek már nem tudják tovább biztosítani az unitáriusok nyugalmát; a fejedelem végrehajthatja az 1635-ös országgyűlés szombatosok és unitáriusok ellen hozott határozatát.

Olt parti falvak

Nemes Tamás egyébként sem elégedett meg a templom elfoglalásával, az ot-tani unitárius prédikátort is megfenyegette, s a neki járó quartát elvette azokkal a templomi eszközökkel együtt, amelyeket az unitáriusok készítettek.⁵⁵ Mivel azonban ennek a kontroverzának az eligazítását a fejedelem elhalasztotta, más Fehér vármegyebeli pártfogók is elfoglalták a dézsmát Olthévízen, Datkon, Alsórákoson és Ürmösön.⁵⁶ Az ezen falvakhoz tartozó földbirtokok 1631. március 24-ig Nagyteremi Sükösd Györgyéi voltak, aki úgy végrendelkezett, hogy ameddig felesége a nevét viseli, addig az előbbi hármat is bírja.⁵⁷ Utóbbinak egyik felét Veselényi Boldizsárra, a másikat Bethlen Ferencre hagyta.⁵⁸ Mivel ezekben a fal-

⁵¹ V. kondíció.

⁵² Uo.

⁵³ EUEGyLt RegA N. 4.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ EUEGyLt RegA P. 3.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Kelemen Lajos: *Nagyteremi Sükösd György végrendelete*. Történelmi Tár 2. évf. (1901). 302.

⁵⁸ Uo. 302.

vakban sok esztendőől fogva az unitárius vallás virágzott, ezért Sükösd mind feleségének, mind pedig egyéb örököseinek olyan feltétellel hagyta örökül birtokait, hogy azok se a szegénységet, se a köztük lévő prédikátorokat ne háborgassák, és semmi ürügy alatt más vallásra ne kényszerítsék, különben sújtson le rájuk az Isten átka.⁵⁹ A jószágok azonban nem szálltak át az örökösökre.

Két 1650-ben lefolytatott tanúvallatásban ugyanis a tanúk egybehangzóan állították, hogy Alsórákost és Hévízt nem sokkal Sükösd György halála után, annak feleségétől, Borsvai (Borsvári) Erzsébettől a fejedelem számára elfoglalták.⁶⁰ 1637-ben Alsórákos bizonyosan az ő birtoka volt.⁶¹ Ürmöst 1642-ben udvari emberének, Maurer Istvánnak adományozta. Az ürmösi bérek egy részét egy bizonyos „Hersel Christoph” foglalta el.⁶² Datk a dévai Nagy család birtokába került. 1637-ben egy felsővenicei román jobbágyról jegyezték fel, hogy Datkon Nagy Pál uram alatt vagyon. Nagy Pál nem elégedett meg azzal, hogy a prédikátor bérért elidegenítette, hanem azzal is fenyegette, hogy elkergeti.⁶³

Ez azonban már a dési per távlati hatása volt. Ugyanúgy, mint az, hogy a zsidó birtokok szétosztogatása ellen nemegyszer eredménytelenül tiltakozó Rhédey János Erdőszentgyörgyön (1640–1641) a székelység és a jobbágyok egy részét különböző eszközökkel, zaklatással, fenyegetéssel, rábeszéléssel, a templom erőszakos elfoglalásával saját vallásának nyerje meg.⁶⁴ Ekkor veszítette el az unitarizmus Héjjasfalvát,⁶⁵ Kált,⁶⁶ Újszékelyt,⁶⁷ Nagyteremit,⁶⁸ Fehérvárt⁶⁹ és Nagyernyét is.

A dési per távlati hatásai

A dési per távlati hatásait legutóbb Szabó András Péter mutatta be, aki megállapította, hogy „[a]z unitáriusok székelyföldi visszaszorulása már 1638 végén

⁵⁹ Uo. 305–306.

⁶⁰ Fehér János: Az alsórákosi Bethlen-kastély. *Korunk*, 16. évf. (2005). 43–59.

⁶¹ Makkai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. 1632–1648*. Budapest, 1954, Akadémiai Kiadó, 479.

⁶² Benczédi Gergely: Az erdélyi unitarius ekklezsiák megbántódásairól 1640–50. *Keresztény Magvető*, 19. évf. (1884). 93.

⁶³ Uo. 93.

⁶⁴ Benczédi: i. m. 92.

⁶⁵ Koncz József: A héjjasfalvi orthodoxus és unitárius atyafiaknak tusakodása a XVII. százban. *Keresztény Magvető*, 19. évf. (1884). 27–31.

⁶⁶ Benczédi: i. m. 90.

⁶⁷ Uo. 90.

⁶⁸ Uo. 90.

⁶⁹ Uo. 91.

megkezdődött, és 1639 elején a helyszíni vizsgálatokkal folytatódott.⁷⁰ Miután kifejezetten a református hit felvételére kötelezték a megfélemlített szombatosokat, a legnagyobb szombatos központokba (Erdőszentgyörgyre, Kis-⁷¹ és Nagysolymosra, Bözödre,⁷² Bözödújfaluba, Hidegkútra, Szenterzsébetre) komisszáriusokat küldtek, akik úgy csúrték-csavarták az embereket és a számokat, hogy a templomok az új református gyülekezeteknek jussanak. Szabó András Péter a zsidózó-birtokok sorsát is követte. Kornis Borbála birtokainak egy részén Rákóczi Zsigmond és Bethlen János osztozott, az utóbbi 1644-ben megkapta Székelymuzsna porciót is. Bethlenen kívül a Dániel, Bíró, Apaffi, Kénosi, Szalánczi és Rédey családoknak, továbbá – az Olt parti falvakhoz hasonlóan – a fejedelemnek voltak itt jobbágjai.⁷³

Székelymuzsna

Amikor Péter Sándor 1935-ben megírta a muzsnai egyházközség rövid történetét,⁷⁴ s az ottani unitárius templom elvételének ügyét (1642–1648), egyetlen Kelemen Lajos szerkesztésében megjelent okiratra⁷⁵ hivatkozott; Koncz József,⁷⁶ Szilágyi Sándor⁷⁷ és Ötvös Ágoston⁷⁸ idevonatkozó egyháztörténelmi adataira nem. Kelemen azonban nem a muzsnai egyházközség, hanem a vargyasi Dániel család története iránt érdeklődött, ezért azok a levéltári darabok, amelyek csak az előbbire vonatkoztak, máig kiadatlanok maradtak. Ezek alapján igyekszem rekonstruálni, hogy hogyan sikerült „eljátszania” a háromszoros túlsúlyban lévő székelymuzsnai unitárius többségnek a templomot.

⁷⁰ Szabó András Péter: A dési per történelmi háttere. *Egyháztörténelmi Szemle*, 4. évf. (2003). 55.

⁷¹ Koncz József: A kis-solymosi Unitaria Ekklezsia történetéhez. *Keresztény Magvető*, 17. évf. (1882). 107–110.

⁷² Koncz József: *Adatok a bözödi ev. ref. egyházközség történetéhez*. Marosvásárhely, 1905.

⁷³ Péter Sándor: A muzsnai unitárius egyházközség rövid története. *Keresztény Magvető*, 67. évf. (1935). 202.

⁷⁴ Uo. 201–220.

⁷⁵ Kelemen Lajos (szerk.): *Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez*. Kolozsvár, 1913. 31–32.

⁷⁶ Koncz József: A muzsnai orthodoxus és unitárius atyafiak tusakodása a XVII. százban. *Keresztény Magvető*, 19. évf. (1884). 94–97.

⁷⁷ Szilágyi Sándor: A muzsnai reformátusok és unitáriusok versengése történetéhez. *Keresztény Magvető*, 21. évf. (1886). 29.

⁷⁸ Ötvös: i. m. 226–228. 232–233.

Kiindulási pontom a Gyűjtőlevéltár RegA P. 5. jelzetű archívája. Ha az ezen lévő dátumozás nem harmadkézből eredne, arra kellene következtetnem, hogy az unitáriusok már 1640. július 14-e körül megtalálták kegyelmes urukat, Rákóczi a székelymuzsnaiak miatt, s augusztus 15-én újólág elmentek hozzá Gyulafehérvárra, hogy a fejedelem engedélyezze nekik, hadd építsék meg jó módjával a három részt a muzsnai reformátusok számára.⁷⁹ Emiatt többször ne búsuljon a fejedelem!⁸⁰ A parókia helyét illetőleg azonban nem tudtak megegyezni a felek,⁸¹ tudniillik az unitáriusok eladó házat egyáltalán nem, házhelyet pedig csak olyat találtak, amelyet a reformátusok nem voltak hajlandók átvenni tőlük.⁸²

A komisszáriusok 1642. július 29-én egyenlítették ki az ellentéteket. A templom és a parókia az unitáriusoknál maradt azzal a feltétellel, hogy a templomhoz közel paplakot, a templomkert mellett lévő pusztára pedig csaknem fele akkora zsindeles kőtemplomot építenek a reformátusok számára 1643 Szent János napjáig (június 24.), mint az övéké.⁸³ Az építkezési költségek negyed részét a reformátusoknak kellett fedezniük, akik számára az unitáriusoknak ki kellett adniuk a földek, rétek, proventusok és egyéb eszközök (kehely, kanna stb.) negyed részét.⁸⁴

Még alig múlt el azonban Szent János napja, Geleji Katona István már a muzsnai állapotról jelentett a fejedelemnek: az unitáriusok „nem tudom micsonda bizodalomtól, azt hiszem Dániel uramtól való biztatásból viseltetve, semmit a dologban meg nem indultanak, hanem három vagy négy szekér meszet vittek oda propter formam; sőt nyilván mondják, hogy ők soha sem építik, hanem aminek pap a templomban prédikál, ők arra járnak.”⁸⁵ A levélből fény derül arra is, hogy június 5-én a reformátusokat is figyelmeztették, hogy kezdjenek el építeni, de azok azt felelték rá, hogy ők csak negyedesek a munkában, s ezért arra várnak, hogy az unitáriusok vigyék véghez a három részt, s aztán nekik is lesz gondjuk a negyedekre.⁸⁶ Ám az unitáriusok az épületet el sem kezdték, s a káplán ezért azt kívánta a fejedelemtől, hogy pecsételjék le az unitáriusok templomát a deliberáció szerint mindaddig, amíg a reformátusok templomát meg nem építik.⁸⁷ Ezek kap-

⁷⁹ EUEGyLt RegA P. 5.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo.

⁸² EUEGyLt RegA P. 11.

⁸³ EUEGyLt RegA P. 6.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Ötvös: i. m. 227.

⁸⁶ Uo. 227.

⁸⁷ Uo. 227.

csán két megállapítást tehetünk. Egyfelől, hogy az unitáriusok túlon túl bízhattak számbeli túlsúlyukban és talán az unitárius komisszáriusban, Dániel Jánosban, aki – Geleji Katona szerint – megígérte, hogy nem lesz az unitáriusoknak semmi bántódása. Másfelől pedig, hogy a régi templomot megkaparintani akaró reformátusoknak az állt az érdekükben, hogy az új templom sohase készüljön el, hiszen a deliberáció záradéka és a hasonló eljárások azzal kecsegtették őket, hogy ebben az esetben talán az unitáriusok templomát kapják meg.

Ákárhogy is volt, 1643-ra nem épült meg az új templom. Ezért a komisszáriusok el akarták távolítani az unitáriusokat a régiből.⁸⁸ Ám amikor ezt véghez akarták vinni, a cinteremben álló falubeli unitárius prédikátor, Uzoni János püspöke nevében elutasította a megbízottakat.⁸⁹ Azok erre nem „supersedeáltak”, erőszakosan akartak bemenni, mire a prédikatori rendből egynéhányan eléjük álltak, s nem bocsátották be őket.⁹⁰

Aztán írást adtak be a fejedelemnek arról, hogy miért nem akarták megengedni, hogy a templomot kivegyék a kezükből.⁹¹ A fejedelem pedig azt parancsolta komisszáriusainak, hogy minél hamarabb tudósítsák affelől, hogy helytállók-e az érvek.⁹² Az unitáriusok azzal mentgették magukat a komisszáriusok előtt, hogy a reformátusok sem házhelyet mutatni, sem mozdulni nem akartak.⁹³ A reformátusok azonban azzal vágtak vissza, hogy az unitáriusok tizenegy nappal a határidő előtt (június 14.) kívánták tőlük, hogy mutassanak helyet, s kőműveseket is csak ekkor fogadtak.⁹⁴ Ne felejsük el, hogy ez már kilenc nappal azután történt, hogy a reformátusokat figyelmeztették arra, hogy építsenek. De minthogy a kőművesek ugyanarról számoltak be, mint a reformátusok, mégis eltávolították az unitáriusokat a templomból a másik megépítéséig.⁹⁵ Aztán váratlan fordulat következett. Augusztus 29-én Geleji Katona beismerte a fejedelemnek, hogy a muzsnai reformátusoknak is van valami vétsége.⁹⁶ Mert bár ő meghagyta nekik, hogy építsenek, de úgy hiszi, hogy az ott való „törvénybeli

⁸⁸ EUEGyLt RegA P. 12.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ EUEGyLt RegA P. 15.

⁹² Uo.

⁹³ Koncz: A muzsnai orthodoxus... i. m. 95.

⁹⁴ Uo. 95.

⁹⁵ Uo. 96.

⁹⁶ Ötvös: i. m. 232.

atyafiak” közül némelyek (bizonyosan Bethlen Jánosra gondolt) ismét azt adták tanácsul nekik, hogy várjanak a nagyobb részre.⁹⁷

Talán e második levél jóvoltából járulhatott mind a két fél 1644. január 10-én a fejedelem személye elé a januári gyulafehérvári országgyűlésen, ahol kötelezték magukat, hogy azalatt az idő alatt, míg az új templom el nem készül, a régig váltakozva használják.⁹⁸ Ezzel egyidejűleg Beke Dániel püspök, akinek nevében Uzoni „repulziót tón”, egy szép aranyozott, ezüst úrvacsorai poharat adományozott a muzsnai unitárius híveknek.⁹⁹ A Muzsnába adott pohárhoz az a feltétel volt téve, hogyha a hívek elhagynák vallásukat vagy kihalás folytán megszűnne az egyház, úgy a pohár visszamarad az akkori unitárius püspökre.¹⁰⁰

A muzsnai református hívek két év múltán, 1646. február 3-a előtt jelentették ismét a fejedelemnek, hogy az unitáriusok egy követ se mozdítottak meg az országgyűlés óta, sőt, nyilvánosan azt mondták, hogy ők soha nem fognak építeni, hanem ha a papok izgattak, építsenek maguk.¹⁰¹ Ez a vád teljesen azonos Gelejiével.

Beke Dániel rögtön értesült arról, hogy a fejedelem előtt vádolják az unitáriusokat, s hogy Rákóczi komisszáriusokat rendelt, hogy a templomot foglalják el.¹⁰² Ezért 1646. február 12-én szükségesnek ítélte a fejedelmet arról informálni, hogy a templom azért nem épült meg eddig, mert a fehérvári országgyűlés után a hadköteles székelyek némelyike mindjárt az 1644-45-ös hadjáratra ment, a többiek pedig azzal a feltétellel maradhattak otthon tartalékosként, ha vallásuktól elállnak.¹⁰³ Ismét másokat Bethlen Jánosné a hadjárat alatt megfogott, s addig nem bocsátotta ki őket tömlöcükből, amíg át nem tértek.¹⁰⁴ A hadi expedíció után aztán mindjárt fahordáshoz kezdtek, de soha nem engedték a reformátusok, hogy azon a helyen kezdjék el az építést, amelyet korábban mutattak nekik, hanem inkább megcserélték a helyet, s a fát Bethlen János jobbágyainak udvarára, a köveket pedig saját házaik és kapujaik elé hordták, s nem engedték, hogy az unitáriusok az építéshez kezdjenek.¹⁰⁵ Ezért az unitáriusok a parókia alapjának kiásásával próbálkoztak, ám amit egy nap ástak, azt Szalánczi bírāja a református

⁹⁷ Uo. 232.

⁹⁸ EUEGyLt RegA P. 8.

⁹⁹ Péter: i. m. 206.

¹⁰⁰ Uo. 206.

¹⁰¹ EUEGyLt RegA P. 9.

¹⁰² EUEGyLt RegA P. 7.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Uo.

jobbágyokkal feltöltette. Az unitáriusoknak Udvarhelyen kellett kérniük a bírát, hogy engedélyezze nekik, hadd ássák ki ellenfelük parókiájának alapját, ám a bíró azt felelte, hogy addig nem engedi, amíg Szalánczi haza nem jön.¹⁰⁶ Ám a reformátusok ezzel sem érték be, Szalánczi pecsétes levelével is megtiltották, hogy az unitáriusok építhessenek.¹⁰⁷

1646-ban az ellentétek eligazítására a fejedelem komisszáriusait – közöttük Bethlen Jánost is – Székelymuzsnába küldte, ahol az unitáriusok azt kívánták tőlük, hogy mutassanak nekik egy helyet, ahol megépíthetik a parókiát és a templomot.¹⁰⁸ De minthogy a reformátusok ellenezték, hogy a megbízottak helyet mutassanak,¹⁰⁹ azoknak pedig nem volt utasításuk a házhelyet illetően, ezért elhalasztották a döntést addig, amíg fejedelem nem rendelkezik, továbbá amíg haza nem tér Erdélybe.¹¹⁰

Az unitáriusok ezt nem akarván kivárni, püspökük által találták meg Gyalun a fejedelmet, aki elhatározta, hogy útja alatt levelet küld a püspöknek, amelyben megszabja neki, hogy mihez tartsák magukat az unitáriusok.¹¹¹ Ezt azonban elmulasztotta, s egymaga Bethlen János tudta, hogy milyen végzést hozott a fejedelem.

Ezért 1646. június 20-án az unitárius püspök két prédikátort küldött Bethlen Jánoshoz, hogy megtudják tőle, hogy milyen instrukciót adott a fejedelem a muzsnai állapotra vonatkozólag.¹¹² Bethlen János azt mondta a prédikátoroknak, hogy az unitáriusoknak arra a szántóföldre kell építeniük a parókiát, amely a paplak mellett van.¹¹³ Ám ez a föld az egyházi birtokok elosztásakor az unitáriusok szerint nekik jutott, s be is vetették búzával, így egy esetleges építkezés nem kevés kárt okozott volna nekik.¹¹⁴

Főként talán a korábban „repulziót tevő” Uzoni Jánosnak, aki június 24-én (azaz három nappal később) a templomból istentisztelet után kijöve az egész egyházmegye előtt összeszólalkozott emiatt Török Istvánnal,¹¹⁵ aki unitáriusból

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ EUEGYLt RegA P. 14.

¹⁰⁹ Koncz: A muzsnai orthodoxus... i. m. 96.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Koncz: A muzsnai orthodoxus... i. m. 96..

¹¹² EUEGYLt RegA P. 10.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Uo.

lett református prédikátorra.¹¹⁶ Török István többek között azt mondta, hogy ők a megegyezés mellől el nem állnak, hanem ahhoz tartják magukat, akárhova építsenek is a falura; de a paplak melletti szántó föld az övék.¹¹⁷ Erre az unitáriusok azt felelték, hogy ők meg is hagyták a parókiának való helyet, a reformátusok azonban megszántották és bevetették búzával, s egymás között arról beszélgettek, hogy ők – valószínűleg épp Bethlen János tanácsára – semmiképpen sem mutatnak helyet az unitáriusoknak.¹¹⁸ Mindezt két olyan székelyderzsi nemes (Kovács György és Veres János) „adta emlékezetre mindeneknek”, akik a fenn megnevezett napon a székelymuzsnai templomban vettek részt az istentiszteleten.¹¹⁹

A fejedelem ismét komisszáriusokat küldött, akik kifüggesztették a parókia és a templom megépítésének határidejét, úgymint 1646. és 1647. Szent Mihály-napját.¹²⁰ Az unitáriusok meg is ígérték, hogy a terminusra elkészítik őket,¹²¹ mindazonáltal a paplak megépítését, amint kellett volna, a pestis miatt nem végezték el.¹²² Így lévén azért a dolog, a fejedelem 1647. április 3-án azt parancsolta komisszáriusainak, hogy régi parókiát cum omnibus eiusdem pertinendiis a reformátusok kezébe bocsássák.¹²³ Körülbelül ugyanekkor, virágvasárnap tájban a reformátusok három agyagfalvi nembest vettek maguk mellé, s az unitáriusok kezében hagyott szántóföldeket és szénaréteket elfoglalták, továbbá a harangozástól is távol tartották őket.¹²⁴ Ezért az unitáriusok alázatosan könyörögtek a fejedelemnek, hogy méltóztassék rábízni komisszáriusaira, hogy mutassanak helyet, ahová a templomot építsék, s adják vissza a parókiának és csürkertnek való helyet, valamint az elfoglalt javakat.¹²⁵ A komisszáriusok azonban 1647. szeptember 15-én a templomot is a reformátusok kezébe adták, akik azt kívánták a fejedelemtől, hogy járjon végére a szerződés meggyalázásának.¹²⁶ Ezért a fejedelem megparancsolta fiának, hogy az bizonyos személyeket rendeljen a dolog eligazí-

¹¹⁶ Péter: i. m. 205. 211.

¹¹⁷ EUEGyLt RegA P. 10.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ EUEGyLt RegA P. 13.

¹²¹ Uo.

¹²² Koncz: A muzsnai orthodoxus... i. m. 96.

¹²³ EUEGyLt RegA P. 13.

¹²⁴ Koncz: A muzsnai orthodoxus... i. m. 96.

¹²⁵ Uo. 97.

¹²⁶ Szilágyi: i. m. 29.

tására.¹²⁷ A templomhoz való földeket azonban nem osztották fel ismét, a harangot pedig ezután is mindkét oldalról szabadon használhatták.¹²⁸

Kolozsvár

A muzsnai templomfoglalás mellett más „connumeratiók” nemigen fordultak elő a korszakban. Kivételt képez II. Rákóczi György kolozsvári unitáriusokkal szembeni fellépése, amely átalakította a város igazgatását. 1635-ben még a városi tanács útját tudta állni a kálvinista pozíciók megerősítésének, 1638-ban azonban egy és háromnegyed, 1655-ben pedig már fele-fele arányban kellett képviselniük a városi igazgatást a reformátusoknak és unitáriusoknak. I. Rákóczi 1638-ban határozta el azt is, hogy a Farkas utcában a régi templomot építsék fel a reformátusok számára, amiért cserébe a reformátusoknak meg kellett ígérniük, hogy a főtemplomért, az unitáriusok parókiájáért és jövedelmeiért nem szállnak síkra.

Dolgozatom egészét azonban nem erre, hanem arra szeretném kifuttatni, hogy a kolozsvári városreformációt nem lehet azon keretek között tárgyalni, mint korábban. Radecius a háromszéki, Csanádi a szentábrahámi, székelykeresztúri, kőröspataki, háromszéki és hídvégi, Beke Dániel pedig székelymuzsnai unitáriusok miatt könyörgött állandóan a fejedelemnek, ami arra utal, hogy a periféria ugyanolyan jelentőséggel bír az egyház vezetői számára, mint a centrum. Talán az sem véletlen, hogy az unitárius könyvkiadás nagy éve (1632–1636) időben egybeestek a 44. artikulus törvénybe iktatása (1630) és a Nemes Tamás erőszakos templomfoglalása (1636) közötti időközzel. Azzal az időközzel, amikor az unitáriusok még reméltek, a fejedelem számára pedig nem vált nyilvánvalóvá, hogy Erdély belpolitikai tényezői, amelyek a 16. században a recepta religio intézménye segítségével biztosították a belső rendet, a 17. század második harmadának elején, a borosjenői béke után megváltoztak.

¹²⁷ Uo. 29.

¹²⁸ Koncz: *A muzsnai orthodoxus...* i. m. 97.

Egy unitárius Szent Ágoston milánói kertjében. Losonczi B. András megtérése

Még az unitárius egyháztörténetírás sem foglalkozott tudomásom szerint Losonczi B. András két nyelven is ránk maradt értekezésével. A csupán kéziratban fennmaradt változatok közül a kolofonok szerint a latin (*Arma militiae*) 1740-ben készült el, míg a magyar végén az 1743-as dátum olvasható. A latinból két teljes és egy töredékes másolat is megőrződött a kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárában, illetőleg az ismeretes módon Marosvásárhelyre került székelykeresztúri anyagban, míg a magyar nyelvűből csak egy példánnyal rendelkezünk Kolozsvárról. A szövegeket tartalmazó kolligátumok részletes leírását mellőzve² most csupán azt említjük meg, hogy a szöveghagyomány legfontosabb darabjának a latint és a magyart egymás mellett tartalmazó (Msu 157) számít. Itt a kolligátum élén szereplő *Arma militiae* címlapján ott áll a *Michaelis Kozma* név, jöllehet a műnek csak a befejező része származik az ő kezéből. A 76. lapig ugyanis a többitől elütő tintával egy másik személy írta be a szöveget, s Kozma csak ennek javításait végezte el. Hogy minek alapján javított, nem tudhatjuk, s talán merész lenne arra gondolnunk, hogy magától a szerzőtől származó kézirat alapján dolgozott. Mindenesetre ő szükségesnek tartotta, hogy ne csupán az első oldalon szereplő megjegyzés szerint 1740-ben írott latin változatot vegye fel gyűjteményébe, hanem a magyar címlapja szerint 1743-ban elkészült magyart is. Mivel ő fontos szövegek magyarítására is vállalkozott,³ természetesen nem zár-

¹ Gönczöl Andrea (1969) az ELTE Tanító- és Óvóképző Kar Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékének adjunktusa, a SZTE BTK Irodalomtudományi Iskola doktorandusza. Készülő doktori disszertációja témája a 18. századi unitárius polemikák vitairatok szövegszervező eljárásai.

² Ezt tartalmazza a Lakó-katalógus (*The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca, I–II*, Szeged, 1997, Msu 157, 294.) és keresztúri anyag (0622) cédula katalógusát Földesi Ferenc és Balázs Mihály kiegészítései alapján pontosító PhD-értekezésünk.

³ Lásd ezekről: Keserű Gizella: Andrzej Wiszowaty Religio rationalisa és Erdély. In Balázs Mihály et al (szerk.): *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. Szeged, 1997, 695 l. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 35.), 243–252. Uő: Comenius történeti munkájának magyar fordítása és a

hatjuk ki azt sem, hogy ő volt a fordító, jóllehet a disszertációmban érintett teológiai megfontolások inkább azt valószínűsítik, hogy ezt az egyház fővonalától eltérő szöveget a „háromságosok” ellen jó harci eszköznek tekintette, de nem ő maga fordította. A Kénosi–Uzoni-féle egyháztörténet második kötetében a fordítónak Köpeczi Boldizsárt nevezik meg, s ezt a fordítást 1742-höz kötik a szerkesztők.⁴

A kérdés megválaszolását megnehezíti, hogy a szerzőjéről és annak környezetéről is keveset tudunk. Ennek a kevésnek a felhasználása is függ attól, hogy valószínűsnek tekintjük-e a latinban és magyarul egyaránt szereplő, s az alábbiakban részletes tárgyalásra kerülő megtérés-történetet, amely a szerzőt nem lelkesnek, hanem az unitáriusokhoz későn meglett férfiként csatlakozó laikusnak tüntetik fel. A megvilágosodására utaló, tehát ezt a művet is ismerő Kénosi–Uzoni-féle egyháztörténet ezt teszi, majd ennek ellenére azonosítja őt az 1749-es unitárius énekeskönyvben szereplő két ének szerzőjével (egy úrvacsora előttivel és egy utánival), jóllehet ilyen énekek szerzése inkább vall. egyházi személyre.⁵ Bonyolítja a helyzetet, hogy – mint látni fogjuk – a megtérés-történet a konverzióban szerepet tulajdonít Hermann Alexander Röellnek, a franekeri egyetem legendás tanárának is, s van adatunk egy bizonyos, korábban Debrecenben tanult és református Losonczi Andrásról, aki 1679-ben ide iratkozott be.⁶ Ő rá tehát illene, hogy a „megtérés” életének egy későbbi szakaszában következett be. Természetesen nem kizárt, hogy mindezeket az eseményeket egy emberhez kössük, de ezt egyáltalán nem vehetjük bizonyosra.

Bárhogyan is van, a kolligátum élén álló latin és magyar nyelvű mű retorikai-poétikai és eszmetörténeti szempontból egyaránt méltó a figyelemre. Mivel nyelvi kompetenciám csupán a magyar nyelvű elemzését teszi lehetővé, a továbbiakban csak erre vállalkozhatom. Kiindulópontnak tekintem tehát most készü-

korai újkori mártirológia. In Balázs Mihály – Gábor Csilla (szerk.): *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszéke által szervezett nemzetközi konferencia előadásai. 2006. május 25–27. Kolozsvár, 2008, 279–288.

⁴ „Losonczi Becse András, egy unitárius magyar ember 1740. január 22-én írt latin nyelven egy munkát *Arma militiae* »Vitézségünk fegyvere«, címen. Ezt ez a Köpeczi Boldizsár magyarra fordította 1742. február 6-án, de zavaros stílusban.” In Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István: *Az erdélyi unitárius egyház története II*. Fordította: Márkos Albert. A bevezető tanulmányt írta és a fordítást a latin eredetivel egybevetette: Balázs Mihály, sajtó alá rendezte: Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár B. Lehel, Kolozsvár, 2009, 361.

⁵ Kénosi – Uzoni: i. m. I. köt. 811.

⁶ Bozay Réka – Ladányi Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken – Hongarse Studenten aan Nederlandse Universiteiten*. Budapest, 2007, 76.

lő doktori disszertációm témavezetőjének azon megállapítását, hogy a magyar a latin hűségre törekvő fordításának tekinthető, s a latin szöveghez csupán néhány kulcsfontosságú terminológiai kérdés bemutatásakor fordulok.

A címdalton a műben a titulust követően a latinban és a magyarban egyaránt bibliai mottó áll, a 2Kor 10,4–5. szövege, amelyet a magyar saját fordításban ad: „A mi vitézségünknek fegyvere nem testi, hanem Istentől való erősség, az erősségeknek elrontására, az okoskodásokat kifordítván és minden magosságot, mely felemelkedik az Istennek ismérési ellen, és megfoglyasítván minden ismeretet a Krisztushoz való engedelmességre.”⁷ Mint elemzésünkben remélhetően kiderül, jelentősége van annak is, hogy a megírás, illetőleg a fordítás időpontját is a koncepcióhoz illő, de meglehetősen nehézkes körülírással adja meg: „Az Isten üdvezítése után, melyet készített minden nemzetségeknek szemeik előtt, amely a pogányoknak megvilágosítása és az ő népének, az Izraelnek dicsősége. A. 1743.”⁸

A művecske a szerző könyörgésével folytatódik („Az authornak könyörgése az Úr Jézus Krisztusnak Istenéhez és Atyjához.”), amely minden valószínűség szerint nem egy korábbi, más által írott szöveg átvétele, hanem önálló alkotás. A mennyet és földet teremtő egyetlen Istenhez való fohászzkodás ez, akihez minden lelki és testi jó egyedüli forrásaként könyörög, s akit többször „a mi Urunk Jézus Krisztusnak Istené”-nek nevez. Krisztusnak csupán az a szerep jut tehát, hogy általa nyerünk el bizonyos jókat.

A korábbi tévelygésre való hivatkozás (tévelyegtem mint juh) természetesen önmagában topikus is lehetne, de itt nyilvánvalóan utal az előljáró beszédben hamarosan előkerülő történetre. Az „az én veséim is oktatnak engemet étczakánként”¹⁰ kitétel pedig előlegezni látszik a mű befejező részében központi helyet elfoglaló álmot. Egyéninek látszik az azért való könyörögés is, hogy „szabadsággal szóljuk a Te beszédedet,” ami aztán a keretezés jegyében ugyancsak kiteljesedik, hiszen a későbbiekben visszatérő vízió az evangélium diadaláról már itt is megjelenik: „Jöjjön el immár a te országod hatalmason, midőn lesznek minden országok tiéd, mű Istenünké és a te Krisztusodé. Magasztaltassál az egek felett oh Isten, terjedjen ki az egész földre a te dücsösséged, hogy megismerjék a

⁷ *Vitézségünknek fegyvere*, MsU 157/B, 93.

⁸ *Vitézségünknek fegyvere*, MsU 157/B, 93. (Mint említettük, a latinban 1740 szerepel.)

⁹ *Vitézségünknek fegyvere*, MsU 157/B, 95.

¹⁰ *Vitézségünknek fegyvere*, MsU 157/B, 100.

föld minden népei, hogy Te uram magad vagy Isten, senki nincsen te kívüléd, és felkiáltsanak, mondván: Az Úr ő maga az Isten, az Úr ő maga az Isten.”¹¹

Az ezt követő ajánlás („Elöljáró beszéd az kegyes Olvasóhoz”), s a mű befejező része a magyarországi hitvitázó irodalomban ritkán előforduló kísérlet a műben megszólaló profetikus hang igazolására, s ezért indokoltnak látjuk, hogy legfontosabb részleteit tanulmányunk függelékében közöljük.

A szöveg egy hét esztendővel korábbi lelki és szellemi vívódásról beszél, amelyben a mű írója olyan mélyre jutott, hogy reszketett a szorongástól, majd töredelmes szívvel Istenhez fordult, s meghallgattatásra találva kétszer is egyértelmű üzenetet kapott Istentől. Ez vitte őt arra, hogy („midőn csontomban bérekesztetett tüzet tartanék”) megírja és a világ elé tárja munkáját. Ezekhez az előszóban leírtakhoz visszatér a mű berekesztésében, ahol arról értesülünk, hogy a befejezés éjjelén, azaz 1740. január 22-én a műben leírtak végső megerősítését kérte Istentől. Ez hajnali háromkor meg is érkezett, hiszen az égbolton a következő felirat jelent meg: „Vajha ez a tudomány az egész világon volna.” (Eltérően a keletkezés időpontjától az 1740-es dátum mechanikusan került át a latinból a magyarba, ami persze némi megoldatlanságot okoz, hiszen a címlap szerint ez 1743-ban keletkezett.)

A leírtak értelmezéséhez talán közelebb visz bennünket, ha betekintünk abba a hagyományba, amelyhez a szövegben rögzítettek kimondva vagy kimondatlanul is csatlakoznak. Az első helyre nyilvánvalóan az kívánczik, hogy a szerző büszkén jelenti ki önmagáról: „én vagyok azok közül, akik (mint Augustinus magáról írja) olvasván, írván és vizsgálódván épültenek.” Szent Ágoston persze sok helyütt beszél a Szentírás olvasásának és helyes értésének kérdéséről, de aligha tévedünk, ha ezt a helyet kapcsolatba hozzuk a *Vallomások* 8. könyvének 12. fejezetével, vagyis a milánói kertben lejátszódott híres nagy jelenettel.¹² Még talán a fejezet kezdetén leírtakat is érdemes felidéznünk, hiszen Ágoston hatalmas belső vihar elől próbál elmenekülni, s a gonoszságok teremtette béklyóval küszködik. Unitárius szerzőnk is azzal indítja az ajánlást, hogy törbe kerítettett. Szerzőnknek persze a „tolle lege” (vedd föl, olvasd) híres üzenetét már nem kellett meghallania, hiszen a Bibliával barátságos viszonyban volt, s csak a különféle doktorok egymásnak ellentmondó tekintélyét kellett félretolnia, ám ő is oda jut, hogy a Szentírás először szemébe ötlő helyét tekintse Isten üzenetének. Gyenge elméjéből azonban még ez sem tudja elúzni a kételkedést, ha-

¹¹ *Vitézségünknek fegyvere*, MsU 157/B, 98.

¹² Aurelius Augustinus: *Vallomások*. Fordította Városi István, a szöveget az eredetivel egybevetett Vidrányi Katalin. Budapest, 1982, 240–243.

nem az üzenet megerősítését kéri, s csak ezután képes kimondani a János evangéliumában (20. fejezet) leírt kételkedő Tamás esetére rájátszva: „én Uram és én Istenem.” (Ez a rájátszás az igazán értő unitáriusok számára nagyon kifinomult volt, hiszen amint írónknak is maga az Atyaisten üzent, úgy az unitárius értelmezés szerint a csodára rádöbbenő Tamás sem Jézushoz, hanem az Atyaistenhez intézte szavait.) Úgy tűnik tehát, hogy Losonczi András művében újra lejátszódik az, ami Ágostonnal történt, az unitárius szerző némi módosítással újrateremti és újra aktuálissá teszi az egykori történetet.

Mindezt több szempontból is jelentősnek tarthatjuk. Egyfelől ki kell emelnünk, hogy Szent Ágoston egyáltalán nem tartozott a nagy tekintélynek örvendő egyházatyák közé az unitáriusok között. A patrisztika irodalmából ők a niceai zsinat előttiekre hivatkoztak, ha egyáltalán hozzájuk folyamodtak. Ágostont pedig különösen elmarasztalták a szentháromság-dogma abszurdításainak hirdetéséért. Igen jellemző, hogy első művükben, a *De falsa et vera... unius Dei cognitione*-ban egy külön fejezetet vesznek fel abból a célból, hogy, amint gúnyosan fogalmaznak, kimutassák, „az ő szorgalmát és őszinteségét a Szentírás magyarázásában.”¹³

Másfelől említésre méltó ez az itteni irodalmias felhasználás a magyar önfeltáró, vallomásos irodalom története szempontjából is, hiszen a *Vallomások*, mint irodalmi minta ilyen invenciózus kezelésére nem sok példát találunk.

A kérdéskör teljes feldolgozása természetesen nem lehet itt feladatunk, de arra azért feltétlenül utalnunk kell, hogy a korajkori hagyományban hosszú ideig Ágostonnak tulajdonítottak olyan szövegeket is, amelyek jóval később keletkeztek. Így például Pécsi Lukács Szent Ágostonnak tulajdonított elmélkedő, magánbeszélő és naponként való imádságok gyanánt olyan műveket fordított le, amelyek valójában a 11–12. században keletkeztek.¹⁴ Így aztán nem is lehet mindig egészen biztosan tudni, hogy elmélkedő vagy vallomásos prózát írva, melyik műre is hivatkozik a szerző. Vannak persze olyan példák, amikor a *Vallomások*-ról lehet szó, ám a legtöbb esetben a hitbuzgalmi szempont ilyenkor is háttérbe szorítja a mű megformálására vonatkozót.

¹³ Két könyv az Egyedülvaló Atyaistennek, a Fiúnak és a Szentléleknek hamis és igaz ismeretéről. [A *De falsa et vera unius Dei... cognitione... c. mű magyar fordítása.*] (A fordítást az eredetivel összevetette és a bevezető tanulmányt írta: Balázs Mihály. Kolozsvár, 2002, 80–90. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 2.)

¹⁴ Ld. Uray Piroska kísérő tanulmányát a faksimile kiadáshoz: Pécsi Lukács: *Szent Ágoston doktornak elmélkedő, magánbeszélő és naponként való imádsági.* Nagyszombat, 1591, Budapest, 1988, 14–16.

Példaként idézhetjük Vörösmarty (Veresmarty) Mihályt, akit a modern szakirodalom az első számottevő megtérés-történet megalkotójának tekint. Ő művének egykori debreceni pártfogóihoz címzett ajánlásában a következőképpen utal Szent Ágoston művére: „Tudom a Szent Ágostonnak, s a több embereknek megtérések példáit, de magokat azok ebben egészen csak magokra támasztották. Én nem, hanem a dolgot feleim eleiben adtam. És igaz, hogy Szent Ágoston a manicheusokat intötte a két vallásnak, a katolikusnak s manikeusnak véle megrostálására, de azt is túlök elválása után. Én nem, hanem azt még köztök éltömben is vélük egy atyafiságba éltömbbe cselekedtem.”¹⁵ Ez a nem egészen világos megállapítás talán azt akarja mondani, hogy ő a nagy egyházatyától eltérően nem maga magával intézte el az áttérését, hanem igen bátor módon ellenfelei tudtára adta, s ráadásul nem is azután, hogy régi közösségét elhagyván az újhoz csatlakozott, hanem a megtérés folyamatában. A hangsúly tehát nem a hajdani konverzió imitálásán van, hanem az elhatározás bátorságán.

Úgy tűnik tehát, hogy a milánói kertben lejátszódott jelenet ilyen megidézésével Losonczi B. András a magyar önéletíró irodalom legkiemelkedőbb képviselőivel kerül egy társaságba. Az Augustinust műve előszavában mintajaként emlegető Bethlen Miklóssal, aki a szakirodalomban gyakran méltatott módon önéletírása első könyvében külön fejezetet szentel ifjúsága bűneinek, amelyet nem nehéz kapcsolatba hozni azzal, ahogyan az egyházatyja megtérése után a vele Karthágóban történeteket értelmezi. Vagy II. Rákóczi Ferenc nagy művével, ahol a tudatosan vállalt azonos alaphelyzet és a közös latin nyelvi interferenciák egész hálózatára teremtett lehetőséget.

Más jellegű hagyomány szólal meg, amikor az előszóban Herman Alexander Röell szavaira hivatkozik. Mivel a latin az oldalszám mellett a pontos címet is megadja, könnyen megállapítható volt, hogy a híres teológus *Dissertatio de religione rationali* című művének valamelyik kiadásából idéz, de segítséggel azt is konstatálni lehetett, hogy némi átértelmező kihagyással idézi az eredetit. Ennek illusztrálására úgy idézem Röell szövegét, hogy kurzívval szedem a Losonczi által a latinban és a magyarban egyaránt kihagyott mondatot: „Quicquid revera docet ratio, quicquid dictat, aut mandat, aut vetat, promittit, aut comminat, hoc ex ipsius Dei oraculo velut editum puta, quo nihil potest esse certius, *ut tamdiu nos extra erroris periculum esse, pateat, quamdiu adhaeremus rationis, tum a veritate aberrare, quando ab ea discessionem facimus. Unde et illud consequitur, auditores, quod quamvis revelare Deus, quae angustum rationis humanae captum*

¹⁵ Jankovics József – Nyerges Judit (kiad.): *Vörösmarty Mihály kálvinista prédikátor megtérése históriája*. Budapest, 1992, Argumentum Kiadó, 7.

*superent, nunquam tamen, quae ea fronte pugnent, possit., et quicquid tandem illud sit, quod per rationis publicam vocem, vel proprio quodam aloquio, aut alio quorumcumque signo patefacit, fallere et falli nescius Deus, illud indubitato verum est, et vel fuit, vel est, vel erit.*¹⁶ „Valamit valójában tanít az okosság, valamit jóvall, vagy parancsol, vagy tilt, ígér, vagy fenyeget, azt magának az Istennek jelentéséből (szájából) származtatnak tartsad, melynél semmi nem lehet bizonyosabb. Továbbá: És akár mi légyen végre az, amit az okosságnak közönséges szava által, vagy némü közelebb való emberrel való szólással, vagy más akármi-csoda jellel megjelent a megcsalni és megcsaladni nem tudó Isten, az kételkedés kívül igaz és úgy volt, vagy vagyon, vagy lesz.”¹⁷

Láthatjuk, hogy nagyon lényeges, az *ész-ellenes* és *ész feletti* dolgok megkülönböztetését („hogyan világgossá váljék, addig tudjuk elkerülni a tévedést, amíg az észet követjük, s akkor térünk el az igazságtól, amikor letérünk az ész útjáról. Amiből az is következik, hallgatóim, hogy Isten olyanokat kinyilatkoztathat ugyan, amelyek meghaladják az ész szűk határait, de olyanokat sohasem, amelyek ellentmondanak neki.”) iktatja ki a műből Losonczi, s így válik számára lehetővé, hogy forrását Isten különleges és álombeli üzenetének igazolására használja fel. Ez elég komoly csúsztatás, hiszen felekezetében talán Röell ment el a legmesszebbre a racionális jogainak hangsúlyozásában. Mivel nem vállalkozhatom a két mű alaposabb szembesítésére, csupán ezt a paradoxont rögzítem: a magyar unitárius munkájában a racionális teológusként elkönyvelt németalföldi gondolatmenete lett az álmokban is üzenő közvetlen isteni kinyilatkoztatás legitimálója. Ez persze nem változtat azon, hogy Losonczi művének tanulmányozásával figyelemre méltó epizóddal gazdagodtak a Röell hazai recepciójára vonatkozó ismereteink. Az pedig az észlelt paradoxon ellenére nagyon fontos, hogy talán reformátusból lett unitáriussá, hiszen alapos munkával feltárt magyar tanítványai között egyetlen unitáriust sem regisztrált a korábbi szakirodalom.¹⁸

További tekintélyekre név szerint az előszó és a berekesztés már nem hivatkozik, de jól kivehető, hogy a szerző valamelyes ismeretekkel rendelkezett a reformáció spiritualisztikus, profetikus tendenciáiról. Ebből a szempontból az is megemlítenő, hogy nem a most tárgyalandó paratextusokban ugyan, s nem is ezt a közvetlen kinyilatkoztatást igazoló értelemben, de egy helyütt a mű védelmébe veszi a 16. századi spiritualizmus egyik legfontosabb alakját, Caspar

¹⁶ Röell, Herman Alexander: *Dissertatio de religione rationali*. Franckereae, 1700, 110.

¹⁷ *Vitézségünknek fegyvere*, MsU 157/B, 105.

¹⁸ van Sluis, Jacob – Posztma, Ferenc: *Herman Alexander Röell und seine ungarische Studenten*. Szeged, 1990. (Peregrinatio Hungarorum, 5.)

Schwenkfeldet: „Egy doctor azt mondja, hogy bolondul tekereg Schwendofoldus, ki a Krisztust embersége szerint teremtett állatnak mondja, amelyért ritka Eutichesnek mondja ötet lenni, amely értelemben különben sok mostani doctorok egyenlőképpen megegyeznek.”¹⁹

Lényegesebbek ennél, hogy érvelésének bizonyos mozzanatai erre az irányzatra emlékeztetnek. Ilyen mindjárt a félreérthetetlen távolságtartás a tudós teológusok világától. Egy mélyebb tudás birtokában gyakran marasztalja el ezeket a nagy emlékezetű, de darabos elméjű, s a vetélkedésben reménytelenül elmerülő férfiakat, s az ítélet általánosabb érvényét kívánja bizonyára szolgálni az is, hogy legfeljebb monogramaikkal nevezi meg őket. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy ennek az áltudománynak az elmarasztalása nála nem jár együtt a szent tudatlanság magasztalásával. Ellenkezőleg, ezt az értelmetlen okoskodást éppen azért marasztalja el, mert sokak számára ez menlevél, s a szent tudatlanság nem egyéb, mint a világosság követése helyett a vakoskodást választani, s az egész testet átadni a sötétség birodalmának.

Másfelől az érvelés a spiritualistáknál megszokott módon hullámzik az önmagát lekicsinylő megjegyzések, illetve a magának kivételes szerepet tulajdonító öntudat-felfakadások között.²⁰ A berekesztésben kis emberecskének (homunculus) nevezi magát, illetőleg védekezik az ellen, hogy környezete bolondnak (desipiens) minősítse; az ajánlásban pedig a mentegetőzés mozzanatát is megpendítve határozza meg szerepét: „Akarom, hogy tudjad jó olvasó, hogy én praedicatori renden való szolgálta nem vagyok, mindazáltal igaz christianus (keresztény) vagyok, ki tisztelem, szeretem, dűcsőítem az Úr Jézus Krisztust és az ő parancsolatit teljes szívből és lélekből minden erőmmel ügykezem megtartani, ki mindnyájon münékünk parancsolta, hogy vizsgáljuk az írásokat, mert azok (úgymond) az melyek bizonyoságot tésznek én rólam.”

Ugyanakkor ez az utóbbi idézet egyidejűleg nagy-nagy öntudatról is tanúskodik, amely még erősebben jelenik meg a berekesztésben, ahol egyfelől nyilvánvaló retorikai fogással jelenti ki, hogy legfeljebb a beszédben tudatlan, de nem az ismeretben, majd nem akármilyen küldetéstudatról tanúskodó kijelentést tesz: „Én magam egyedül csudálkozom magamon, ki ilyen nagy követ, mely

¹⁹ *Vitézségünknek fegyvere*, MsU 157/B, 127.

²⁰ A reformáció e fontos irányzatának európai képviselőiről lásd André Séguenny: *Teológia és filozófia között. Spiritualisták a 16. században*. Fordította Balázs Péter, Keserű Gizella, Schaffer Andrea, szerk. Balázs Mihály, Keserű Gizella. Szeged, 2008. Az erdélyi recepcióról: Keserű Bálint: „Rajongók Erdélyben”. In Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996, 247–256.

ennyi száz esztendő alatt mintegy megmozdulhatatlanul feküdt, mozgatni és kiannyi, s ilyen nagy igen tudós embereket, kiknek különben isteni ismeretek volt, ingerelni merészlem, ím ez serkent Rom. 10. 19. 20. Mert az igazságnak mivolta kényszerít engemet, hogy mint lúd zengjek a hattyúk között. Mindazáltal nem voltam vakmerő és ellene álló ennek a látásnak, nem is vontam el magamot, hogy ne hirdetném tünéktek Istennek ezt az tanácsát, megvallom, hogy én aszerént az út szerént, amelyet haeresisnek (eretnekségnek, szakadásnak) mondanak, úgy tisztelem az Atya Istent, úgy mint, aki hiszek mindeneknek valamelyek a törvényben és a prófétákban megírattattak.” Itt nem csupán az eretnekség útjának a vállalása a figyelemre méltó, hanem még inkább az „egyedül szemben a világgal” öntudata. A kő mozgatásában még elődöket és segítőköt sem enged magához, s az egyháztörténetben egyáltalán nem járatlan szerző esetében nem jogosulatlan arra gondolnunk, hogy tudatosan használja a hattyúk között éneklő lúd látszólag lefokozó metaforáját, hiszen a műveltek számára ismert volt, hogy ez rájátszás Luther nevére.

Ez a bibliai helyekkel is alátámasztott küldetéstudat készletti tehát őt arra, hogy másokkal is közölje vizsgálódásának eredményeit. Hitelt tehát ez a személyesség ad megszólalásának; e tekintetben erősen különbözik attól, amit a pár évtizeddel korábbi nagyformátumú laikusnál, Bethlen Miklósnál tapasztalunk, aki ugyancsak részesült a teológiailag releváns álmok adományában. Ismeretes ugyanakkor, hogy ő nem elégedett meg ezek tekintélyelvű igazolásával, hanem ebből a célból egy külön traktátust is megfogalmazott imádságos könyvében. Ennek bevezetésében a következőket olvashatjuk: „Az én bűnös és isteni jelenésekre való méltatlan voltom, testi, lelki erőtlenségem, az isteni jelenéseknek az Újtestamentumban való ritkasága, sokaknak effélékben való megcsalattatása, az entusiasták bolondsága, az ördögnek ez ellen a látás ellen való erős disputálása és több effélék vélekedettek engemet: isteni, kiváltképpen való vigasztaló látásnak tartsam-é én ezeket, vagy csak természeti agyam fantáziáinak, vagy ördögi csúfolódásnak tartsam-é.”²¹

A tömörsége ellenére roppant gondolatgazdag értekezés kifejti, érveket vonultat fel amellet, hogy isteni látásokról van szó. Első renden elmondja, hogy a Szentírás és az azon kívüli tapasztalatok szerint ezek nem korlátozódtak az Ótes-

²¹ Tolnai Gábor – Windisch Éva (szerk.): *Bethlen Miklós önéletírása II.* Budapest, 1955, 192–195. (Magyar Századok). Álomlátásai értelmezéséről lásd S. Sárdi Margit, *Jóslat és álomlátás XVII–XVIII. századi erdélyi emlékiratíróinknál*, In: *Eksztázis, álom, látomás. Valásetnológiai fogalmak tudományelméleti megközelítésben*, szerk. Pócs Éva, Budapest–Pécs, 1998, 475–487.

tamentumra, kivételes helyzetben továbbra is lehetségesek. Ezt követően a körülményekből és az eredményekből kovácsol érveket: ő maga sohasem kérte, olyan nagy zajban érte el az egyik álom, amely máskor felébresztette. Végül tartalmuk alapján érvel hitelességük mellett: a kegyesség előmozdítását szolgálták, Jézus képe egyedi, soha senki által le nem írt formában jelent meg neki. Kiemelésre kívánczik, hogy a spiritualista, Bethlen által entusiastának nevezett hagyománytól eltérően, az igaz, isteni látomások sohasem kerülhetnek ellentmondásba egyházának tanaival és tekintélyével. Így aztán nem mulasztja el a római atyafiak, és az angliai kvékerek revelációinak elutasítását, hangsúlyozza, hogy ezek hittételek meghatározására nem alkalmazhatók, s a látás igazolásának tekinteti azt is, hogy hosszú idő után éppen azon a napon vehette magához az úrvacsorát, amelynek reggelén az egyik álombéli látomás is utolérte.

Losonczinál nincs ilyen kiterjedt és sok szempontú reflexió, ám az álom nagyobb tekintélyhez kötése nála is megvalósul. Ez a nagyobb instancia nála azonban nem az egyház, hanem a Szentírás. Az a tudomány ugyanis (a latinban doctrina), amelynek az egész világra való kiterjesztésére buzdítja őt az álom, az értekezés eredményekképpen minden kétséget kizáróan a Szentírás olyan értő értelmezésén alapszik, amely összhangban van a maguk az apostolok által mondatonként összerakott Hitvallással is. Ráadásul az Íráshoz való kötődés ott van magában az álomban is: Bethlentől és az ilyen vízióktól eltérően ugyanis neki az Atya Isten, nem Jézus Krisztus jelent meg, s egyáltalán nincs is szó itt semmiféle képszerűségről, hanem egy újabb írás igazolja az Írás autenticitását kifejtő írásmű, egy értekezés alkalmasságát. Ebben az értelemben felesleges lett volna az itteninek a katolikus látásokkal való összevetése.

FÜGGELÉK

Vitézségünknek fegyvere (MsU 157/B;)

„Elöljáró beszéd az kegyes Olvasóhoz

Az kegyelem és békesség bővülködjék tenéked az Istennek, és az mi Urunk Jézus Krisztusnak esméretiben.

Többen kerítettven megfogattam szerelmes olvasó ez előtt mint egy hét esztendővel, midőn az Jézusnak, Istennek Fiának istenségének állítására azon egy vallású külömb-külömb doktoroknak külömb-külömb argumentumit (okait, erősségit) szemlélném és hallanám, elannyira, hogy az mely argumentummal egyik ő közülük nagy munkával igyekezne az ő örök istenségét felépíteni, az má-

sik azonnal azon argumentumban igen megcsemerelnék, amely argumentummal penig ez, mint meggyőzhetetlen bajnak magát hagyná és verné, az harmadik azt erőtelennek, és következőképpen semmire kellőnek mondaná: kik az déli világosságban is vakoskodni, és ilyenképpen habozni láttatnak vala énnékem.

Az én lelkemet az nem kevésbé háborítja vala meg, és elmémet igen kétségessé és nyughatatlanná tőtte, midőn másképpen látnám és tudnám azon közben az Apostol szavaiból, hogy az, mi az Istentől megesmértethetik nyilvánvaló ő benne, mert az Isten azt megjelentette nékiek, ki tapasztalva is megtalálhatik, midőn nyilvánossággal nem messze vagyon mindeniküinktől, mert ő benne élünk. Az Úr közel vagyon. Mindazonáltal nagy munkával keresett vetélkedésekkel és okoskodásokkal, hát százaknál többekkel azt az istenséget megállítani, és az Istent úgy keresni soha is miért nem szűnnek meg. Azt mint fejemben ültetett éket békételenül szenvedtem vala. Kevéssel annak utána az lélek szólla énnékem. Meglőtt dolgot beszéllek te néked, mert midőn ennek előtte hét esztendővel, az mint mondám az templomban, mint isteni tiszteletnek közönséges helyén annak rendelt idején megjelentem volna, eleve elmélkedem vala az én szükségemben, és tudakozódok vala én magamban, szorgalmatosan: Vajon az Atya Istent-e? Vagy a Fiú Istent? Vagy a Szent Lélek Istent? Vagy egyben foglalva a Szent Háromságot imádjam-é? (jóllehet az Isten parancsolatából: Az Istent imádjad megtanítottam volna) és azt cselekedtem nem ok nélkül, midőn látnám az kézben forgó könyörgéses könyvecskékben, hol az Atya Istenhez, hol az Fiú Istenhez és az Szent Lélek Istenhez is, sőt a Szent Háromsághoz is különösen és nevezet szerint formáltattanak lenni ez könyörgéseket, szorongásban az én elmém, és megállá reszketve akkor töredelmes szíved térdeimre meghajtván az Istenhez könyörgök vala, az ki Atyánkhoz, ki a mennyekben vagyon, hogy méltóztatnék az ő meg mérsékelhetetlen jó voltából magát és ebben az dologban való maga akaratát kegyelmesen megjelenteni, és megmutatni, nem vala ugyan az én elmémben az Istent kísértetni ezzel, mindazáltal a Szent Könyvből, melyet kezemben tartok vala, méltóztatnék mondom azzal az cselekedettel az maga Szent Lelke által megjelenteni énnékem, hogy valahova nyitanám ki az Bibliának leveleit, és az mely Szent Írásbéli hely legelsőbben az én szemem eleiben akadna, azon szóokban az Istennek akarata az én elmémnek ennyi és ilyen szorongási között jelentetnék meg kinyilatkoztatva. Lőn annak utána, hogy megnyitván a Bibliát, legelsőbben szemeim eleiben tétetének ím ez következendő Igék: Mert noha vannak az kik Isteneknek mondattatnak mind az Mennyben és mind az Földön (mint hogy sok Istenek és sok Urak vannak) nekünk mindazonáltal egy Istenünk vagyon, amaz Atya, az kitől mindenek, és mü is ő érette, és egy Urunk az Jézus Krisztus, ki által mindenek és mü is ő általa. 1. Cor. 8. 5. 6.

Dolgot (valóságot) mondok és nem költött beszédet, Isten az én bizonyágom. Ezek után nem tagadom az én bolondságomat, midőn ezek az jelentéseknek nem eléggé bíztam volna ottan gyenge elmével kételkedvén, magamban hihetetlenül azt állítottam vala, hogy ne talán tán csak történetből lött volna az az jelentés! Ismét alázatosan kérem vala az Istent, az Mindenható Atyát, az mennynek, földnek teremtményét, hogy ha az a jelentés mennyből adatott, elvevén minden én kételkedésemet, még az maga jó akaratának más jelét is én nékem adni méltóztassék, hogy az én szívemben annál inkább megerősíteném, és ezek nem elmémnek rettegetése nélkül mondtak ilyen isteni felség előtt. Lön ismét, hogy midőn ismét megnyitottam volna az Bibliának könyvét, láttattak és olvastattak én tőlem ím ez megnyilatkoztatott következő Igék: Ne légy hitetlen, hanem hívő. Az mi Urunk Jézus Krisztusnak örökké áldandó Istene és Atyja tudja, hogy én nem hazudok, akkor mondek: Én Uram és én Istenem! És elbámulván rettegek vala, és hálákat adok vala annak az egy Atya Istennek, az kiről mindenek vannak és mi is ő érette és mi is ő általa, annak okáért Amen és ismét Amen, mondok vala.

Nem kevésbé erősítenek vala engemet Hermanus Alexander Röelnek szavai is, az okosságok szerint való isteni tiszteletiről való vetélkedésében (melyekről emlékezem) ki így szól: valamit valójában tanít az okosság, valamit jóvall, vagy parancsol vagy tilt, ígér vagy fenyeget, azt magának az Istennek jelentéséből (szájából) származatnak tartsad, melynél semmi nem lehet bizonyosabb. Továbbá: És akár mi légyen végre az, amit az okosságnak közönséges szava által vagy némi némű közelebb való emberrel való szólással, vagy más akármicsoda jellel megjelent, az megcsalni, és megcsaladni nem tudó Isten, az kételkedés kívül igaz, és vagy volt, vagy vagon, vagy léssen pag. 110.

Ezek után, az Szentírást, mint ennek előtte szorgalmatosobban kezdém olvasni, semmi írottak és magyarázottak közben jó rendekkel nem élvén (mert ilyenek nem is valának énnékem, hanem ha az melyekről a közönséges prédikációkban a prédikátorok emlékeztek, azokat hallottam) odajutottak végre Isten igazgatásából az én gondolatim, hogy az Úr Istent szentelném az én szívemben, és hogy magamat mindenkor késszé tenném, hogy megfeleljek akárkinek, aki okát kérdi annak a reménységnek, mely én bennem vagon, szilidséggel és félelemmel, lévén jó lelkemesméreti, és hogy hinnék szívvel az igazságra, és lenne az én szájjal való vallástételem az üdvességre [...]

Akarom, hogy tudjad, jó Olvasó, hogy én prédikatori renden való szolga nem vagyok, mindazáltal igaz krisztianus (keresztény) vagyok, ki tisztelem, szeretem, dicsóítem az Úr Jézus Krisztust, és az ő parancsolatit, teljes szívből és lélekből, minden erőmmel igyekezem megtartani, ki mindnyájan mű nekünk pa-

rancsolta, hogy vizsgáljuk az írásokat, mert azok (úgy mond) az melyek bizonyosságot tesznek én rólam.

Tudjad továbbá, hogy én hálandó lélekkel fogadtam a Péter apostol mondását, ki ezt mondja: Az miképpen vitte ki-ki az ajándékot, úgy egyik a másiknak azt kiszolgáltván, mint Isten különb-különbféle kegyelmének, jó sáfári 1. Pét. 4. 10. Ne csodálkozzál azért én rajtam, tudniillik, úgy mint világi emberen, mert ha az kiket illet, azok hallgatandanak, majd immár az kövek kiáltanak.

Minek okáért képmutatás nélkül való Olvasó, midőn csontomban berekesztett tüzet tartanék, nem lehetett én tőlem, hogy az melyeket láttam és hallottam, azokat ne mondjam ki, úgy tetszik penig, hogy én nálam is Istennek lelke vagyon, annak okáért nem tusakodom vala az Istennel, de nem is voltam ellene álló ennek az isteni jelentésnek, semmit nem mondván azokon kívül, amelyeket a próféták és Mózes jövendőnek lenni eleve megmondottanak, tudniillik, hogy a Krisztus szenvedendő volna, és első lévén az halottaiból való feltámadásban világosságot hirdető volna ennek az népnek, és az pogányoknak és hogy az Isten volt, aki munkálkodott az prófétákban az maga fiában, a mi Urunk Jézus Krisztusban, és munkálkodik mi bennünk is mindnyájan az maga lelke által, ki áldott mindörökké, mert úgy monda ki az Űr énnékem, az maga kezinek megerősítését hozzája adván, midőn taníttana engemet, hogy ne járnék ennek a népnek után, ki ígérte, hogy adandó énnékem igen elrejtett kincseket, és rejtekben helyzetetett gazdagságokat, hogy megismerjem az Urat.

Az mely kincseket te is mindjárt ide alább meglátsz.

Ezeket azért beszéllem te néked, oh jó Olvasó, hogy ha olvasandod ezt az én munkácskamat, mint én hitemnek jelenségét, megemlékeznél, hogy én vagyok azok közül, akik (amint Augustinus magáról írja) olvasván, írván és vizsgálódván épültenek, nem azok közül, akik semmiből léznek főkké, holott semmit se nem munkálkodtak, se nem láttak, hallottak, hanem az Írásnak egy tekintetire, annak egész erejét kimerítik.

Csak ezt az egyet kívánom te tőled, hogy letévén az te elmédnek minden mérgét és gyűlölségét, figyelmez tennen magadra és a tudományra és onszollak az Isten előtt és az Űr Jézus Krisztus előtt, és a szent angyalok előtt, hogy ezekre figyelmez eleve bevett vélekedés nélkül, semmit nem cselekedvén valamelyik részre hajolván, kövessed az igazságot oh Istennek embere, és gerjesszed az Istennek ajándékát, az mely te benned vagyon, és az józan beszédeknek kiábrázoltott formáját tartsd meg: melyeket meghallasz hittel és szeretettel, az mely van az Jézus Krisztusban.

Légy serény az hallásra: késedelmes az szólásra, késedelmes az haragara, ha te néked nincsen bölcsességed, kérj az Istentől, aki adja azt mindeneknek jó

kedvvel, fel sem panaszojja, és adatik te néked. Adjon azért te néked az Úr értelmet mindenkben, mert nem halandod az scolai vetélkedéseknek formáját vagy valami bölcsesség színe alatt elméket tévelygésre vezető következtetéseket (berekesztéseket) hanem az helyes (józan) beszédeknek formáját, és az igazságnak és az igazságnak lelkiismeretének meggyőzésére való megerősítéseit (megmutatásokat) és tiszta vizsgálódásokat, hanem mint tiszta szüüből, hanem mint Istentől, Isten színe előtt, a Krisztusról szóllott, úgy hallgatsz engemet. Ha ez világosságban nagyobb világosságot láttandasz, mint amely vagyon én bennem, mutasd meg én nekem. Hogy együtt járjunk abban és ha tökéletesebben kibeszéllened az Úrnak utait, közöljed én nékem, kérlek, ha peniglen te én velem egyetértesz, az világosság, amely te benned vagyon, ne légyen sötétség, hanem világosságról világosságra, erőről erőre lassan-lassan menjünk elébb, és végyen vigasztalást a te szíved a bizonyossá tétetett elmének minden értelmével az Istennek és az Atyának és az Krisztusnak titkának esmeretire, és az Istennek amaz békessége, amely minden elmét felül múl oltalommal őrizze meg a mű szíveinket, és a mű elméinket a Krisztus Jézusban, hogy ha valamit másképpen értünk, azt is az Isten jeleníti meg mű nekünk. Ámen. Légy jó egészségben.²²[...]

Az értekezés befejező része:

„Ezek egyenes Olvasó a mi vitézségünknek fegyverei, melyek nem testiek, hanem Istentől vött erősséggel erősek az erősségeknek elrontására, ki minden magasságot, mely felemelkedik az Istennek ismereti ellen és fogság alá hajtván minden gondolkodást a Krisztushoz való engedelmességre. Ez Istennek amaz felfegyverkezése. Eph. 6. 18. amelyekkel levén felkészítetve, hogy fogságba ne tartaná az igazságot, az Urat szentelem az én szívemben, és mindenkor készen tartom magamat, hogy akárkinek, aki okát kérdi, annak az reménységnek, amely én bennem van szelídséggel és félelemmel megfeleljék. Ismét légy egészségben.

Berekesztésnek okáért javallottam ezeket a többihez tenni:

Vajha elszenvednéd egy kevésse az én bolondságomat, sőt ugyan el is szenvedj engemet, mert buzgó indulattal viseltetem te hozzád, isteni buzgó indulattal, de félek, hogy miképpen amaz kígyó Évát megcsalta a maga álnokságával, úgy a te megvesztegettetett gondolatid el ne fajuljanak az együgyűségtől, mely vagyon a Krisztusban.

Ha tudatlan vagyok a beszédben, mindazáltal nem az ismételten. Ismét mondom, hogy valaki ne állítson engem bolondnak lenni, másképpen mint bo-

²² MsU 157/B, 102–112.

londot fogadj be engemet, hogy valami kicsikét én is dicsekedjem, ha semmi nem vagyok is. Dicsekedni ugyan nem illik én nékem, én magamról pedig nem dicsekedem, hanem ha az én erőtlenségemben, mert igazságot mondok, de mértéketlenül szólok is.

Mert midőn ezt a munkácskát, mint én hűtömnek jelenségét írván elvégeztem volna, úgy mint 22. Januari 1740. midőn estve adni akarván magamat az éjszakának nyugodalmára. Ajánlottam volna az én testemet, az én lelkemet. Fohászodom vala Istenhez való csendes fohászodással, hogy engemet erősítene meg a maga ismeretiben, és méltóztatnék erre a hivatalra engemet a mű Istenünk, és töltsse be a maga jóságának minden ingyen való jóakarátát, és az hűtnek munkáját hatalmason, hogy dicsőítessék a mi Urunk Jézus Krisztusnak neve én bennem, és én ő benne, és hogy beteljen az ő akaratának ismeretivel, minden bölcsességgel és lelki értelemmel, hogy ha valamit másképpen értendek, azt is én nékem az Isten bűnösnek, és mint egy idétlennek megjelenteni méltóztatnék. Azután álmomban hajnal előtt mintegy három órával láttatanak én tőlem valami betűk, melyek is fejérek valának, egy ember magossányira függvén a levegő égben, melyek is ilyen szókkal valának: *Vajha ez az tudomány az egész világon volna.*

Felserkenvén erősítették vala is az én elmém, és az én veséimben élesíttem vala magamat, és valék is mint barom, ki nem tudnék, mint az oktalan állatok olyan valék az Isten előtt, annak okaért én ígéretet tettem, hogy szüntelenül az Istennel lések, ki megfogta az én jobb kezemet és mondok tanácsoddal vezérelj engemet, hogy annak utána dicsőségben befogadj engemet. Kicsodám volna én nekem az egekben te kívüled Uram, és te kívüled senkiben nem gyönyörködöm ez földön elfogyatkozván az én testem és az én elmém, én elmémnek kösziklája, és én részem Isten mindörökké.

Midőn megtanítottván tudom vala azon közben az Apostol irásából: Te neked hűtőd van te magadnál. Legyen az Istennek színe előtt.

Boldog, aki nem kárhoztatja magát abban, amit jóval. Rom. 14. Tudd meg te is, hogy inkább jovallattam volna, hogy ez az én hűtöm magadnál Isten előtt legyen, és megtartassék, hogy az igazságot fogságban tartom, nem feleltem volna, és ha ezeket az eleve tudott szókat nem láttam volna, de az Istennek beszéde nincsen megkötötve.

De mit akarok én emberecske? Én magam egyedül csudálkozom magamon, ki ilyen nagy követ, mely ennyi száz esztendő alatt, mintegy megmozdulatlanul feküdt, mozgatni és ki ennyi és ilyen nagy igen tudós embereknek, kiknek különben isteni ismeretek volt, elméjüket ingerelni merészlem, ím ez szerint: Rom. 10. 19. 20. Mert az igazságnak mivolta kényszerít engemet, hogy mint lúd zörögjek

a hattyúk között. Mindazáltal nem voltam vakmerő és ellene álló ennek az látásnak, nem is vontam el magamat, hogy ne hirdetném ti néktek Istennek ezt a tanácsát megvallom, hogy én a szerint az út szerint, amelyet haeresisnek (eretnekiségnek szakadásnak) mondanak, úgy tisztelem az Atya Istent, úgymint, aki hiszek mindeneknek valamelyek a törvényben, és a prófétákban megirattattak.

Minden nyelv azért vallja meg, hogy a Jézus Krisztus Úr légyen az Atya Isten dicsőségére. Phil. 2. 11. És ez az Krisztusnak igazsága én bennem, melyet akinek van füled az hallásra, meghallottad, hanem ha más valaki evangéliumot prédikállana. Mert már nem cselekedhetünk az igazság ellen, hanem az igazságért, az Úr Jézus Krisztus légyen a te lelkeddel, kegyelem ti veletek, Ámen. Légy jó egészségben. Légy jó egészségben. És az Szentlélekhez jó indulattal viseltessél.

A te örök jódnak igen kívánója. A. B. L.”²³

²³ MsU 157/B, 194–198.

Egykori belső-szolnoki unitárius egyházkör és településeinek térinformatika alapú adatbázisa

A térinformatika szakterülete segíthet megérteni, hogy a Magyar Unitárius Egyház történelme során hol, mikor és miért alakultak ki az egyes *egyházkörök, anya- és leányegyházközösségek, valamint szórványok*. Ennek lehetőségét már egy korábbi tanulmányunkban kifejtettük.²

Vizsgálatunk alapja egy olyan térképsorozat, amelyik környezethű módon kell, hogy tartalmazza a vizsgálandó idősík településszerkezetét, illetve azt, hogy az adott korszakban milyen volt Erdély közigazgatási beosztása, amelyben kirajzolódik az unitárius egyház „*térfoglaló vagy megtartó ereje*”.

Az egyháztörténeti eseményrekonstrukció alapinformációi nyilvánvalóan a történettudományokhoz kapcsolódó adatok. Az egykori egyházköri települések – egyházközösségek – helyét és létezését meghatározni egy adott idősíkban, átfogó unitárius egyháztörténeti ismeretanyag nélkül nehéz rekonstruálni. Az eseményrekonstrukció valójában, ha megfelelő számú hiteles ismeretek, adatok birtokában vagyunk, nem egy bonyolult feladat. A kérdés csak az, hogy milyen források tekinthetők hitelesnek, melyek alapján jelenthető ki megnyugtatóan, hogy egy településen volt unitárius egyházközösség vagy sem?

A rekonstrukció időbeli alapadatait jelen tanulmányunkban az idevonatkozó unitárius egyházi történetírásokból vettük. Nevezetesen Kénosi–Uzoni: *Az erdélyi unitárius egyház történetében*³ és az unitarizmus általános történetével

¹ Dr. Selinger Sándor 1945. június 28-án született Nagybányán. Fizikus-informatikus, címzetes egyetemi docens (Budapesti Műszaki Egyetem). Korábban intézetvezető a Gábor Dénes Főiskolán, Kolozsvár–Budapest.

² Selinger Sándor: Erdélyi unitárius egyházkörök térinformatika alapú történeti adatbázisa. *Keresztény Magvető*, 117. évf. (2011). 444.

³ Kénosi Tőzsér János – Uzoni Fosztó István: *Az erdélyi unitárius egyház története*. I–II. Fordította Márkos Albert. A bevezető tanulmányt írta és a fordítást a latin eredetivel egybevetette Balázs Mihály. Sajtó alá rendezte Hoffmann Gizella, Kovács Sándor és Molnár B. Lehel. Kolozsvár, 2005, Erdélyi Unitárius Egyház. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőleltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/1.)

foglalkozó egyéb könyvekben és tanulmányokban,⁴ illetve folyóiratokban⁵ közölt adatokat dolgoztuk fel, de ezekben sokszor hiányos vagy csak valószínűsíthető adatokat találtunk.

A térinformatikai adatbázist egy folyamatára mentén építettük fel, ennek egyik fontos eleme az a feltételes elágazás, lekérdezés, mely lehetővé teszi, hogy a történeti adatoktól függően többféle irányban is folytatódjék az egykori unitárius egyházközséggel rendelkező települések keresési eljárása.

A *feltételes elágazás vagy lekérdezés során*, ha az állított feltevés igaz, akkor az *IGAZ [I]* ágon, ha a feltevés hamis, akkor a *NEM [N]* ágon kell továbbhaladni. A rombusz belsejébe egy egyértelműen eldönthető logikai kifejezést, feltételt írunk. A megjelölt történeti időpontok a térinformatikai adatbázisban szakadatként szerepelnek. A hozzájuk kötött esemény, az egyházközségi lét és annak földrajzi helye, az adott időponttal rendelkező állapotra vonatkozik.⁶ Az alábbi folyamatára segítségével az általunk javasolt egyháztörténeti eseményrekonstrukció folyamatát ábrázoljuk. Az egyháztörténeti alapadatok feldolgozása után a megszerkesztett egységes tematikus térképrendszereken⁷ az egyes létező unitárius települések, egyházközségek az adott idősíkokhoz kapcsolhatóan megjelölhetők. Ez azt jelenti, hogy ugyanolyan jelkulccsal, egybevágó geometriával elkészített térképeken megjelöljük a dokumentáltan vagy valószínűsíthetően unitárius egyházközséggel rendelkező településeket.

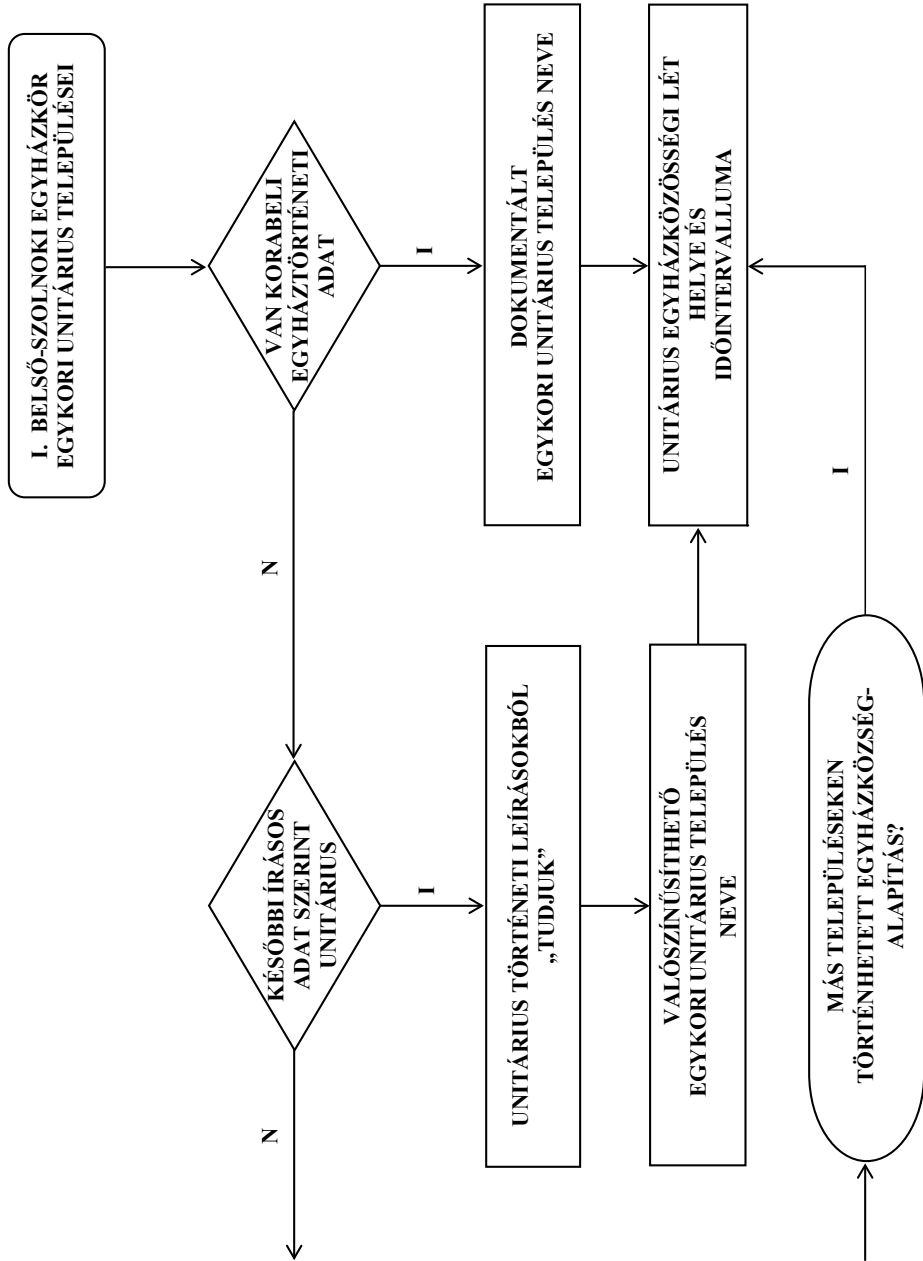
A folyamatára lekérdezései mentén felépített térinformatikai adatbázis segítségével felvázolható az erdélyi unitárius egyházközségek és egyházkörök tér szerkezetének történeti alakulása. Ezáltal lehetővé válik az unitárius egyház *tér-foglaló* vagy *megtartó erejének*, térbeli terjeszkedésének, illetve csökkenésének adott idősíkokban történő megjelenítése, elemzése.

⁴ Kanyaró Ferenc: *Unitáriusok Magyarországon tekintettel az unitarizmus általános történetére*. Kolozsvár, 1891. Ferencz József: *Unitárius kis tükör. Az unitárius egyház történelme, hitelvei, szertartásai és alkotmánya*. Átdolgozta Vari Albert, Cluj–Kolozsvár, 1930. Kovács Sándor: *Unitárius egyháztörténet*. Kolozsvár, 2009, Protestáns Teológiai Intézet.

⁵ Keresztény Magvető

⁶ Selinger Sándor: Erdélyi unitárius egyházkörök térinformatika alapú történeti eseményrekonstrukciója és adatbázis-szerkezete. *Keresztény Magvető*, 118. évf. (2012). 338.

⁷ Selinger Sándor – Winkler Gusztáv: Erdélyi unitárius egyházközségek és egyházkörök változó közigazgatási térben és időben. *Keresztény Magvető*, 119. évf. (2013). 410.

Egykori unitárius települések meghatározásának folyamatábrája

A továbbiakban a Kénosi–Uzoni-féle egyháztörténetben⁸ szereplő első, a 16. század elején alkotott közigazgatási beosztás szerinti Belső-Szolnok megyei egyházkörrel foglalkozunk. Ezen egyházkör települései többségükben már az 1568–1570-es években unitáriusokká lettek, így a 16. században népes unitárius egyházkört alkottak. Több egyháztörténeti forrás is a Kénosi–Uzoni-féle munkára hivatkozva az egykoron létező eklézsiák keletkezési idejét valamikor a 16. század második felére datálja. Annak ellenére, hogy a települések döntő hányadában a keletkezés pontos időpontja nem ismeretes, mégis általánosan elfogadott az a megállapítás, hogy az 1570-es évek elejére az új, unitárius vallásfelekezet a legtöbb erdélyi magyarlakta faluban és városban otthonra talált.

E megállapítás értelmében, a térinformatikai adatbázisban a nehezen értelmezhető „XVI. sz. második fele” mind kezdő időpont (tehát nem konkrét számadat, hanem egy text-formátum) helyett a felállított településkataszter-táblázatban az 1571-es évet próbáljuk meg úgy értelmezni, mint az adott egyházközség keletkezésének évét.

1600–1603 között az eklézsiák döntő hányada már megszűnt a Basta-féle pusztítások következtében, sokszor a településsel együtt. A dokumentumok arra is utalnak, hogy az unitárius egyházközségek híveinek a református, katolikus vagy görögkeleti egyházközségekbe való erőszakos bejegyzésével, nem egészen egy félszázadot követően, Belső-Szolnok megyében az egyházkör eklézsiái kezdenek megfogyatkozni, és ezt követően már nem található egyetlen unitárius vallású település sem. Az eklézsiák megszűntekor is igyekeztünk egy konkrét időpontot megjelölni. Ezáltal lehetővé válik egy történeti folyamat térképszerű feldolgozása. Magának a folyamatnak térképen történő ábrázolása nem igényel pontos időpont-meghatározást. De mégis a konkrét időpontokat figyelembe véve, még ha csak egy szűk időintervallumra is értelmezve egy-egy eklézsia létezését, kirajzolódik az unitárius egyház „*térfoglaló vagy megtartó ereje*”.

Az egyházkör Erdély északi részén, Kolozsvártól északra a Szamos-melléktől egészen a Radnai-havasokig terjeszkedhetett. Valószínűleg még több más településen is lehettek unitárius eklézsiák, melyek a Nagy-Szamos, Beszterce és Sajó folyók mentén terültek el. A *Belső-Szolnoki egyházkörben* a dokumentáltan vagy valószínűsíthetően létező unitárius települések, a 17. század első felében fennálló közigazgatási beosztás szerint, több vármegye területén helyezkedtek el. Ezek a vármegyék:

Belső-Szolnok vármegye, mely az egykori Sóút keleti, Erdély belsejébe eső részén alakult ki. Ez volt a hét erdélyi vármegye közül a legészakabbi. Székhelye

⁸ Kénosi–Uzoni: i. m.

Dés volt. 1876-ban Belső-Szolnokot Szolnok-Doboka néven Doboka vármegye és a Kővárvidék nagy részével összevonták.

Doboka vármegye az Erdélyt nyugat-keleti irányban átszelő ún. „országút-vármegyék” egyike volt. A vármegye a történelmi Erdély területét a Meszes-hegységtől a Borgói-hágóig egy keskeny sávban szelte át.

Kővárvidéke 1566–1876 között állt fenn. Közép-Szolnok megyéből különítették el, mint a névadó vár kerületét. 1876-ban Szatmár és Szolnok-Doboka között osztották szét. Székhelye Magyarberkesz volt. Ma a Kővárvidék részben Szilágy, részben Máramaros megyéhez tartozik.

Beszterce vidéke. Az Erdély északkeleti kapuját őrző Beszterce, a szászok észak-erdélyi székhelye, szabad királyi város környéke volt. A 16. században autonóm közigazgatási terület Belső-Szolnok és Doboka vármegye közé ékelve, a Beszterce és a Sajó folyó völgyét foglalta magában. 1876-ban Beszterce és Naszód vidékét Belső-Szolnok és Doboka vármegyei falvakkal bővítve Beszterce-Naszód megyévé szervezték.

Az egyesült Szamos, Kis-Szamos, Sebes-Körös és Almás folyók köze mondhatni teljesen unitárius volt. Nagybánya és Magyarlapos vidékén is sok unitárius egyházközség volt, amelyek úgyszintén a *belső-szolnoki* egyházkört alkották. A Kis-Szamostól keletre, részint az odanyíló völgyekben úgyszintén sok unitárius egyházközség volt.⁹

Az unitárius történetírás dokumentumai alapján az alábbi településeken is szerveződő unitárius egyházközösségekről, anya- és leányegyházakról tudunk: Szamosfalva, Györgyfalva, Pata, Ajtón, Kolozs, Alsó- és Felső-Szovát, Kályán, Mocs, Botháza, Vajdakamarás, Apahida, Alsó- és Felső-Zsuk, Gyulatelke, Bonchida, Szék, Szamosújvár, Száva, Apáti, Császári, Mikola, Meleg-Földvár, Kékes, Veresegyháza, Aranyosszentmiklós, Buza, Budatelke, Szentbenedek, Bálványosvár-alja, Árpástó és Bethlen. A Nagy-Szamosba ömlő Beszterce mellékén és a szomszédos völgyekben pedig: Sárvár, Sajóudvarhely, Sajókeresztúr, Oláhbuda, Sófalva, Sólymos, Vízszilvás is egykoron unitárius egyházközségek voltak.

Ezeken kívül Fehéregyházán, Jádon, Mikeházán, Király-Németin, Dipsén, Szúkeréken, Nagy-Demeteren is volt unitárius eklézsia.

A dokumentált egykori unitárius települések neve mellett nem egy helyen ismeretes a templom használatbavételének ideje és az ott szolgáló lelkészek neve is, ezáltal még inkább megerősítést nyer a vizsgált időszakban az unitárius egyházközségek lét ténye.

⁹ Kanyaró Ferenc: Unitáriusok Magyarországon a XVI. és XVII-ik száz évben. *Keresztény Magvető*, 23. évf. (1888). 226.

Az alábbiakban az egyházkört alkotó települések ismert adatait, a térinformatikai adatbázis lényegi információit egy táblázatban – településkataszterbe rendszerezzük. Ebben a táblázatos formában mutatjuk be a korabeli vármegye-rendszeri beosztás szerint azokat a településeket, amelyek a 16–17. században feltételezhetően unitárius egyházközségekkel rendelkeztek (lásd *táblázat*).

Településkataszter

I. A Belső-Szolnoki Unitárius Egyházkör egykori települései

TELEPÜLÉS NEVE MAI (RÉGI) ELNEVEZÉS	UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG LÉTE			TEMPLOM A KÖZÖSSÉGÉ	IDŐSÍKOK SZERINTI KÖZIGAZGATÁSI BESOROLÁS				
	-tól	-ig	n. a.		Igen/ Nem	17. sz. eleje	1787	1857	1910
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1 Alór (Alsó-Ór)	1571	1602			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
2 Bálványosváralja	-	-	x		B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
3 Csicsógyörgyfalva	-	-	x		B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	B-N
4 Csicsókápolna (Kápolna)	1571	1602		x	B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	Szl
5 Csicsóújfalu	1571	1602			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	B-N
6 Dész	1568	1621		x	B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
7 Désakna	1571	1621		x	B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
8 Felőr (Felső-Ór)	1571	1622		x	B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	B-N
9 Kozárvár	1571	1602		x	B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
10 Mikeháza	1571	1602		x	B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
11 Péntek (Oláhpéntek)	1571	1662			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
12 Retteg	1566	1624			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	B-N
13 Radácszinye	1593	1638			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
14 Szentbenedek	1573	1602			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
15 Alparét	1592	1622			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
16 Csákgórbó	-	-	x		B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	Szl
17 Gyurkapataka	1594	1716			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
18 Páncélcseh	1571	1638		x	D	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
19 Récekeresztúr	1571	1693		x	B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
20 Tormapataka	-	-	x		B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	Szl
21 Vajdaháza	1571	1638		x	D	B-Sz	Sz-D	Sz-D	Szl
22 Alsóilosva	1571	1840			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	B-N
23 Árpástó	1571	1622			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	B-N
24 Bethlen	1571	1745			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	B-N
25 Bethlenkeresztúr (Sajókeresztúr)	1571	1625		x	D	T	Sz-D	Sz-D	B-N
26 Csicsókeresztúr	1571	1622			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	B-N
27 Felsőilosva	-	-	x		D	T	Sz-D	Sz-D	B-N
28 Magyardécse	-	-	x		B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	B-N
29 Sajósárvár	1596	1603		x	D	T	Sz-D	Sz-D	B-N
30 Sajóudvarhely	1571	1622			D	T	Sz-D	Sz-D	B-N

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
31	Somkerék	-	-	x		D	T	Sz-D	Sz-D	B-N
32	Aranyosszent- miklós	1571	1704			D	B-Sz	Sz-D	Sz-D	B-N
33	Búza	1571	1602			D	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
34	Dellőapáti (Apáthi)	1571	1622		x	D	B-Sz	Sz-D	Sz-D	B-N
35	Kékes	1595	1638			D	B-Sz	Sz-D	Sz-D	B-N
36	Melegföldvár	1571	1794		1687-ig	D	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
37	Mezőveresegyháza	1594	1638		x	D	B-Sz	Sz-D	Sz-D	B-N
38	Szászsombor	-	-	x		D	B-Sz	Sz-D	Sz-D	B-N
39	Vasasszentiván (Császári)	1571	1602			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
40	Dengeleg	-	-	x		B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
41	Füzesmikola (Mikola)	1571	1602		x	B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
42	Girólt	1571	1602			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
43	Iklód(Nagyiklód)	1596	1655			D	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
44	Iklód (Iklódszentivány)	-	-	x		D	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
45	Kecsedszilvás	1571	1690		x	D	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
46	Kendilóna	1579	1641		x	D	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
47	Magyarköblös	1578	1638		x	D	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
48	Néma	1584	1621			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
49	Szamosújvár	1571	1602			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
50	Szék	1571	1638			D	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
51	Széplak	-	-	x	x	B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
52	Szilkerék (Szúkerék)	1571	1638			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
53	Vízszilvás	1571	1638			D	B-Sz	Sz-D	Sz-D	K
54	Oláhfordorháza	-	-	x		B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	Szl
55	Magyarláp	1571	1638			B-Sz	B-Sz	Sz-D	Sz-D	MM
56	Alsóbudak	1571	1616			D	T	B-N	B-N	B-N
57	Dipse	-	-	x		D	T	B-N	B-N	B-N
58	Fejéregyháza (Kisfejéregyház)	1571	1602			D	T	B-N	B-N	B-N
59	Királynémeti	-	-	x	x	D	T	B-N	B-N	B-N
60	Sajószentiván	-	-	x		D	T	B-N	B-N	B-N
61	Sófalva	-	-	x		D	T	B-N	B-N	B-N
62	Szászszentgyörgy	-	-	x		D	T	B-N	B-N	B-N
63	Jád	1599	1622			D	T	B-N	B-N	B-N
64	Nagydemeter	1593	1638			D	T	B-N	B-N	B-N
65	Pinták	1571	1698			D	T	B-N	B-N	B-N
66	Sajósolymos	-	-	x		D	T	B-N	B-N	B-N
67	Makód (Szamosmakód)	-	-	x		D	B-Sz	B-N	B-N	B-N
68	Oláhszentgyörgy	1571	1850			D	T	B-N	B-N	B-N
69	Tihó	1571	1638			B-Sz	B-Sz	Szl	Szl	Szl
70	Budatelke	-	-	x		D	T	K	B-N	K
71	Magyarkályán	1571	1600		x	K	T	K	K	K
72	Mezőszava	1592	1638		x	D	B-Sz	K	K	K
73	Vajdakamarás	1571	1723		x	K	T	K	K	K
74	Bodonkút (Bur- jánosoláhbuda)	-	-	x		D	K	K	K	K
75	Nagybánya	1593	1651		x	Sz	Sz	Sz	Sz	MM

Megjegyzés: A településkataszterben a települések felsorolása az 1876-os közigazgatási beosztás járási hovatartozása szerint történt.

Szolnok-Doboka (Sz-D) vármegye 1876-ban alakult *Belső-Szolnok (B-Sz) vármegye* és Doboka vármegye legnagyobb részéből, kiegészítve a Kővárvidék egy részével.

Beszterce-Naszód (B-N) vármegye 1876-ban alakult Beszterce vidéke és Naszód vidéke, valamint Doboka vármegye és Belső-Szolnok vármegye egyes részeinek összevonásával.

Kolozs (K) vármegye a 11. században alakult. Az ország 1541-es három részre szakadása után a vármegye területe az Erdélyi Fejedelemséghez tartozott.

Torda-Aranyos (T-A) vármegye 1876-ban alakult Torda vármegye nyugati részének és Aranyosszéknek, továbbá Alsó-Fehér vármegye egy részének az összevonásával.

Közép-Szolnok (K-Sz) vármegye 1876-ban alakult Kraszna vármegye és Közép-Szolnok vármegye egyesítésével, kiegészülve Doboka vármegye Egregyi járásával.

Doboka (D) vármegye egyike az 1876-os megerendezés során megszűnt erdélyi történelmi vármegyéknek. Az 1876. XXXIII. törvénycikk a vármegyét megszüntette, területét felosztotta Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Kolozs és Szilágy vármegyék között.

Szilágy (Szl) vármegye 1876-ban alakult Kraszna vármegye és Közép-Szolnok vármegye egyesítésével, kiegészülve Doboka vármegye Egregyi járásával.

A 16–17. századi Belső-Szolnok vármegye településeinek tanulmányozása¹⁰ olyan megközelítő következtetésre adnak lehetőséget, hogy amennyiben egy falu nagy valószínűséggel sorolható a magyar vagy szász lakossággal is bíró települések közé, akkor az egyháztörténeti adatokban úgyszintén nagy valószínűséggel római katolikus, református, evangélikus vagy unitárius egyházközségre, iskolákra is találunk utalásokat. Külön feladatként jelentkezik Belső-Szolnok egyházkör kiterjesztésének területi meghatározása, az egyházkörhöz tartozó egykori ekléziák ide történő besorolása. Uzoni¹¹ és Kanyaró¹² és egyéb tanulmányok több települést is ehhez az egyházkörhöz sorolnak, annak ellenére, hogy a 16.

¹⁰ Kádár József et al: *Szolnok-Doboka vármegye monográphiája*. Deés 1900–1905. I–VII. köt.

¹¹ Kénosi–Uzoni: i. m.

¹² Kanyaró Ferenc: i. m.

század végén, illetve a 17. század elején közigazgatásilag a dobokai vármegyékhez tartoztak.

A kolozs-dobokai egyházkör, mely régebben kolozsi, vagy kolozsvári néven szerepelt, már a 16. században bekebelezte a volt dobokai egyházmegye azon községeit is, melyek lelkészeikkel együtt az unitárius vallásra tértek át. Feltételezhetően azok a települések, melyekre Uzoni utal, úgyszintén akkor kerülhettek a belső-szolnoki egyházkörhöz. Véleményünk szerint: a belső-szolnoki egyházkör „*térfoglaló* vagy *megtartó erejének*” a meghatározása érdekében feltehetően akkor járunk el helyesen, ha nem, mint belső-szolnoki egyházkörhöz tartozó eklézsiákra hivatkozunk, hanem mint Belső-Szolnok, illetve Doboka vármegyékhez tartozó településekre, melyeken egykoron létező unitárius egyházközségek voltak. Ugyanez a megállapítás vonatkozik a kolozsi egyházkörhöz sorolt településekre is, melyek a korabeli Doboka vármegye területéhez tartoztak.

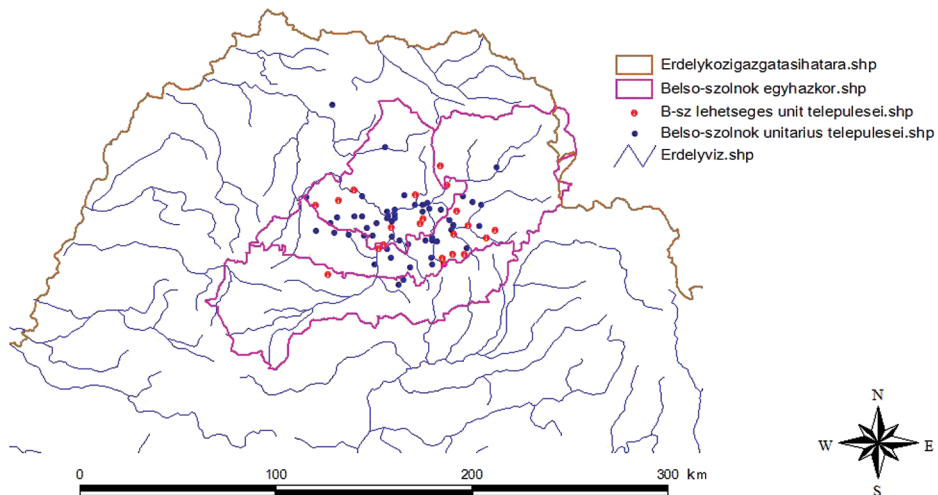
A települések helye, az eklézsiák létezésének időintervalluma a mellékelt térképen a csatolt térinformatikai adatbázis segítségével lekérdezhető. A táblázatban és az adatbázisban szereplő településregiszter nem teljes, mert a folyamatábrán is látható keresési algoritmus alapján sem érhető el a teljesség. A térinformatikai adatbázisban található településeket két síkban ábrázoltuk. Az egyik síkon azokat a településeket ábrázoltuk, amelyek esetében valamilyen szinten dokumentált adatokat találtunk az eklézsia létezését illetően. A másik síkon pedig azokat a településeket, amelyek esetében az egyes unitárius egyháztörténeti leírásokból csak „tudjuk”, hogy egykoron létezett unitárius egyházközség, de a létezését igazoló időintervallumra utaló adatot eddig nem találtunk. Ezek a síkok egymásra vetíthetők, így a településkataszterben eddig felvett unitárius eklézsiával rendelkező települések egy szelvényen is megjeleníthetők.

Az általunk megszerkesztett térképrendszeren érzékelhető az unitárius egyház *térfoglaló* vagy *megtartó erejének* térbeli terjeszkedése, illetve csökkenése a 16. század második és a 17. század első felében Belső-Szolnok és Doboka vármegye területén elterülő Belső-Szolnok egyházkör esetében. Megállapíthatjuk, hogy a „teljes” településkataszter felépítése további egyháztörténeti kutatások nélkül nem képzelhető el.

Összefoglalás

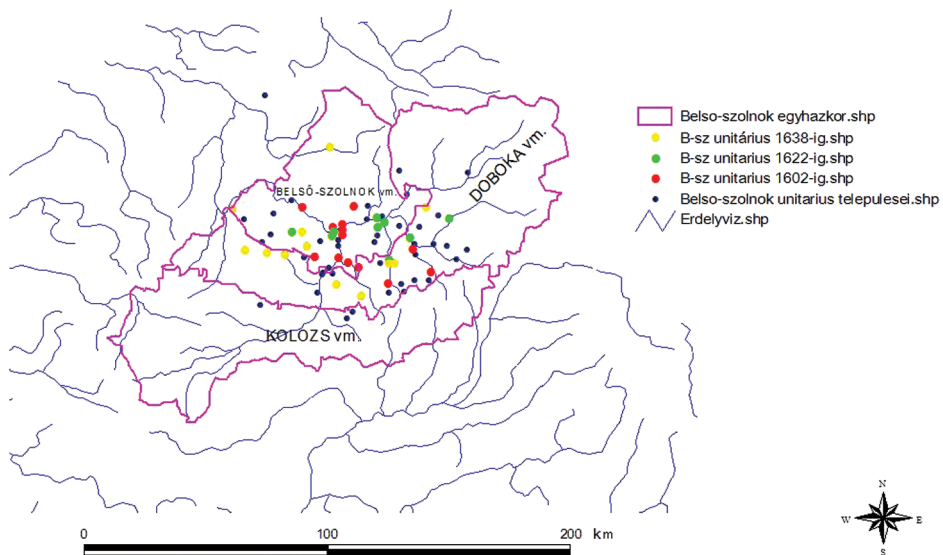
Tanulmányunkban az egyháztörténeti források alapján megállapítható, hogy a térinformatikai alapú településkataszterben felvett és a térképen ábrázolt 75 településből 54 település esetében konkrét utalást találtunk a 16. században létrejött unitárius egyházközségekről és ezek létezésének időintervallumáról. A

EGYKORI BELSŐ-SZOLNOKI EGYHÁZKÖR
DOKUMENTÁLT ÉS LEHETSÉGES EGYHÁZKÖZSÉGI

1. ábra

EGYHÁZKÖZSÉGI LÉT IDŐINTERVALLUMAI AZ
EGYKORI BELSŐ-SZOLNOKI EGYHÁZKÖRBE

2. ábra

folymatábrán is megjelölt – unitárius történeti leírásokból „tudjuk” – kategóriába sorolható 21 település esetében, azonban semmilyen konkrét időpontra nem találtunk utalást, tehát az egyházközség léte csak valószínűsíthető (1. ábra). Ami a templomok birtokbavételének és használatának, majd ennek elvesztésének időpontja még inkább a valószínűsíthető időkategóriába sorolható.

A településkataszterben felsorolt egykori unitárius egyházközségek léte, az általunk eddig felhasznált irodalmi adatok szerint, három jól elkülöníthető időintervallumra korlátozódnak, melyek jól ábrázolhatók a térképen is (2. ábra).

Ezek a periódusok a megalakulást követően az általánosan elfogadott 1571-es évet mint az adott egyházközség keletkezésének évét feltételezve sorban:

1571–1602 időintervallum. Melynek vége egybeesik a Basta-féle pusztításokkal, ennek következtében nemcsak az egyes egyházközségek, hanem a települések is elpusztultak;

1571–1622 időintervallum. Melynek vége egybeesik a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) idejében zajló ellenreformációs törekvésekkel;

1571–1638 időintervallum. 1638-ban az egyházközségek I. Rákóczi György fejedelem rendelete miatt kénytelenek voltak áttérni a református vallásra.

A fentebb megjelölt periódusok után megmaradt egyházközségek létének története nagyon egyedi. A 17. század második felétől kezdve az egyes egyházközségek megszűnése vagy a lakosság asszimilációjával, elvándorlásával vagy az erdélyi unitárius nemesi családok teljes gazdasági vagy fizikai megsemmisülésével magyarázható.¹³ Azonban ennek elemzése meghaladja jelen tanulmányunk kereteit, de a térinformatika alapján szerkesztett unitárius egyházközségi lét térbeliségének változása és ezáltal kirajzolódó „*térfoglaló* vagy *megtartó erő*” hatótávolsága további kutatásra serkentheti az egyháztörténettel foglalkozó szakembereket.

¹³ Horn Ildikó: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története.* Balassi Kiadó, 2009, Budapest.

Labdarúgás és vallás. Néhány elméleti szempont

Bevezető

Egy félhomályos teremben több tízen ülnek, és a hozzájuk beszélő, fehérbe öltözött, álló emberre figyelnek. Olykor mindannyian felállnak, és félhangosan elisméltik, amit hallottak. Szabályos időközönként a beszélő mögött álló kórus is énekelni kezd, majd mindannyian a terem közepén elhelyezett asztalhoz mennek, ahol egyesével megérintik a fehérruhás személy által felmutatott tárgyat, miután az kezét a homlokukra teszi. Az emberek helyükre visszatérve hangos fogadalmat tesznek, hogy majd betartják a kapott intelmeket. Az átlagosnál is komolyabbnak tűnnek, amikor többször hangosan megisméltik egy jól ismert személy nevét...

Eddig – legalábbis elvben – egy „rendes” és „igazi” istentiszteletről is lehetne szó, hiszen a forgatókönyv nagyban hasonlít. Két ponton azonban radikális az eltérés. A felmutatott tárgy egy futball-labda, a többször hangosan is elhangzó név pedig Maradonáé. A Rosario központtal működő, világszerte hozzátvetőlegesen 120 000 „hívet” magáénak tudó Iglesia Maradoniana „egyházról” vagy „kultuszról” van szó. Az „istentisztelet” abszurdnak is tűnhet, de a maga szélsőségeségében jelzi, hogy a mai fogyasztói társadalomban a labdarúgás, mint tömegek által fogyasztott populáris termék hatása egyáltalán nem elhanyagolható. Sőt, egyes elméletek szerint a labdarúgás korunk egyik fontos (civil) vallásává nőtte ki magát.²

¹ Péter László szociológus, 1973-ban született Csíkszeredában. Tanulmányait Kolozsváron (BBTE), Budapesten (ELTE Szociológiai Intézet), New Haven-ben (Yale Egyetem, Center for Comparative Research) végezte. A BBTE Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézetének oktatója. Kutatási területei: társadalmi problémák (egyenlőtlenség, szegénység), valamint a sport (labdarúgás) szociológiája. Jelenleg a Jyväskyläi Egyetem (Finnország) ösztöndíjasa. Többek között a *TP 5.0. Elmélet és empiria öt globális társadalmi probléma vizsgálatában* (Kolozsvár, 2009, Kritérium) szerzője.

² Lásd például Xifra, Jordi: Soccer, Civil Religion, and Public Relations: Devotional-promotional Communication and Barcelona Football Club. *Public Relations Review*, 34. vol. (2008). 192–198.

Jelen tanulmány tárgya a futball mint a posztmodern társadalom egyik meghatározó jelensége. Ennek természetére fogunk reflektálni, miközben a vallással való lehetséges kapcsolódási pontjait keressük. Amellett érvelünk, hogy a mai labdarúgás és vallás között szoros a kapcsolat, ami a futball rítusszerűségében, valamint betöltött társadalmi szerepében ölt testet. Írásunk inkább elméleti, de igyekszünk mondanivalónkat empirikus példákkal is alátámasztani. Első lépésben a labdarúgás és egyház intézménye közötti lehetséges kapcsolatokra fókuszálunk, majd a futballt mint rítust tárgyaljuk részletesebben; úgy véljük, hogy hasonló mechanizmusokat figyelhetünk meg. Szemléletünk szociológiai, mondanivalónkat kizárólag társadalmi szempontból tartjuk érvényesnek.

Egyház, vallás és labdarúgás – a lehetséges kapcsolódási pontok

A labdarúgás az egyház és a vallás szolgálatában

A sport és vallás/egyház kapcsolatának kutatói³ szerint a két társadalmi intézmény működése számos ponton kapcsolódik.⁴ Egyfelől, az egyházak a maguk társadalmi célja érdekében használhatják a sportot, nagy népszerűségénél fogva a labdarúgást. Másfelől, a sport gyakorlata is számos alkalommal használja a vallás által nyújtott lehetőségeket.⁵ Nézzük meg ezeket.

A vallási ifjúsági szervezetek számára a sport (futball) számos lehetőséget biztosít. A formális vallási keretek között szervezett sport fontos szocializációs teret és terepet jelent a fiatal kortárs csoportok tagjai számára. A sport nem csak jó rekrutációs lehetőséget biztosít az egyházi szervezetek számára (így könnyebben megszólíthatók a fiatalok, akik majd a szorosabban vett vallási tevékenységekbe is bevonhatók), hanem a sport révén megtanulhatják olyan értékek alkalmazását, amire vallás mint világnézet és viláértelmezés épül: a másik jobb ismerete és szeretete, együttműködés, segítségnyújtás, tolerancia. Továbbá, az egyházi iskolák által működtetett sportkörök és amatőr csapatok is jó hordozói („reklámozói”) lehetnek a keresztény ethosznak. E tekintetben kiemelhetjük hogy a Kolozsvári Unitárius Kollégium kapitális szerepet játszott a labdarúgás

³ A kérdéskör nagy népszerűségnek örvend mind a teológusok, mind pedig a társadalomtudósok körében. Több olyan teológiai szakfolyóirat működik, amelyek ezt vizsgálják, ezek közül talán az *International Journal of Religion and Sport* a legismertebb fórum.

⁴ Lee, Jason W.: An Overview of the Reciprocating Relationship between Sport and Religion [online]. *Smart Online Journal*, 1. vol. (2004). 26–28. <http://www.theSmartjournal.com> [2014. 03. 08.]

⁵ Lee, Jason W.: i. m. 26.

elterjedésében a Kincses Városban.⁶ A kapcsolódások fontos egyházi vezetők és lelkészek révén működnek: amatőr sportolókként, vagy – ami sokkal gyakoribb – futballszurkolókként szerves viszonyban állnak a jelenséggel.⁷ Ikonikus e tekintetben a római katolikus egyházfő, aki nagy focirajongónak tartja magát,⁸ és az is rendkívül beszédes, hogy az 1908-ban Lorenzo Massa atya által alapított San Lorenzo csapatának drukkol. Az alapítók vallási elkötelezettsége is fontos mutatója az egyház és sport (futball) kapcsolatának. A huszadik század elején a hazai zsidó közösségek, például a Max Nordau által inspirált Muskeljudentum (izomzsidóság) gondolatkör keretében, a fiatal generáció fizikai fejlődését elősegítendő futballklubokat hoztak létre, vallási ihletésű szimbolikus nevekkel.⁹ 1920–1921 között például Kolozsváron a Haggibor, Nagyváradon a Maccabi, Temesváron a Kadima, Máramarosszigeten a Sámson kezdi el működését.¹⁰ Tehát a futballegyesületek nevei is jelzik az egyházzal vagy egyházi személyiségekkel (valaha) ápoltt kapcsolatot.¹¹ Az olyan nevek, mint Szentek (FC Santos) vagy Angyalok (Tonbridge Angels FC) közvetlen kapcsolatot teremtenek a klub és támogatói között. A labdarúgó egyesületek társadalmi beágyazottsága sok esetben hangsúlyosan vallási alapú: a Glasgow-i Celticet a római katolikus, a rivális Rangers-et viszont a protestáns közösség támogatja.¹²

A sport (és labdarúgás) egyház általi támogatottságának több oka van, az egyház szociális és társadalmi funkciójához kapcsolódnak; ezek érvényesítésére használ(hat)ja fel a sportot, kiváltképpen a labdarúgást. Az evangelizációra, a hit

⁶ Az 1890-es évek végén Lassel Gyula tornatanár jóvoltából az Unitárius Kollégiumnak erős futballcsapata volt, akárcsak a Római Katolikus Főgimnáziumnak, ahol Vermes Lajos volt elhívatott sporttanár. Részletesebben lásd, Sallai András Lóránt: A kolozsvári futballsajtó a labdarúgás meghonosodási időszakában *Me.dok*, 2011/1., 41–51. vagy Killyéni András: *A kolozsvári sportélet életrajzi gyűjteménye (1818–1918)*. Kolozsvár, 2006, Ábel Kiadó.

⁷ E tekintetben beszédes a kolozsvári PTI diáksága és egyes tanárai, valamint a CFR 1907/KVSC közötti kapcsolat. Ennek illusztrálására lásd a www.kvsc.tacs.hu írásait és kommentjeit. [2014. 03. 08.]

⁸ Lásd <http://www.origo.hu/sport/focivilag/20130314-kiderult-kinek-drukkol-ferenc-papa.html> [2014. 03. 08.]

⁹ Bouvier, B. (ed.): *Zur Sozial-und Kulturgeschichte des Fußballs*. Trier, 2005, Studienzentrum Karl-Marx-Haus.

¹⁰ Gidó, Attila: Erdélyi zsidó intézmények a két világháború között. *Korunk*, 2002/4. 44–52.

¹¹ Hoffman, Shirl J.: *Good Game: Christianity and the Culture of Sports*. Waco, 2010, Baylor University Press.

¹² Fore, Franklin: *How Soccer Explains the World*, New York, 2005, Harper-Perennial, 35–64.

tanainak hirdetésére vagy szimbolikus megjelenítésére, hívek rekrutációjára, szociális programjaik népszerűsítésére, de PR és marketing célokra is gyakran alkalmazza az egyház a népszerű futballt.¹³ Átütő erejénél fogva mindezekre kiválóan alkalmas.

A vallás a labdarúgás szolgálatában

A kapcsolat a másik irányból is gyümölcsöző, hiszen a vallás és/vagy a vallási jelleg mélyen áthatja a labdarúgást; a játékosok, az egyesületek vezetői, a szurkolók a sporteseményhez köthető kontextusokban vallásosan nyilvánulnak meg. Az imádság, az Istenre való gyakori hivatkozás, a transzcendens folyamatos jelenléte a játék gyakorlatában és menetében¹⁴ arra enged következtetni, hogy a futball jóval több, mint sport: olyan társadalmi jelenség, ami a mai poszt-modern társadalom vallásos jellegű rítusa. A továbbiakban erre a kapcsolódásra fogunk fókuszálni.

A rítusszerű labdarúgás

Kollektív identitás és összekötő tényező

A mai futball nem csupán elválaszt, hanem egyben össze is köt. A durkhéimianus szociológia mikroszintű ágából kialakult antropológiai irányzat a kategorizáció, a vallás és a vallási élet elemi formái, valamint az ajándékozás elemzése kapcsán¹⁵ a ciklikusan ismétlődő kulturális eseményekben, a rítusokban is „felfedezte” a csoportok tagjai közötti kapcsolatokat kialakító-megerősítő, a társadalmi integrációt szolgáló funkciót. A vallási ceremóniák tehát fontos szerepet töltenek be a társadalmi rend fenntartása szempontjából, hiszen a benne résztvevőket a társadalmi struktúrához kapcsolja; más szavakkal: összeköti az

¹³ Lee, Jason W.: i. m. 28.

¹⁴ Erre jó példa a keresztény-ipar olyan szakosodott szolgáltatásai, amit Shirl James Hoffman „*sport-faith organization*”-nak nevez. (Lásd Hoffman, Shirl J.: *Toward Narrowing the Gulf between Sport and Religion. Word and World*, 23 vol. (2003). 303–311.) Ezek a kereskedelmi logikában működő egyesületek vagy cégek (mint például a Baseball Chapell, Inc., Fellowship of Christian Athletes and Athletes in Action, esetleg a Motor Racing Outreach Ministers vagy a The Race Track Chaplaincy of America) meccs vagy verseny előtti egyéni és csoportos imádkozások vagy istentiszteletek lebonyolításával foglalkoznak. Más szavakkal: a sportolók testi épségéért és sikerükért nyújtanak üdv-javakat és lelki szolgáltatásokat. (uo. 306–307.) A hasonló – bár kevésbé formalizált – vallási szolgáltatások Romániára is jellemzőek egy-egy stadion felszentelése, fontosabb meccsek előtti áldások osztása, megszentelt ikonok sportolók közötti terjesztése révén.

¹⁵ Mauss, Marcel: *Szociológia és antropológia*. Budapest, 2000, Osiris.

egyéneket, kultiválja a közös hovatartozási tudatukat, közös identitásukat.¹⁶ Kiemeli a csoporton belül megnyilvánuló társadalmi szolidaritás megerősítő szerepét és egybefogó hatását. A labdarúgás, mint a vallási rítusokhoz hasonló „profán ceremoniális intézmény” is képes arra, hogy kialakítsa és fenntartsa, időről-időre megerősítse, adott esetben pedig helyreállítsa a hasonlók közötti kulturális és társadalmi kapcsolatokat,¹⁷ hogy az ugyanannak a csapatnak szurkolókat csatlakoztassa és bekapcsolja a társadalmat átszövő és összefűző kötelékek rendszerébe. Magyarán: a futball az egyéneket egy tágabb kulturális rendszerbe integrálja, valamint identitást ad és fejez ki.

Mind a klub, mind pedig a futball mint játékforma magas fokon szervezett; a formális szereplők (klubvezetők, edzők, impresszáriók, masszőrök, játékosok, játékevezetők, média, szponzorok), de a játékosok között is szigorú munkamegosztás van a meccs ideje alatt a pályán, de előtte és utána is. Mindannyian kölcsönösen függenek egymástól, tehát organikus szolidaritás¹⁸ jellemző rájuk. A meccs, mint kötött formájú esemény, ezt egyszerre fejezi ki és erősíti meg. A rítusként megnyilvánuló meccset és azt kísérő tevékenységeket övező vallásos jellegű érzelmi klíma kiemeli az összekötő és identitásadó és -kifejező szerepet: a csapattal és az általa reprezentált értékrendszerrel való szurkolói azonosulás – akik „élnek és halnak a csapatért” – gyakorlatilag az egyént a közös szurkolói kollektív tudat¹⁹ mentén a nagyobb csoporttal egyesíti, áttételesen pedig a társadalmi és

¹⁶ Durkheim, Émile: *A vallási élet elemi formái*. Budapest, 2003, L'Hartmann.

¹⁷ Giulianotti, Richard: *Football. A Sociology of the Global Game*. Cambridge, 2004, Polity Press.

¹⁸ A nem szegmentális (komplex), együttműködésen alapuló társadalmakra a funkcionális differenciálódás, a részek és egységek mássága, változása jellemző, amelyeknek sajátos szerepe van a munkamegosztás rendszerének bonyolult szövevényében. Továbbá, a részek nem felcserélhetőek, hiszen eltérő szerepeket töltenek be, és alá, meg fölérendelt viszonyban vannak egymással, rendszerint egy központi szervhez kapcsolódva (Durkheim, Émile: *A társadalmi munkamegosztás*. Budapest, 2001, Osiris, 144–147.), és a társadalom egésze a részek egymáshoz való viszonyától függ. Ez képezi az organikus szolidaritás alapját; ez integrálja az egyéneket, és biztosítja a társadalmi rendet. A társadalmi munkamegosztást eszerint nem egyéni, hanem társadalmi mozzanatok adják, illetve az anyagi és erkölcsi jellegű változások közül az utóbbi a jelentős. Fontos, hogy Durkheim szerint a munkamegosztás okát a szervezett anyag lényegi tulajdonságaiban kell keresni, vagyis a munkamegosztás nem szociokulturális jelenség, hanem általános. Így az organikus szolidaritásnak a szerződéses viszony adja az alapját, de azokat szimbolikus, rituálisztikus alkalmakkor meg lehet és kell erősíteni.

¹⁹ A hasonló a hasonlók közötti állapotban a tudat a homogén társadalomszervezési forma által meghatározott és közvetlen kényszerítő erejű: a kollektív tudat szabványosított gondolkodásformák rendszere által determinált. A kollektív tudat „a meggyőződéseknek

hatalmi kapcsolatokat reprodukálja. Ez a nagy csoport lehet városnegyed, egy egész város, régió, társadalmi kategória (például munkások, etnikai csoport, bevándorlók, foglalkozás-kategória, vallási és törzsi csoport tagjai) vagy akár nemzet, különös esetben pedig egy egész kontinens.²⁰ Tény, hogy a labdarúgás identitást ad, megerősít és embereket köt össze, vallási jellegénél fogva.

A foci mint világnézet és ethosz

Ha elfogadjuk a labdarúgás identitáskifejező és -megerősítő szerepét, valamint a standardizált, általa ismétlődő viselkedések vallásos-misztikus jellegét, akkor állíthatjuk, hogy a futball eseménye egy komplex jelentésekkel felruházott szimbolikus ceremónia és intézmény,²¹ vagyis a futballmeccs rítusként működik. A továbbiakban tehát amellet fogunk érvelni, hogy a futball a posztmodern társadalom egyik fontos rítusa, ami vallásos jelleggel működik. Itt nem azt állítjuk, hogy a futball vallásos jelenség lenne, vagy éppenséggel átvette volna a vallás intézményének szerepét. Csupán úgy véljük, hogy mind lefolyásában, mind pedig funkciójában hasonlít a valláshoz: hiedelmek, intenzív érzelmek, misztikus elvárások és remények, hangsúlyos szertartásos jelleg kapcsolódnak hozzá.²²

A posztmodern társadalom sokszínű, azaz a társadalomban többféle nagy-csoport van, amelyeknek a tagjai egymástól több szempontból különböznek: jövedelem, vagyon, lakhely, foglalkozás, vallás, etnikai hovatartozás valamint kulturális minta, politikai érdeklődés és nem utolsósorban életmód-életstílus tekintetében. Az eltérő csoportoknak rendszerint eltérő céljaik és érdekeik is vannak. Azon túl, hogy az érdekérvényesítésnek megvannak az intézményes ke-

és az érzéseknek az az együttese, amely közös és adott társadalom átlagos tagjaiban meghatározott rendszert alkot, amelynek saját élete van: ezt kollektív vagy közös tudatnak nevezhetjük. Kétségtelen, hogy nem egyetlen szerv, hanem széteszik a társadalomban; de ettől még sajátos jellemzőkkel rendelkezik, amelyek elkülönült valósággá teszik... Egészen másmilyen, mint az egyéni tudat, bár csak az egyéneken valósul meg.” (Durkheim, Émile: *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest, 2001, Osiris, 94.).

²⁰ Például Afrika (azt szimbolizálja), ha egy afrikai „fekete csapat” egy „fehér csapattal” a VB-n játszik; ebben a posztkoloniális örökség és valóság játszik kapitális szerepet. Részletesen lásd Vidacs Bea: *Egy szebb jövő képei – Futball a kameruni közgondolkodásban*. Budapest, 2009, L'Hartmann Kiadó.

²¹ Giulianiotti: i. m., Morris, Desmond: *Soccer Tribe*. London, 1981, Random House.

²² Érdekes, hogy például a grönlandi Inuit benszülöttek hiedelme szerint, amikor a sarkvidéken megjelenik a sarki fény (aurora borealis), akkor a halottak koponyákkal vívnak egymással focimeccset (Nuttall, Mark: „Arsarnerit: Inuit and the Heavenly Game of Football”. In: Turnbull, John – Satterlee, Thom – Raab, Alon (eds.): *The Global Game: Writers on Soccer*. Bison Books, 2008, 274–282.)

retei és technikai-adminisztratív eszközei, a társadalom csoportjai szimbolikusan, áttételesen is „megküzdenek” egymással.²³ Ezek között szerepel kiemelt helyen a foci, mert a klubokat a társadalom eltérő csoportjai támogatják, és rajtuk keresztül (is) „vívják” társadalmi küzdelmeiket az anyagi erőforrásokért, a presztízsért, a befolyásért, ismertségért.²⁴ A foci technikailag kiválóan alkalmas erre, hiszen nagyszámú szereplője van (klubok, média, szurkolók, szponzorok, a társadalom adott szegmensei, illetve maguk a játékosok, akikkel a szurkolók azonosulnak), nagyon sok emberhez eljut (a tömegtájékoztatás révén), és a társadalomban nagy jelentőséget tulajdonítanak neki (figyelemmel követik, beszélnek és írnak róla, politikusok támogatják) – így lehet belőle végső soron posztmodern rítus. A bajnokság kimenetele nem csupán, vagy elsősorban nem a csapatokat helyezi rangsorba, hanem végeredményben a társadalom azon csoportjait, akik valamilyen oknál fogva a különféle csapatokat támogatják.

A rítus kifejezés a kulturális antropológia fogalmi tárházának egyik kulcsfogalma. Valamilyen szertartásosan végzett, ismétlődő tevékenységre vonatkozik, amit valamilyen cél elérésére, rendszerint vallásos jelleggel végeznek az erre kompetens testületek tagjai.²⁵ A rítusok a mítoszok és hiedelmek mellett a szigorúan előírt viselkedésformák mentén kapcsolatot teremtenek, és hatást gyakorolni hivatottak a transzcendens „hatalmasokkal” a kijelölt helyeken és a megjelölt tárgyakkal a cselekvések, felajánlások, imádságok és áldozatok révén.²⁶ A rítusban megjelenített processzió célja lehet a résztvevő szereplők identitásának a kinyilvánítása–megerősítése (például egy kollektív megemlékezés alkalmával), a hatalom elosztása (a maring kaikó esetében), a közösségi pozíció és törzsi szövetségek kifejezése és megerősítése (a bali kakasviadal) vagy adott társadalmi életkor elérése (a fiúk körülmetélése) vagy a társadalmi osztály- és csoportérdekek kifejezése (a majálisozások, a Május elsejei felvonulások, operabálok, kiállítások), a hitek kinyilvánítása (vallási processziók, zarándoklatok, búcsújárások). A futball esetében pedig az identitások kinyilvánítása és szurkolói megélése mel-

²³ Geertz, Clifford: „Mély játék: jegyzetek a bali kakasviadalhoz”. In. Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma*. Budapest, 2001, Osiris, 144–193.

²⁴ Az is igaz, hogy futball – a szurkolás idejére – a szurkolók között el is mossa a társadalmi határokat, hiszen ugyanazon csapatot támogató sokaság tagjaként egy csoportban szerepelnek: a lelkesített csapattal való azonosulás elfeledteti, időszakosan felfüggeszti a belső – szurkolás szempontjából irrelevánsnak tartott – társadalmi különbségeket, de ezzel párhuzamosan a szurkolótáborok közötti kategoriális különbségek mégis felerősödnek (például román–magyar, régi–új, fővárosi–vidéki különbségek).

²⁵ Hollós, Marida: *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Budapest, 1992, ELTE-BTK.

²⁶ Uő.

lett a feszültségek megjelenítése és szimbolikus „kioldása” is a szerepei közé tartozik. A következőkben hadd érveljünk részletesebben is azon felvetésünk mellett, hogy a foci manapság vallásos rítusként is értelmezhető. Mondanivalónkat elméleti és empirikus megállapításai alapján fejtjük ki.²⁷

Bromberger meglátása szerint a mai futball egyszerre szertartás és népszerű médiaesemény. A *big game* szerinte a szórakoztatás és fogyasztás funkciója mellett hangsúlyos ceremoniális és rítusszerű elemekkel bír, amiben a csapat iránti odaadás és kvázi-vallásos hit kiemelt szerepet játszik. A francia szerző tulajdonképpen amellel érvel, hogy a *rítusszerű futball egyszerre ethosz és világnézet* „meta-társadalmi komment” és „dramatikus filozófiai mese”.²⁸ A stadion – véli a szerzőnk – a társadalmi csoportok önkifejeződésének egyik stratégiai jelentőségű terepe lett, ahol előre elrendezett szigorú rendben a labdajáték mentén (mondhatni „ürügyn”) kifejezik és megerősítik a társadalom kardinális értékeit és alapbeállítódásait. Bromberger tulajdonképpen a Levi-Strauss féle²⁹ „mély struktúrákra” utal, mint érdem, teljesítmény, verseny, munkamegosztás, tehetség, mobilitás, szolidaritás, amit a demokrácia-versengés-változás tengely mentén tárgyal.

Kiindulópontja, hogy futball a posztmodern élet komplex és fölöttébb el-lentmondásos képe. A társadalomban (sem) a sikerhez vezető út nem egyéni, hanem kooperációt és tudást, találékonyságot feltételez, de a célok megvalósításához egy jó adag szerencse is szükséges.³⁰ Az élet tele van bizonytalansággal, esetlegességgel, olyan tényezőkkel és hatásokkal, melyek kívül esnek az emberek ellenőrzésén: a szerencse és a szerencsétlenség drámái köre széles, a kedvező és kedvezőtlen lehetőségek tág skálán mozognak (*variation of dramas*). A stadion és a futball mindezt kiválóan fejezi ki: a mai világ képét testesíti meg, ami egy-

²⁷ Morris: i. m.; Bromberger, Christian: *Football as World-View and as Ritual*. FCS, 1995/6, 293–311.; Vidacs: i. m. alapján.

²⁸ Bromberger: i. m. 294.

²⁹ Levi-Strauss, Claude: *Strukturális antropológia*. Budapest, 2001, Osiris.

³⁰ E tekintetben Bromberger felfogása R. K. Merton deviancia elméletében megfogalmazott „siker-doktrínájához” is hasonlít. Merton szerint az egyéni sikerhez (pénz, gazdag-ság, közösségi megbecsülés, társadalmi elismerés) vezető úton nem elég csupán az intézményes és legitim eszközök elfogadása és használata (becsületes „istennek tetsző”, „orcánk veritékével kereső” munka, hanem a kitartás és a csüggedésen való szükségszerű átlépés mellett a szerencsének is nagy jelentősége van abban, hogy az egyének megvalósítsák kulturálisan elvárt feladataikat; részletesebben lásd Merton, Robert K.: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, 2002, Osiris, 213–243.)

szere konzisztens és tartalmas, valamint ellentmondásos és váratlan.³¹ A labdarúgás ennek a társadalmi konzisztenciának és ellentmondásnak az egysége, a boldogság és szomorúság színhelye,³² akárcsak a társadalom nagyban – azaz nem más, mint „*kicsiben, a világ*”. Magyarán, rítusszerűen jeleníti meg a mindennapi életben, a napi rutinban bekövetkező kis és nagy drámákat, szerencsét és szerencsétlenségeket; tanítómese, ami *világnézet* és ethosz is egyben. Melyek ezek?

A labdarúgás rítusában – mint korábbi elméleti felfezetésünkben már jeleztük – a kollektív identitás jelenik meg, mobilizál, a csapathimnuszok, a zászlók, sálak, mezek, énekek, feliratok, a koreográfiák és a szervezethez való csatlakozásokat, kollektív tudatot és memóriát/emlékezést mutat fel és generál, erős érzelmeket és szubjektív érzéseket vezet le a mi–ők distinkciók mentén. Más szavakkal: a kollektív imaginárius³³ megjelenítésének és megélésének szervezett rítusa. A francia szerző felfogásában a játék (ami a pályán zajlik) az étellel azonos (ami a társadalomban megy végbe); az adott csapatok játéktípusa pedig az életmódot ábrázolja. A „mi játékunk” szemben az „ők játékával” a „mi életünket” jelenti szemben az „ők életével”, lényegében a „mi értékeinket” szemben az „ők értékekkel”, a csoporton belüli hasonlóság és csoportközi különbség hangsúlyozásával.

Bromberger hét érvet sorakoztat fel amellet, hogy a futball egy társadalmi rítus. Egyfelől, a futballmeccs eseménye megszakítja a társadalom mindennapi rutinját, tagolja a társadalmi időt a meccs előtti, alatti és utáni időszakokra. A

³¹ Bromberger: i. m. 297–299. A hazai labdarúgás történetében erre számos példát találhatnánk, de ezek közül kiemelkedik a 1994-es egyesült államokbeli VB-n, a negyeddöntőben történt „események”: Románia–Svédország elleni meccsén (1994. 07. 10.) Románia kevéssel a hosszabbítás előtt még 2–1-es előnnyel vezetett, de a 117. percben Kenneth Anderson egyenlítő gólt lőtt, ami a hosszabbítás után büntetőrúgásokhoz vezetett, amit a hazai csapat 4–5 arányban elveszített. A meccs alatti események kiválóan megjelenítették a való életben is „forgandó” szerencse–szerencsétlenség sodrását, dramatikus következményeit. Mondanunk sem kell, hogy mindez a román futball egyik legnagyobb drámája volt, amihez a társadalom többsége is hasonlóan viszonyult. Másik „notórius” eset a „Middlesbrough-i Tragédia” néven elhíresült futball- és általa társadalmi dráma. 2006-ban a bukaresti Steaua az akkori UEFA Kupában az angol Middlesbrough csapattal játszott. Bukarestben (2006. 04. 20.) a hazaiak 1–0-ás győzelmet arattak. A visszavágón (2006. 04. 27.) a féldőben a Steaua 2–0-ra vezetett, tehát gyakorlatilag 45 percre állt a döntőtől, azonban a meccs hátralévő részében az angolok négy gólt rúgtak, és 3–4-es összesítéssel a Steaua kiesett.

³² Uo.

³³ Lakóhely, város, osztály, régió, ország, nemzet, kontinens, történelmi hagyomány és értékrend, de akár sérelem vagy vágyak halmaza is lehet.

meccs ideje egyféle „szent idő”, amikor felfüggesztődik a megszokott, normális társadalmi rend. Másfelől, a mérkőzéseknek nagyon sajátos térbeli és időbeli kerete és mintája van: előre kidolgozott és szigorúan követett „sajátos foci-kalendárium” van, amitől nem szabad eltérni, ha mégis, akkor szigorú és azonnali szankciókat fogyanatosítanak a szabálysértőkkel szemben. Továbbá, az eseménysor ciklikus, ceremoniális; minden szereplőnek pontosan kijelölt helye és szerepe van, ebből a pozícióból nem szabad kilépni. Formális testületek felügyelik a szerepjátszást, magas fokon szervezett és szabályozott a viselkedések köre, sorrendje, menete, amiben jelen van a transzcendens elem is: a váratlanság, az előre nem látott is (például a korábban stratégikusnak tekintett szerencse,³⁴ váratlan sérülés, csodaszerű felépülés, „lehetetlen gól”). Aztán, a játéknak hangsúlyos szimbolikus konfigurációja van (csoportokat képvisel, érdekeket jelenít meg, hatalmi viszonyokat reprezentál), valamint egyfajta antistruktúra is, hiszen ideje alatt mind a nézőket, mind pedig a játékosokat felszabadítja a mindennapi társadalmi rend hierarchiái és kötöttségei alól, őket a meccsen keresztül egy új, a mérkőzés idejére érvényes elrendezésbe helyezi (más szavakkal más társadalmi rendet alakít ki a meccs idejére, ahol a szereplők közötti viszonyok is mások – például egy milliomos és egy koldus is ugyanarra az „oldalra kerülhet”, ha ugyanannak a csapatnak szurkolnak). Majd – véli a szerzőnk – a szurkoló számára morális kötelezettség részt venni benne, ami nem teszi lehetővé a választást.³⁵ Végül, a meccs egy tudatközösséget hoz létre (community of mind), ami a turneri communitas érzését kelti a „fejek összefonódása” következtében létrejövő egyesült szellem nyomán. Az eljárások, lépések, cselekvések a közösen ismert, felvállalt és értékelt tradíció megértéséből (exegéziséből) származnak, amelyek jelentése csak a „beavatottak” számára érthető és értelmes – strukturális jellemvonása pedig a kollektív tudat folytonosságának a megteremtése, kiemelése: a hasonlót befogadja (identitás), az eltérőt pedig kirekeszti (megkülönböztetés) – a rítus szerepe éppen ez, hogy egy varázstalanodott világban varázslatos kapcsolatot teremtsen a hasonlók között.

A futballban kifejezett és rítusszerűen megjelenített világnézet megmutatja kik is valójában az adott társadalmi csoportok tagjai (identitások), aláhúzza ér-

³⁴ Amit legjobban a közhelynek számító, de annál gyakrabban emlegetett „*A labda kerek*” alapigazság fejez ki.

³⁵ Bromberger: i. m. 305–309. Például Romániában a Magyarország–Románia 2012. márciusi EB selejtező mérkőzés kapcsán aligha lehetett megkerülni arra a kérdésre adandó választ, hogy magyar etnikai kisebbség tagjai kinek szurkolnak? Függetlenül attól, hogy ki milyen mértékben érdeklődött a futball jelensége iránt, a média hatására ez a kérdés mindenki számára felmerült.

tékeiket (a követett céljaikat, kívánatosnak és követendőnek tekintett objektumaikat), vágyakat és ideálokat fogalmaz meg (siker, elismerés, pozitív énkép). A játékban kifejezett ethosz szorosan kapcsolódik a verseny, a teljesítmény, a hatékonyság, a kooperáció és az igazságosság és méltányosság (fair play a pályán, de főleg azon kívül) normájához. A futballmeccs az igazság, a szerencse, az igazságtalanság, a csalás napi rutinban játszott szerepére hívja fel a figyelmet. Ezzel a foci – véli a francia sportszociológus – a közösségi-társadalmi élet két alapvetően fontos elemére világít rá: a létbizonytalanságunkra (akárcsak a pályán, amíg a játék tart, addig az életben is, amíg élünk, bármi megtörténhet), valamint a sors kezében való törékenységünkre (ahogy a legnagyobb sztár is megdicsőülhet vagy megszégyenülhet a közönség előtt, úgy a társadalmi életben is bárki esetében lehetséges nem csupán a siker, hanem a szomorú bukás is).³⁶

Bromberger alapján tehát elmondhatjuk, hogy a futballnak, mint társadalmi rítusnak, értékmegerősítő, kollektív tudat-kialakító és szembeállító szerepe van, olyan alkalmat és lehetőséget képez, ami során a társadalmi állapotokra a különböző nagycsoportok tagjai sokféle – számukra kedvező – olvasatot és értelmezést adhatnak. Ebben a pontban is nagyon hasonlít a vallás társadalmi szerepéhez. A továbbiakban nézzünk meg néhány konkrét példát.

A labdarúgás mint rítus – a gyakorlat³⁷

A futballjelenség lényege, „mélysége” a mérkőzésekben nyilvánul meg, amit a tévéműsorok vezetnek fel (a preliminális és liminális szakaszban) és le. Lényegében a meccs képezi az egyenlet alfáját és omegáját: mint rítus, minden körülötte forog. A „körülhatárolt helyen történő gesztusokat, szavakat és objektumokat feltételező sztereotipizált és standardizált tevékenységeknek”³⁸ több állandó eleme van. Ezek a következők:

Tudatosság és elkötelezettség. A focimeccs mint esemény magas fokon szervezett, menete tagolt, és pontos szabályok mentén alakul: a tevékenységek sorozatosak, rendezettek. A szerepek előre le vannak osztva, amitől nem lehet eltérni. A hazai és vendégszurkolók térbeli eloszlása, a nézőtér szegmentálása a státusok és preferenciák szerinti architektúrájában is kifejezi a tudatosan alakított vi-

³⁶ Bromberger: i. m. 310–311.

³⁷ A kérdéstről lásd még Péter, László: Ha kell, akkor meghalunk a pályán. A foci mint jelenség: a mai román labdarúgás mint szimbólum és társadalmi rítus. *Erdélyi Társadalom*, 2010/1–2. 9–28.

³⁸ Turner, Victor: *Dramas, Fields and Metaphors. Symbolic Action in Human Society*. Ithaca-London, 1974, Cornell University Press, 183.

szonyrendszert, ami egyben kötelező érvényű. A tevékenységek standardizáltsága kiszámíthatóvá és előre láthatóvá teszi a rítus menetét és potenciális végkifejletét.

Önkéntesség. Mind a játékosok, mind pedig a szurkolók, valamint a klubvezetők önkéntesen vesznek részt ebben a processzióban. A rítus során nyílik alkalom arra, hogy a játékosok a pályán megtapasztalhassák a dicsőséget és az áldozathozatalt, míg a nézőtérén a szurkolók örömben vagy pedig a bánatban részesüljenek. A játékosok hősök vagy mártírok. Készek kell legyenek adott esetben a szurkolókért és a klub színeiért a legfőbb áldozatot is vállalni, minden körülmények között a csapattal szolidarizálni.

Szent helyek. A stadion a hazai csapatnak az ismerős, otthonos „szent” terep, míg a vendégek számára az ismeretlen, veszélyekkel teli, maga a gyötrelmes „pokol”. A saját közönség a barát, akire bajban számítani lehet, „a tizenkettedik játékos”, az idegen pályán pedig az ottani szurkolók sokasága pedig az „ádáz ellenség”. A szurkolók mindezt maguk is így gondolják, amit a különféle „koreográfiák” és molinókra írt üzenetek révén ki is nyilvánítanak. A kedvenc csapat mezébe öltözve, a klub színeiben pompázó sálakkal és sapkákkal zászlót lengetve énekelnek, biztatják a játékosokat, és adott esetben szimbolikusan „ócsárolják” az ellenfelet, azok szurkolóit, különösképpen a bírót. Szurkoló és játékos a meccs alatt többféleképpen kommunikál és fejezi ki együvé tartozását. A csapatot becézgetik – például a Poli Temesvár³⁹ az Idős Hölgy, a Bukaresti Dinamó a Kutyasereg, a Kolozsvári U a Piros Sapkák, a Craiovai Universitatea⁴⁰ az Egyetemisták, újabban a Suhancok, a Steaua a Kék-Pirosak. A szurkolók valójában hívek, akik feltétlen odaadással a csapattal tartanak, jóban-rosszban.

A forgatókönyv. A meccs, akárcsak a primitív társadalmakban a „klasszikus” rítus, *stilizált, standardizált*, vagyis adott cselekvések és tevékenységek szimbolikusan csak „ott és csak akkor” végezhető, mert csak ott és akkor, abban a társadalmi kontextusban van jelentése. Olyan társadalmi tabuk például, mint a férfiak közötti szoros ölelés, közeli fizikai kontaktus, egymásra fekvés, ordítás, nyilvános érzelmkifejezés csak itt megengedettek, természetesek: a kollektív tudat, az együttműködés, a kölcsönös organikus szolidaritás és munkamegosztás megnyilvánulásai.

Gesztusok. Beszédés a bukaresti Gabriel Bourceanu gólszerzés utáni gesztusa, aki ilyenkor a csecsemőknek való cucliját szopja, ami révén visszatér ahhoz a „gyerekes felszabadult állapothoz”, amit a játék és a gól öröme generál. Hasonló-

³⁹ Időközben jogi okok miatt (licenzjog elvesztése) a másodosztályban szerepel.

⁴⁰ Hasonló okokból kiesett az élvonalból.

an, ott van a Steauas Dica, aki leveti mezét, s ezzel szimbolikusan jelzi a gól utáni rituális megtisztulását (ami spontán és egyben tudatlan is). Egyes játékosok pályára lépésük előtt megérintik a gyepet, vagy fohászknak, mások a pályra valamelyik sarkára néznek, gól után mindig ugyanazzal a játékosal ölelkeznek.⁴¹

Ritualisztikus, babonás cselekvések. E tekintetben talán érdekesek Desmond Morris antropológus megállapításai, aki a játékosok „törzsének” (*football tribe*) tipikus, babonás, ritualisztikus viselkedéseit figyelte meg (könnyen tehetne, hiszen egy ideig ő maga klubvezető is volt). Észrevételei szerint a focisták rendkívül babonások, hiszen a mérkőzésen sok baj érheti őket: lesérülhetnek, hibázhatnak (például kihagyhatnak egy egyértelmű gólhelyzetet), az ellenfél kifigurázhatja/megalázza őket (például „kötényt” kaphatnak) vagy lecserélhetik őket, esetleg csak a kispadon cserejátékosként kezdhetnek (sőt, rosszabb esetben, még ott sem). A fentiek súlyos lelki sebeket okozhatnak, ami ellen a focisták ismétlődő, mindenáron követendő cselekvés-sorokat követnek, amihez foggal-körömmel ragaszkodnak. Anélkül, hogy a rendkívüli részletességgel kidolgozott és nagyon sokféle babonás cselekvéseket bemutatnánk, csak arra szorítokozunk, hogy néhány szemléletes példát felvillantsunk. Mindezek célja valamilyen ritualisztikus folytonosság megteremtése a múltbeli siker és a jelenbeli (és jövőbeli) teljesítmény között; a korábbi siker meghosszabbításai, transzferáló gyakorlatai a sors kedvező alakításának rutinizált kellékei – időn átívelő tengely szerves részei. Egyféle támaszként, biztosítékként, magabiztosság-növelő „ellen-szerként”, „nyereség-hozó” rutinokként is felfoghatjuk. Egyéni és csapatszinten is egyaránt jellemzőek. Gyakorlatilag a törzsi kultúrákban a túlvilági hatalmasokkal való kapcsolat megteremtésére szolgáló eszközökhöz hasonlóan működnek – amíg a törzsi társadalmakban a transzcendens kiengesztelésére használatos gyakorlatokról beszélünk, addig a labdarúgók a játék menetére, az ellenfél befolyásolására alkalmazzák.⁴² Gyakorlatilag az ismerős és ellenőrzött kontextusok reprodukciójára alkalmazzák; egyénre szabottak és az alkalmazóik mélyen hisznek hasznosságukban. Beszélhetünk megelőző gyakorlatokról (például ott-hon és a stadion fele vezető úton alkalmazott rutinizált cselekvések, mint adott öltözék viselése, kizárólagos útvonalak követése, az érkezés időpontja, a szeren-

⁴¹ Morris: i. m.

⁴² Az afrikai Suri törzsre jellemző botokkal való ritualisztikus verekedés (sport?) előtti rutinizált előkészületek és a focisták előkészületei között mellbevágó hasonlóságok vannak. A Suri törzs férfitagjait implikáló hosszú, rugalmas botokkal vívott küzdelméről lásd például Kottak. (Kottak, Conrad Philip: *Anthropology. The Exploration of Human Diversity*. New York, 1991, McGraw Hill.)

csés bejáratok használata), az átmenet tevékenységeiről (többek között az öltözőben való tevékenységeket jelöli, mint például a focicipő felvételének ideje és sorrendje, a szerencsés kötés feltétele, a cipőfűző megkötésének módja), a haladás forgatókönyvéről (az öltöző és a pálya közötti útvonal használati módjáról (a haladási sorrend, a kilépés üteme, a tekintet fókusza), a belépés módozatairól (a pályára való belépés rutinja, a gyeper érintése, a levegő meglegyintése, egy darab fű zokniba való elrejtése, a kapuk megtekintése), az öröm és a bánat megnyilvánulásairól (gyorsulás versus lassulás, egymásba kapaszkodás versus földre szegezett bánatos tekintetek), a vezető cselekedetéről (a pályaelhagyás módozatai, a öltözőben való tisztálkodás rendje, az öltözködés üteme). Ezek rendkívül sokfélék, de a személyesre kalibrált eljárások mindegyike a transzcendens szerencsével való kapcsolatot célozza, a sorsot kívánja kedvezően befolyásolni – a rítus szerves részeként.

Természetesen idesorolhatók még az új játékosok csoportba való integrációját jelző-kifejező ritualisztikus cselekvések, amelyek az átmenet, a beavatás rítusának részét képezik; mint tréfák, fenyítések, megfélemlítések, esetleg fizikai erőszak, megalázás.

Ciklikusság. A foci, mint rítus, következő eleme, mint már említettük, az ismétlődés. A kedvenc csapat meccse tagolja a társadalmi időt, az „előtte–alatta–utána” szent és profán időszakaszokat. A mindennapok rendjét szimbolikusan felosztja a „munka” és a „játék” és „rendkívüli” és a „rendes” idejére. De testi is egyben: a mérkőzés a testi cselekvéseknek a legitim tere, a férfias testi versengés és a civilizált versengés férfias helyszíne. A játék azonban valójában harc, ami feltétlen önfeláldozást feltételez, a játéktér egy csatamező, ahol mindenki más ellenség és a megsemmisítésére törekszik: ezt fejezi ki például a már korábban is emlegetett „Egyedül mindenki ellen”⁴³ ars poeticája a Rapid Legione Granada szurkolótáborá is.⁴⁴

A jelentések. A foci rítusa természetesen szimbolikus: mindennek, ami a pályán történik mély jelentése van. A mezek színe, a lengetett zászlók, a szurkolók testtartása és gyakori bekiabálásai, a klubvezetők és az edzők mozdulatai és szavai, a tábork harcias elnevezései mind egy instrumentális célt szolgálnak: felosztani és jelentéssel megtölteni a társadalmi teret, és ezzel egyben kifejezni azt a társadalmi identitást, ahová a szereplők tartoznak. A két csapat és holdudvara egymással szemben pozícionált és ellentétes értelmű szimbólumokat jelenít

⁴³ Eredetiben: „Singuri împotriva tuturor”.

⁴⁴ Erre legjobb példa a holland Rinus Michels, volt válogatott edző, aki azt mondta: „A foci az harc.”

meg, ami a rájuk jellemző különböző vonatkozásokat hivatott egyesíteni – éppúgy, mint a Turner által leírt iker-rítus. Ebben a logikában beszédek a klubok által patronált hivatalos szurkolótáborok nevei is: ezek mind a küzdelemmel, az áldozattal, a durva valósággal kapcsolatosak – akárcsak a klubok hivatalos himnuszai.

Transzcendens elemek. Végül, a foci rítusa virtuális kapcsolatot teremt olyan kozmikus struktúrákkal, mint az Isten, istenség, sors, végzet. Ebben a tekintetben paradigmátikus a román válogatott volt edzője, Anghel Iordanescu, aki a meccsek alatt folyamatosan imádkozott és az ortodox pátriárka által megszentelt ikonokat szorongatott, attól (is) remélve a mérkőzés kedvező kimenetelét. Sokkal érdekesebb viszont a Steaua csapat tulajdonosának, Gigi Becalinak a habitusa. Ő folyamatosan Istenre hivatkozik, a „*Jóisten akarja, és adta hogy nyerjünk*” vagy „*az Isten is Steauás*”, illetve „... *ami történt, az Isten keze volt*” vagy az „*Isten adta pontok ezek*”⁴⁵ kijelentések nála természetesesek, ahogy a meccsek előtti templomoknak való bőkezű adakozásai is. Becali tudatosan ápolja a foci és az Isten közötti kapcsolatot a görögországi Athos hegyen lévő kolostorba való folyamatos és mediatizált zarándoklatai révén, amit kifejezetten a focicsapata győzelmei érdekében tesz.⁴⁶ „*Mit tettem az Athos hegyén? Imádkoztam, megköszöntem Istennek, hogy az első helyen állunk. Feltöltődtem. Azt mondhatom, hogy a legjobb megnyugvás, ha az Isten a bajnokságot, a győzelmet a Steauának akarja adni. Az Isten segítsége tett mindent a Steauánál. Minden az Istennek köszönhető, azért van. Az Isten akarta így, hogy csupa jó ember kerüljön ide*”.⁴⁷ Azonban nem csupán az edzők vagy klubvezetők, hanem a szurkolók is gyakran közvetlen kapcsolatot látnak a csapatuk teljesítménye és a természetfeletti entitások akarata, megnyilvánulásai között. „*Az Isten is velünk van*” – írták ki a jászvásári szurkolók az Unirea Urziceni⁴⁸ elleni mérkőzésen.⁴⁹

⁴⁵ <http://sport.anunt123.com/news/283813/Gigi-Becali:-Ce-s-a-întâmpnat-e-numai-mâna-lui-Dumnezeu-Fotbal-intern.html> és <http://www.prosport.ro/fotbal-intern/liga-1/becali-puncte-de-la-dumnezeu-2500176> [2008. 04. 09.]

⁴⁶ <http://stiri.acasa.ro/articole/monden/becali-la-muntele-athos> [2008. 03. 30.]

⁴⁷ <http://www.onlinesport.ro/stiri/fotbal/fotbal-intern/liga-1/steaua/31954/becali-dumnezeu-vrea-sa-dea-titulul-steiei.htm?highlight=becali+athos> [2008. 04. 12.]

⁴⁸ A csapat 2012 tavaszán anyagi okokból megszűnt.

⁴⁹ Iași, 2008. április 5. mérkőzés.

Összefoglalás

Következtetésképpen elmondhatjuk, hogy napjaink futballja mint rítus világgépet fogalmaz meg, ethoszt fejez ki, csoport-identitást ad, erősíti a kollektív tudatot, valamint összegzi és a társadalom egésze felé szimbolikusan közvetíti a közösségi identitást. Akárcsak a vallás... Gyakorlata számos olyan elemet tartalmaz, ami a vallási rítusokhoz mérhető (fohászokodások, ismétlődő viselkedések, szakosodott testületek, szigorú szabályok). Nem gondoljuk, hogy a futball a vallást helyettesítené, de mégis hasonló funkciót tölt be.

MŰHELY

Jánosfalvi Sándor István

V. Oráció – Bacchus temetése

Farsang-rekesztő képes (allegoriás) prédikáció

Textus: Lk 16,19–22. *Vala egy gazdag ember, ki minden nap bíborban öltözik, és vendégeskedik vala; És meghalván temetteték pokolba.*

Egy halottunk vagyon münékünk Atyámfiai, melynek nem is tudtátok talán, hogy halála napját ünnepeljük ma. Nem látjátok-e a szomorú változásokat, melyek ennek halálával estek? Midőn valamely közönséget illető nagy halott vagyon, akkor megszűnnek a muzsikák és víg társaságok, hathatósabban zúgnak a harangok, cifra öltözetjeből kivetkeznek és szomorkodnak az emberek. Nem ezek történtek-e most is? Az éj-nap zengő muzsikák megszűntek, s ha fűzfán nem is, mint a Szent Dávidéi, de legalább már szegen függenek. A táncpaloták kiürültek, a lüszterek¹ elaludtak, s komor hallgatás és sötétség léptek azok helyébe. Valóban egy nevezetes halottunk vagyon münékünk, Atyámfiai! Oh, mely sokan siratják ezt, kivált a világ fiai és leányai között! Levették örömrüháikat, elrakták tarka maszkuráikat, mely alatt pajzánon ledérkednek vala a több pajzánok között, s szomorúan sóhajtanak elhunyt barátjok után, kinek társaságában különféle mesterségesen teremtett örömköt vesznek és osztogatnak vala. Oh, bizony egy különös halott ez a miénk, Atyámfiai! A világnak leghívebb barátja, a vétkes gyönyörűségeknek legnagyobb mestere, s az eszem-iszom életnek legfőbb kedvelője. Szintén hat hete már, hogy éjjel és nappal szüntelenül, hol itt, hol amott

¹ Lelógó fényforrás, falilámpa vagy függőlámpa, kisebb csillár.

dorbézol és vendégeskedik, hogy különféle bíbor és bársony cicomákkal ékesgeti magát, hogy különféle muzsika-kórusok közt mulatoz, hogy a magához hasonlókkal buján enyeleg és szerelmeskedik, hogy bortól, pálinkától elázva, másokkal kötölőzik, veszekedik, hogy mint bolond, más becsületes és szerióz emberekből is bolondot csinál. Míg végre, az étel, ital, tánc és éjszakázásban való mértéktelensége a legfőbb mértékre hágván, terhes betegségbe esék, s – fájdalom! – midőn már a sok haszontalan költségek, s vendégeskedés miatt, különben is, szinte bankrotirozni kell vala, ezen kezdődő hét második napjának éjjéli 12 órájkor, szerencsésen ki is múlék ez árnyékvilágból, melynek szomorú kijelentésére reggel mindjárt meg is húzák a harangokat.

De ki ez a halott, tudom azt kérditek most? Ez Szent Lukácsnál amaz esmeretes gazdag vala, ki bíborba és bársonyba öltözik vala, és minden nap vígan lakik vala. Ma pedig mű nálunk a mű Bacchusunk, vagyis az elmúlt farsang, mely ama gazdagot, a pedig ezt tisztán ábrázolja. Ama gazdag meghalván, a szent igék szerint temették pokolba. Mű is azt akarjuk most, hogy Bacchusunkat hasonlólag eltemessük. De mielőtt ez lenne, jertek adjunk tisztességet nékie, s a parentáló papok módja szerint:

1-ben is lássuk meg az ő eredetét, s genealógiáját. Vette volt a megboldogult Bacchus a maga származását ama minden gonosz lelkeknek legelső törzsök atyjától, a Sátántól, ki mint maradéka Bacchus, maga is lárvát viselt, mert lárva alatt, mint kígyó csalta meg és ejté el az emberi nemzetnek legelső szülőit. Annak utána a Sátán nemze több gyermeket, úgy mint Belphegort, Baált és Astharótot, kiket az Asszíriaiak és Babilonbéliek imádnak minden kigondolható szemtelenségek között. Ezek közül a legelső nemzete a görögöknek az ők esmeretes költött isteneiket, úgy mint: Zeust, Plutont, Árészt, és másokat, kik közül az első ugyan a görögöknek nemzé Dionüszoszt. Ez pedig végre a rómaiaknak, régi németeknek, s szinte minden nemzeteknek, s ezek között münékünk is, számunkra nemzette mostani tiszteletünk szomorú tárgyát, a néhai Bacchust. E Bacchusnak genealógiája és származása. Méltó látnunk:

2-szor formáját és termetét. Micsoda gyönyörűséges legény ez, sokkal szebb Salamon mátkájánál is. Ugyanis az ő feje, ha nem választott arany is, de bizonyosan a legfáinabb veres réz, és az ő homloka, mint egy veresréz-bánya. Az ő orra, mint egy veres bibircsókkal ékesített nagy sós uborka, és az ő orcái, mint két patkánvirágos mező. Az ő szemei, mint a veres tenger. Az ő szája, mint a habzó Genezáret tava, melybe Jézus a sertéseket fullasztá, és az ő lehellete gyönyörűséges, mint a Gomora kénköves tava. Oh, mely szép, mely ékes termet! Az ő nyaka, mint a básáni cserfa, és az ő keze Roboám keze, ki azt mondá az Izraelnek: „Az

én legkisebb ujjam is vastagabb az atyám derekánál.”² Az ő lábai, mint Sámson két oszlopa a Dágon templomában és az ő hasa, mint az Ofiri promontorium, karcsú és vékony, mint a Hermon hegye. Egyszóval, olyan szép, olyan ügyes légyen ez, kiről elmondhatni Mózesel: meghízott, megkövéredett 5Móz 32,15³ azaz felpuffadt, elméncseredett. S mit gondoltok? Ily ügyes fickó nőtlen maradott-é? Távol legyen! Mert:

3-szor meg is házasodott, még pedig kétszer egymás után, rendesen. S oh, hányszor még ezen kívül, rendkívül is napkeleti szultán módjára! Az első felesége vala Gentilitas pogányság, mely sok nemzetségek között híven tisztelte férjét és innepelte innepeit. Ezen felesége pedig Bacchusunknak meghalván Jézusnak születésekor, éppen akkor, mikor a Delfi Orákulum is nyújtópadon feküdt, egy darab időcskéig özvegyen ült, de majd fogyván a kereszténység szemérmességére, s nevedkévén szemtelensége, az özvegy Bacchus bizonyos követeket küld a kereszténységhez, s új házasságot kíván kötni azzal a legszebb ígéretek mellett. A követek ötön voltak (az érzékenységek), egyik jeles festő (látás), a másik kellemetes muzsikos (hallás), a harmadik drágakenetes (szaglás), a negyedik szakács (ízlelés), és az ötödik egy szerelmesen mulattató táncmester (tapintás), kik is megjelenvén a kereszténységénél, így adják elő rendre csábító kérésüket:

A festő: Drága leányasszony! Küldő Uram feleségül kéret tégedet, jövel, ne vesd meg, mert nála általam legszebb tárgyaknak nézésében fogsz gyönyörködni.

A muzsikos: ott, mind bálban leszel, s ha kedved lesz, szünet nélkül táncolsz, ha podagrás lész is.

A drágakenetes: hát még mely jó szagú leszel! Egész múmiának pácollak be elevenen is, s orcád rózsaszínnel fog virítani, ha sárgaságban lész is.

A szakács: ott mindig vendégeskedni fogsz, ha kontóra hordjuk is a kulinárét.

A táncmester: én pedig uramat úgy betanítottam, hogy még szerelmes hódolásául is, még ölegetései közt is mind minuettben fog hajlongani előtted. Oh, minő boldogság ily dicső férjet ölelni!

Így beszélnek az öt követek Bacchus képében, midőn ímhol, éppen akkor érkeznek más rendbéli kérők is, ezek pedig egy oly nagy és hatalmas királyfinak: Jézusnak követei (a moralisták és lelkipásztorok), kire a leggazdagabb, s boldo-

² 1Kir 12,10: „Az ifjak, akik veled együtt nőttek fel, így szóltak hozzá: »Ezt mondd ennek a népnek, amely így szólt hozzád: 'Apád megnehezítette igánkat, te azért könnyítsd meg azt rajtunk!' Így beszélj velük: 'Az én kisujjam is vastagabb apám derekánál.'«”

³ 5Móz 32,15: „Meghízott Jesurún, kirúgott a hámból – meghíztál, kövér, hájas lettél! – és elvetette Istent, alkotóját, elhagyta szabadító kőszikláját.”

gabb örökség várakozik. Ezek is előadják a maguk követségeket, nem oly csábító formában ugyan, de annál tekintetesebben, s hathatósabban. A Leány első esze szerint hajlik is erre, s kiadván Bacchus követein, mátkaságot köt a királyfival. De mi lesz a dologból? Elmennek Bacchus követei, de mielőtt végképpen eltávoznának a városból, egy nagy bált csinálnak: esznek, isznak, vendégeskednek, muzsikálnak, táncolnak, szerelmeskednek, nem csak a házakban, de utcákon, sőt az elutasító Leány, a kereszténység ablaka alatt is, melyeket hallván és látván ez kihajol éjjel az ablakon, Bacchus vigadó követeitől újra hivattatik, csalogattatik, melyre végre elcsábulván, mint az együgyű paraszt fickó a verbunkosok bojtos csizmájától hosszan kieresztett tarka keszkenőjétől, s félrevágott bokrétás sapkájától, kiszökik az ablakon, s mint Kató a táncba könnyen vitetvén Bacchushoz, övele minden kihirdetés, minden fassió, dispensatio és papi áldás nélkül egybeesküszik. Oh, balgatagság! Oh, hitetlen leány! Felesége leve e szerint a kereszténység is, mely előbb ama dicső királyfinak vala jegyezve, Bacchusnak, mely házassága alatt lássuk már:

4-szer az ő élete módját, és viselt dolgait is. Nevezetesekek és híresekek világszer-
te az ő élete módja és tettei, s kivált a pogány törökök nem győznek eléggé csudálkozni, miket viszen véghez Bacchus Úr, az erkölcsükkel elannyira dicsekedő keresztények között. Ha otthon ült, nagyon rendes életet élt ő: este éjfélig mind vacsorált, reggel tízig mind aludt, tíztől délután kettőig mind öltöződött. Ettől estvig mind ebédelt, s ekkor ismét elől kezdette a szokott rendet. Ha elment házul, még rendesebben élt, mert egyik vendéglőből ki, a másikba bé, szüntelen tántorgott. Egyik játszós asztaltól kelt fel, mindenét elvesztve, s a másikhoz ült le, becsületjét is zálogba téve. Egyik boros kancsót ürítette, s a másikat töltette. S midőn emellett egyik haragos cimborával egybebékélt, amott a másikkal ismét összeverekedett. Sokszor ment sétálni, hogy a commotió által rokkanjon kevésbé, s a külső levegőn verje crapuláját.⁴ Sokszor ment lovagolni is, de mindenkor zabolátlan lovon, az honnan többnyire mindenkor megheverte a sárt. Nem kevészer ment szekerezni is, amidőn szekerét elől fene bestiák vonták, hátul pedig eszelős szatírok, s kegyetlen Bacchák és Maenadesek kísérték. S gyakorta hajókázott tengeren is, még pedig muzsika és víg danolás közt, de azonban minden vitorla, evező és kormányos nélkül, az honnan csuda-é, ha gyakorta kőszirtbe ütközött. Vagy éppen szerencsétlen hajótörést szenvedvén, nyomorultul egy-egy kietlen partra vetődött? Oh, bizony jól hasonlítá Bölcs Salamon: A részeg olyan, mint a tengernek közepében szunnyadó és mint az evezőt kezéből

⁴ Lat. részegség, mámor.

kiejtett alvó kormányos Péld 23.⁵ És jól határozá meg valaki a részegséget: „A részegség úgymond egy vidám hajótörés a teli pohárban.” Élete is igen kegyes volt a megboldogultnak, mert hasa az istene Filip 3,19,⁶ oltára a terített asztal, főpapja a szakács, s szentlelke a jó édes bor volt. Felebaráti szeretete a fazékban forrott. Hüte a konyhán melegedett, s reménysége a jó ételekben állott. Amidőn rosszul volt (mi felette gyakran megtörtént, mert főfájás, hideglelés, podágra, forró nyalya, s egyéb efélék mind rendre járták), mindjárt borlevest kívánt, s még az orvosságot is borban itta, hogy jobban használjon. Nagyon szerette, midőn valahová keresztelőbe, vagy piknétbe hívták, mert akkor tudta, hogy ismét jóllakik, s ha valamely nagy ebédől kimaradott, egész nap duzzogott érette. Sok szegény gyámoltalannak járt el dolgában, ha rajtuk néhány nap élélődhetett, s sok házakkal volt nagy barátságban, ahol érzette, hogy még nem kongnak a kicsapolt hordók. Ha valamit vásárolt, nagy áldomást kellett innya, mert enélkül az nem volt igaz vásár. Ha falusbírának tették, ő a bűnöst mindig béitta. Ezért ugyan leste, hogy ki hibázik, vagy csak kevésé is ki tántorodik el, hogy annak kontójára ihassék, sőt, néha a nem vétkest is meghívta, hogy maga ily módon vétkezhesék. Ha megyebírónak tették, ott is a megye javait mindég szaporította, mert annak csekély jövedelmét is a szent gyűléseken cimboráival sokszor megitta. Nagyon munkálta a békességet is, mert mihelyt valaki egybe háborodott, tüstént kész volt közbenjáró lenni, csak hogy békesség-poharat ihassék. Mint filozófus, mindig Epicurussal tartott, s azt mondta, hogy a többi filozófusok mind bolondok voltak. Mint ügyész, titkon mind a két féllal tartott, hogy ezen is, azon is, mint nadály élődhesék. Mint orvos, Priznitzet gyomrából utálta, s a vizet még mosdani sem commendálta. Mint katona pedig, nem volt oly cégér, mely alá bé nem ment, kínáló ivó pajtást keresni, s a legszebb marsban is, ha szerit tehetette, beszökött ilyen helyre, vagy legalább egy keserves tekintetet vetett fel a kidugott abroncsra, vagy káposztafőre. Egyszóval ő úgy élt, mint minden vétkes, kicsapongásoknak nagy mesteréhez illett, s úgy is holt meg, halála óráján is, dúdolván az Anacreon énekét: „Kancsót fiú! Veszendő az élet és előlünk, mint egy kulacs bor, elfogy! Ah, ki ne siratna ily becses halottat?!

⁵ Péld 23,31–34: „Ne nézd a bort, hogyan vöröslök, hogyan gyöngyözik a pohárban. Bizony simán lecsúszik az! De végül megcsíp, mint a kígyó, megmar, mint a vipera. Szemed zavaros dolgokat lát, te magad pedig összevissza beszélsz. És olyan leszel, mint aki tenger közepén fekszik, vagy mint aki az árbockosárban fekszik.”

⁶ Fil 3,18–19: „Mert sokan élnek másképpen: akikről sokszor mondtam nektek, most pedig sírva is mondom, hogy ők a Krisztus keresztjének ellenségei; az ő végük kárhozat, a hasuk az istenük, és azzal dicsekszenek, ami a gyalázatuk, mert földi dolgokkal törődnek.”

5-szer mélyen megszomorodott özvegye a néhainak, szerencsétlen keresztény anyaszentegyház! Ímé, az drága férj, kihez oly nagy volt szereteted, hogy atyádnak akarhatja nélkül, titkon és szökve is, velle egybe esküvél, kinek szüntelen forró karjai közt merengettél, s akivel sok hosszú éjszakákat, danolva, henyélve, poharazva, játszodva virrasztottál – már nincsen többé. Hiszem, hogy fáj ez a te szívednek, mert az elfajult Izráel is vágyott vissza tejjel és mézzel folyó Kánaánból az egyiptomi keserű hagymára, s ma is, oh, mely szerelmes leány nem adna egy ostoba és műveletlen fickót – csak jó termetű legyen, – a legkimíveltebb, s szebb lelkű ifjúért is. De vigasztalódj, s jobb gondolatokra térj, mert már ideje, hogy vége legyen a bolondságnak. Az ifjú özvegyeknek nincs hathatósabb vigasztalás, mintha egy jó és érdemes személyhez ismét férjhez mehetnek. Íme, én nem is várom, hogy elvégezzük a halotti ceremóniát, nem is engedek időt a gyászra, hanem elszerezlek, sőt, megkérek most ebben az órában, egy derék férjnek tégedet. S tudod-e kinek? Annak a királyfinak, annak a mindenképp felett szeretetre méltó királyfinak, kit te előbb oly csúfoson, és háládatlanul megcsaltál vala. Mikor Dávid király ama goromba és háládatlan világ fiát, Nábált megijeszté, s ez a vígón lakozás után meghala, annak egyéb aránt jó és okos feleségét, Abigailt megkérte és elvevé magának feleségül és nem utálá meg csak azért, hogy egy istentelen és goromba férjnél vala előbb felesége az: Íme, te is bár előbb megcsalattattál, midőn nem magadhoz illő férjet választottál, s bár megfertéztetted annak ölében ártatlanságot, mégis, íme mégis, mind elfelejti azt ez a nemes királyfi. Megbocsát néked, kitisztít tégedet vétségeidből, s magának egy boldog, felettébb boldog házasságra ismét eljegyez. Ah, siess! Ím kiterjesztett karokkal, s a legszentebb jegyesi csókkal vár ő tégedet. Siess, és esküdj néki az Isten színe előtt, műelőttünk, mindenkinek tudtával, s helybehagyásával örök hívséget!

6-szor kedves gyermekei a néhai Bacchusnak, s egyszersmind hívséges barátai! Nagy ehetű Sardanapalusok, kik szimbólumukat homlokotokon hordozzátok: Egyél, igyál, játszodjál, halál után semmi boldogság! Dobzódó epiküriusok, kik a morált pohárból merítitek. Vesztegető Lucullusok és Vitelliusok, kik csak egy ebéden egész ország véres verejtékjét emésztitek meg. Tiberius Nérók, kiket Bibenus Méróknak borral kereszteltek. Ti buja Messallinák, kik minden bordélyházakat rendre futkostok, kedves férjeitekkel, a gyáva Claudianusokkal. Szentelen Beatrixok, viszont férjeitekkel, a tunya Sigmondokkal. Elvetemedett Rhodopek! Phrinék és Johannák, s a vétkes, gyönyörűségek tengerében elmerült Kleopátrák! Szerelmes Anthoniustokkal, és más számtalan elrongyosodott, cudarodott vesztegetőkkel, s sontvázza fáradt, feslett életűekkel! Ah, ne sírjatok! Jézus szavával mondja maga megholt apátok néktek: Ne sirassatok engemet, hanem tú magatokat, mert tú igazán boldogtalanok vagytok. Azonban én mon-

dom: Akarjátok-e boldogságtokat? Imé egy jó tutorság alá adlak titeket, ama mennyei Atyának, s az ő követeknek, az erkölcs tanítóknak tutorsága alá, ezután őket hallgassátok, őket kövessétek, s így talán még remélhető a kegyelem számotokra, mint Zákeusnak és Magdalénának. Az Isten adjon erre eszet, s elmét tünéktök.

7-szer egész tisztességtévő Gyülekezet! Kik az országban szerte széjjel, hol az asztal, hol a tűz körül ülitek a Húshagyókeddet, s kik kivált a városokban – mentől inkább közelget Bacchus halála, annál inkább megkettőztetitek velle való társalkodástokat, s bolondságtokat! Íme láttátok 1. Bacchusnak eredetét, s genealógiáját. 2. Termetét és formáját. 3. Értettétek házasságát két feleségeivel, kik közül az utolsó gyászos özvegyet szerencsésen el is szerzők. 4. Hallottátok életét és viselt dolgait. Valamint 5. az szomorú búcsúvételét is, melyen mű is úgy elke-seredtünk, mintha tormát ettünk volna. Mít míveljünk most? A régiek, mikor valaki született, sírtak, örvendettek és tomboltak pedig amikor megholt. A máiak éppen ellenkezőleg cselekesznek. De tartsunk mű most az egyszer a régiekkel Bacchus halotti innepén: öltözzünk japáni gyászba, vagyis fejérbe és örvendez-zünk! Sírjunk pedig, keservesen sírjunk, ha mint a Hydra másszor is újra feltá-mad. De hogy ez ne történhessen, jertek és 8-szor ássuk el egy mélységes sírba ötöt, tudniillik a szomjúság gyötrő poklába, hova egyik legkedvesebb barátja, az evangéliumi Dús is temettetett vala, hogy midőn ottan szomjúzik, ne bort a korcsomárosoktól – mivel a bor úgy is elfogyott (1839-ben) – hanem vizet kér-jen Prisznitztól, mint barátja Lázártól. Tegyük nagy köveket sírja szájára, hagy-junk őrizőket körülötte, és írjuk azon epitáfiumot kövére, mit a lerontott Jerikó-ról kiáltott vala Józsué: Átkozott legyen, ki többé feltámasztja Józs 6,26.⁷ Ámen.

⁷ Józs 6,26: „Abban az időben Józsué ezt az esküt tétette az Úr színe előtt: »Átkozott, aki belefog, hogy újjáépítse e várost! Rakja az alapot elsőszülöttjére, kapuit állítsa legkisebb gyer-mekére.«”

Koppándi Botond Péter

Vallásszabadság – a hallásból jövő hit és cselekedet ünnepe¹

„Azért a hit hallásból van, a hallás pedig Isten ígéje által...” (Róm 10,17)

„Mi a haszna, atyámfiai, ha valaki azt mondja, hogy hite van, cselekedetei pedig nincsenek? Avagy megtarthatja-e őt a hit?” (Jak 2,14)

Kedves Testvéreim!

Megtisztelő számomra, hogy az 1568-as vallásszabadsági törvény kihirdetésének 446. évfordulóján ebben a patinás templomban szólhatok e nagymúltú budapesti gyülekezethez. Megilletődötten állok ezen a gyönyörű szószéken, mert tudom, hogy szavainkat a Kossuth Rádió hordja szét a nagyvilágba – ki hitte volna ezt a '80-as években, amikor áhítattal tapasztottuk füleinket a recsegő VEF rádióra, hogy a Déli Krónikát, a 168 órát, a sportműsorokat vagy éppen „magyar éjfélkor” a Himnuszt hallgassuk a szép magyar szót szállító éteren keresztül?

Kiváltságos, ugyanakkor felelősséggel terhelt nap ez a mai, hiszen egyrészt van bennünk egy szubjektívizmustól sem mentes, jogosnak mondott büszkeség, de egy szüntelen önvizsgálatra készítő nehéz kérdés is: mihez kezdünk a vallásszabadság nekünk drága örökségével?

Ezen a magasztos ünnepen két bibliai gondolatból próbálunk ihletet nyerni, amelyek közvetlenül és közvetetten is meghatározták a vallásszabadság létrejöt-

¹ Elhangzott a budapesti Nagy Ignác utcai templomban és a Kossuth Rádióban, 2014. január 12-én.

tét, és amelyeknek az üzenetét ma is meg kell fontolnunk. Az egyik a római levélben levő tanítás, amely szinte szó szerint megtalálható az 1568-as tordai országgyűlési határozatban – „*A hit tehát hallásból van, a hallás pedig Isten igéje által*” (Róm 10,17) –, a másik az unitáriusok által igencsak kedvelt Jakab-levélbéli tanítás, amely meggyőződésem szerint hatással volt a törvény megalkotására, és amely így hangzik: „*Ugyanúgy a hit is, ha cselekedetei nincsenek, halott önmagában.*” (Jak 2,14)

Előbb próbáljuk egy kicsit megérteni azt a történelmi időt, amelyben a vallásszabadság törvénye megszületett: A 16. században vagyunk, a nagy változások és reformok évszázadában. Luther kiszögezi 95 tételét a wittenbergi várkapura, és a kalapácsütésekbe beleremeg Európa. A reneszánsz és a humanizmus felszabadító hatása továbbra is érződik, a reformáció anyanyelven adja az emberek kezébe a Bibliát, a reformátorok a „szabad vizsgálódás elve” alapján megkérdőjelezzik az addigi tanításokat. Az Egyház intézménye recsegni-ropogni kezd, az új tanok új vallásokat hoznak létre. Az emberek protestánsokká lesznek, mert protestálnak az addigi rend ellen, a szabadságot hirdetik, mert hisznek benne, az emberi méltóságot hangsúlyozzák, mert hiszik, hogy Isten az embert autonóm személyiséggé teremtette, aki képes dönteni a jó és rossz, az igaz és a hamis között...

De – ó, fájdalom! – hamarosan a tan dogmává lesz, az új tanítás eretnekséggé, az ellenfél ellenségévé, és a műveltnek mondott Európát elönti a gyűlölet: Spanyolhonban és Helvéciában minden másként gondolkodót eretnek lázadónak bélyegeznek, és a fel-fellobbanó máglyák füstje, és különösen a radikális reformátornak, Szervét Mihálynak a kivégzése gyorsan lerombolja annak illúzióját, hogy a vallási türelem eszméje gyökeret verhetne az öreg kontinensen...

Kelet-Közép Európa eme szegletén, Erdélyországban azonban feltűnik egy ember, aki magát szerényen „a megfeszített Jézus Krisztus szolgájának” nevezi, de akiről Bogáti Fazekas Miklós váltig állítja, hogy ő a „theologus incomparabilis”, a „páratlan teológus.” Arius, Erasmus és Serveto szellemi örököseként, 1566. január 20-án, Kolozsváron már azt hirdeti a „semper reformanda”, az „állandó megújulás” jegyében, hogy a keresztény vallásnak vissza kell térnie az igazi forráshoz, Isten Igéjéhez. Reformációjának alapvető hitelve Isten egysége és Jézus ember-volta, de sarkalatos tétele az emberben való hite is. Isten az embert jónak teremtette, Jézus tanítása szerint az állandó tökéletesedést tűzte ki eléje feladatul. A vallás az emberért van, és olyan erkölcsi életet követel tőle, amelyet szavakban és cselekedetekben egyaránt meg kell mutatni! Szerinte a hit az ember legszemélyesebb ügye, olyan isteni ajándék, amelyet el lehet fogadni, de el is lehet utasítani. A hitre úgy tekint, mint Istenben való bizalomra, a Vele való életközösségre.

Szerinte Isten hit által munkálkodik az emberben, így teremt velünk kapcsolatot, és nekünk válaszolni kell Neki. A római levél és Jakab levele alapján így összegez: *„Nem tagadhatjuk, hogy a hit Isten ajándéka (...) A hit olyan legyen, hogy szeretet által cselekedjék (...) Hitünket jócselekedetekkel mutassuk meg. (...) Cselekedetünkben a jó emberség és igazságosság látható legyen.”*

Ezek a gondolatok mély nyomokat hagytak a kor jeles fejedelmének, János Zsigmondnak a lelkében is. A humanista műveltségű, tehetséges fiatalember úgy gondolta, hogy országában akkor lesz béke, ha a különböző tanok hirdetői esélyt kapnak tanításaik bemutatására. Kifejezett tetszéssel fordult Dávid Ferenc felé, aki sokszor szíve szerint szólott: *„A Szentírásban sehol sem olvasták, hogy Isten igéjét és a vallást tűzzel-vassal kelljen terjeszteni. Krisztus országa népe és annak áldozata önkéntes, fegyverrel és fenyegetéssel az evangélium elfogadásra nem kötelezhető, önként engedelmeskedik az. Nincs nagyobb esztelenség, sőt lehetetlenség, mint külső erővel kényszeríteni a lelkiismeretet s a lelket, aki felett hatalommal egyedül csak teremtője bír.”* Ennek hatására, a Nagyváradon tartott hitvitán maga mondja: *„A mi birodalmunkban azt akarjuk, hogy szabadság legyen, mert tudjuk, hogy a hit Isten ajándéka, és a lelkiismeret semmi erőszakkal nem vitethetik.”*

Mondani sem kell talán, hogy e két lélek – az igazságot, a jézusi tanítás eredetijét, Isten igéjének kinyilatkoztatását szenvedélyesen kereső reformátor, és országában a felekezetek közötti békességet és vallási türelmet előmozdítani próbáló bölcs fejedelem egymásratalálása csiholta életre az 1568-as tordai országgyűlés vallási határozatát! És elfogult unitárius lelkünknek olyan jólesik ma Tordán ismét teljes pompájában látni, hogy a Millennium tiszteletére készült 12 négyzetméteres, Körösfői Kriesch Aladár festménye milyen jól adja vissza az esemény jelentőségét: János Zsigmond, a fejedelmi trónon ülve érdeklődően figyel a szövetségesei és ellenfelei gyűrűjében levő, tekintetével az eget kémlelő, Liszt Ferencről mintázott arccal a jövőbe néző, szívre tett és jövőbe mutató kezével magasztosan álló reformátort, aki az *Eppur si muove* (és mégis mozog a föld), és az *„Itt állok, másként nem tehetek”* rendületlenségével hirdeti a vallás szabadságát...

Kedves Testvéreim, tudomásul kell vennünk, hogy a mai „hálátlan utókor” nem osztja teljes mértékben a törvény feletti örvendezésünket. Van, aki szerint a törvény nem teljes, mert csak négy felekezetet – katolikus, lutheránus, református, unitárius – nyilvánít „recepta religio”-nak, „bevett vallás”-nak – hol vannak a román ortodoxok – kérdezi? Van, aki kétségbe vonja János Zsigmond nagyságát, és tudjuk, hogy a történeti bizonyítékok ellenére ma is az ő nyakába varrja méltatlanul a csíksomlyói búcsú létrejöttét. Van, aki azzal példálózik, hogy nem volt olyan nagy dolog ez, mert már például 1555-ben ott volt az augsburgi vallás-

béke. És van, aki azt mondja, hogy ez nem is volt a lelkiismereti szabadságot biztosító törvény! Nos, nekik mondjuk, hogy drága emberek, ezt a törvényt nem a mai ember szemén át kell nézni, nem olyasmit kell számonkérni tőle, amivel ma is becsülettel küszködik Európa, hanem azt eredeti összefüggésében, a 16. század körülményei között kell nagyrabecsülni! Hiszen történelmi tény – ennek hatására Erdélyben nem volt vallásüldözés, és senkit nem küldtek máglyára eretneknek bélyegezett tanítása miatt, mert a törvény védelmet biztosított mindenkinek!

A törvényt a helyén kell kezelni! Nem emberjogi passzusokat, nem posztmodern személyiségjogokat kell benne keresni, hanem egyediségét, és a közösség védelmét biztosító jelentőségét kell méltatni!

Az 1568-as vallásszabadsági törvénynek van három olyan vonatkozása, amelyet nem győzünk eleget hangsúlyozni. Az egyik az, hogy elsősorban a gyülekezet, a közösség vallásgyakorlási jogát biztosítja azáltal, hogy kimondja, hogy „*oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő néki tetszik*”! A másik az, hogy a törvény lényegét képező „*ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől*” megindokolása bibliai alapokon történik! Egyértelmű, hogy a „*hit hallásból leszön*” passzus a Róm 10,17-ből ihletődött, és a „*hit Isten ajándéka*” is bibliai alapokat sejtet! Ez az, ami páratlan a mai nemében: hogy egy világi törvény bibliai alapokra hivatkozik, és nem valamely világi hatalomra, mint ahogy a legtöbb nyugati rendelkezés tette! Teológiai üzenete világos: ha a hit, amely Isten ajándéka, „*hallásból leszön*”, és ez a hallás „*Isten Igéje által vagyon*”, akkor a lelkeszek – azok, akik Isten Igéjének hirdetésére vannak elhívva – nem büntethetők „*sem fogsággal*”, sem „*helyükből való priválással*”, mert a hit hirdetésének útjába semmilyen akadály nem gördíthető! Ez a hit fölötté áll a dogmáknak és a vitáknak, és nem azonos a különböző felekezetek tanításával, ez a hit Istentől van, tehát a mindenki által elfogadott Legfőbb Valóságtól, így az mindenkire nézve kötelező! (Pásztori-Kupán István)

A harmadik vonatkozása az, hogy meggyőződésem szerint Dávid Ferenc, a Jakab-levél szellemében, az élő hitet valós cselekedetre váltó munkássággal szorgalmazta a törvény megalkotását!

Kedves Testvéreim, ezzel akár el is ringatózhatnánk a „*dicső múlt*” illúziójában, ha nem tudnánk, hogy a bibliai kijelentés ma is hat, és a „*A hit tehát hallásból van, a hallás pedig Isten igéje által*”, valamint a „*hit is, ha cselekedetei nincsenek, halott önmagában*” ne készítetne állásfoglalásra. A nyilvánvaló kérdés ma így hangzik: mit kezdünk e drága örökséggel, hogyan is állunk ma a vallásszabadsággal? Dávid Ferenc halálát követő 300 év elég keserves volt egyházunk számára, hogy ma remélni tudjuk, hogy a világ végre belátta Renan francia katolikus író igazságát: „*Idő és sok tapasztalás kell addig, amíg odáig jut az ember, hogy be-*

látja: egy dogma sem érdemli meg, hogy szembeszálljanak érte, s vétsünk a szeretet ellen.”

A helyzet nem rózsás. A vallásszabadság a világban relatív fogalom: Több, mint 50 országban büntetik a keresztény Biblia birtoklását, ugyanakkor Európában nő az iszlám-ellenesség. Az Európai Unió alkotmányában nincs utalás a keresztény gyökerekre. Az egyéni lelkiismereti és véleménynyilvánítás félreértelmezése nyomán, ma a vallásos embert nyíltan lehet gyalázni. Az unitáriusok nem tagjai az Egyházak Világtanácsának, mert eltérünk a „hagyományos” kereszténység-értelmezésektől – szerintünk ugyanis keresztény az, aki Jézus követője. Sokszor álságosnak tűnik a kirakat-ökumené... De söpörhetünk saját házunk táján is: önvizsgálatot tartva, kérdezzük meg magunktól, hogyan viszonyulunk a másként gondolkozókhoz, a „hagyománytól” eltérőkhöz, a reformokat sürgetőkhöz, az egyház megújulását szorgalmazókhöz, a különböző kisebbségekhez stb.?

Unitáriusokként, akkor leszünk a leghűebbek a vallásszabadsághoz, ha ebben a farizeusi világban, jézusi lelkülettel mi leszünk a legérzékenyebbek arra, hogy csorbul-e valahol a vallás szabadsága! Akkor leszünk igazán hűek a vallásszabadság törvényéhez, ha odafigyelünk arra, hogy Isten Igéje szabadon hirdettetik-e a nagyvilágban akkor is, ha az isteni Kijelentést Buddha, Zoroaszter vagy éppen Mohamed nyelvéen hallanánk is! Akkor leszünk hűek a vallásszabadsághoz, ha egyházként mindig az elnyomottak, a kirekesztettek, a kisebbek védelmére kelnénk, arra hivatkozva, hogy mi Isten Igéjéből hallottuk, és hitünket cselekedetben megmutatva, a tordai országgyűlés vallási határozatában fogadtuk el végérvényesen az, hogy senki ne bántathassék, ne szidalmaztathassék, és fogságba se vettethessék tanítása miatt! És mindezt azért, mert tudjuk, hogy *„a hit Istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás Istennek igéje által vagyon”*.

Odahaza Erdélyben ez a vallási türelem valahogy túlélte az évszázadokat. Az emberek keveset beszélnek róla, de gyakorlatban annál inkább alkalmazzák, nem túlbonyolítva a dolgokat, inkább ösztönösen cselekedve. Egykori gyülekezetekben, Torockószentgyörgyön, a vallásilag vegyes házasságban élők egyformán vettek részt a felekezetek istentiszteletén, és a „közteherviselésében” is igazságosan viselkedtek. Nem az volt a kérdés, hogy ki milyen vallású, hanem az, hogy ki milyen ember, milyen erős a hite, és ez a hit őt milyen cselekedetekre készíti. Nem szavakban, hanem cselekedetekben rejlett az ökuménia, és a hét-köznapokon a közösségért való tettekben nyilvánult meg a szabadon gyakorolt vallásosság, mert elvégre – mondták – Erdély, 1568 óta a vallási türelem áldott földje lett...

A hit hallásból lésszen imperatívuszának engedelmeskedve ezért ma el kell mondanunk a nagyvilágnak: A vallásszabadság örököseiként büszkék vagyunk vallásunkra, amely a szerető és gondviselő Istent tanítja, Jézus követését tartja fontosnak, hisz az ember eredendő jóságában és nagyrahitottságában úgy gondolja, hogy szabad akarattal választhatunk Isten által előttünk feltárt életlehetőségek előtt, meggyőződéssel vallja, hogy hitünket cselekedetekben kell megmutatni, és azt mondja, hogy az életben az egyetlen járható út még a másként gondolkodó, felebarátnak nevezett embertárs iránti feltétlen elfogadó szeretet.

A Világháló feltalálója, az unitáriussá lett Tim Berners-Lee mondotta rólunk: *„Az unitáriusok olyan emberek, akiket behatóan foglalkoztat minden olyan kérdés, amely a más vallásokat is foglalkoztatja, annyi különbséggel, hogy náluk alapvető kérelem, hogy hitük legyen összeegyeztethető az értelemmel. Ők kiemelkedően toleránsak, és eltökélten szabadelvűek. Minden emberi teremtmény értéke és méltósága náluk alapvető filozófia, és egészséges tisztelettel vannak azok iránt, akiknek meggyőződése az övéktől eltérő. (...) Én mindig is vitatkozó típus voltam, és azt vártam, hogy innen is kirúgnak majd, ahogy kirúgtak mindenhol. De nem, megdöbbenem azon, hogy elfogadtak! (...) Olyan közösség ez, amelyet nagyra értékelek!”*

A vallásszabadságra, de ilyen méltatásokra is akkor leszünk méltók, ha az állandó megújulás jegyében Isten időszerű üzenetét kutatva meghalljuk az Ő „Igéjét”, és az olyan cselekedeteket indít el bennünk, amelyek nyomán a vallás és annak gyakorlása szabad lesz, és a hitet, mint Isten ajándékát, mindenki befogadhatja. Így leszünk méltók a 446 évre, csak így reménykedhetünk abban, hogy az 1568-as vallásszabadság szellemi örököseiként élhessük életünket! Ámen.

Jakabházi Béla Botond

A mustármag példázata

(bibliamagyarázat)

„¹A tanítványok mondták Jézusnak: »Mondd meg nekünk, mihez hasonlít a mennyek országa!«² Ő mondta nekik: »Egy mustármaghoz hasonlít.³ <Az> a legkisebb a magok között. De amikor megművelt földbe esik, nagy ágot hajt, (és) az ég madarainak menedéke lesz.«
(Tamás evangéliuma 20. rész)
(Előzetesen ajánlott elolvasni: Ez 17,22–24; Dán 4,12.20–22; Mk 4,30–32; Mt 13,31–32; Lk 13,18–19)

A fenti példázat megerősíti azt, hogy Jézus találékonysága, humora, tanításának mélységes és hiteles spirituális volta, radikális egyéni és társadalmi átalakulást sürgető mondanivalója alkalmassá teszi őt arra, hogy ma is úgy tartsuk számon, mint a nagy tanítót, a Mestert.

A mondás három különböző formában maradt fenn, Márk evangéliumában (4,30–32), a Q-forrásban, melyet átvesz a másik két szinoptikus (Mt 13,31–32 és Lk 13,18–19), valamint itt, Tamás evangéliumában. A három változat közül ez a legkorábbi időszakból származó, legkevésbé átdolgozott, ezért a Jesus Seminar megszavazta e mondásnak a tűzpiros színt:¹ a mondás tartalmilag és formailag is Jézustól származik. Ezért választottam a példázat magyarázatánál a leghitelesebb változatot, mely a bibliai kánonban helyet nem kapott Tamás evangéliumában található.

Míg a szinoptikusoknál a mustármagból fa (gr. *dendron*) lesz (Mt és Lk) vagy a legnagyobb kerti növény (Mk, gr. *laxanon*), Tamásnál egyszerűen csak arról van szó, hogy „nagy ágot hajt”. Tamás evangéliumának jellegzetessége az is, hogy a kérdést a tanítványok teszik fel, míg a szinoptikusoknál Jézus egy retorikai szituációt hoz létre, meggyőzés és hatásgyakorlás céljából.

¹ Funk, Robert W. et al.: *The Five Gospels – The Search for the Authentic Words of Jesus*. Harper Press, 1993, San Francisco, 484.

Egy egyszerű hasonlat szolgál a példázat alapjául, de a forma egyszerűsége nem jelenti a mondanivaló leegyszerűsítését. A történet válaszul szolgál a tanítványok kérdésére: „Mondd meg nekünk, mihez hasonlít a mennyek országa?” Jézus Isten országát egy mustármaghoz hasonlítja. A példázat célja érthetővé tenni, hogy milyen, hogyan is „működik” a mennyek országa. A mustármag a legalkalmasabb – hasonlósága révén – ahhoz, hogy Jézus vele bemutassa ezt a nehezen meghatározható fogalmat, és mint mindig, nem elvont elméleti eszmefuttatás által teszi, hanem egy konkrét, mondhatni közönséges példával.

A példázat felépítése egyszerű, négy mozzanatból áll: mi a mustármag, mi történik az elvetett maggal, a nagy ágot hajtó növény, végül a madarak fészket raknak ágai között.

A mustármag–mennyek országa hasonlatban első látásra úgy tűnik, hogy a mustármagra esik a hangsúly. A mustármag a „legkisebb a magok között”, de ha jó talajba esik, megművelt földbe, akkor hatalmas növénné fejlődik. Viszont a példázat nem csak arról szól, hogy a viszonylag kis ok hatalmas okozatot eredményez (legkisebb mag–nagy ág), hanem jelentős helyet kap itt a „megművelt föld” is. A megművelt föld teszi lehetővé azt, hogy a mustármag nagy növénné tudjon kifejlődni, a talaj az a közeg, amelyben a kibontakozás megtörténhet – látványos eredménnyel, s amely jól megművelt kell, hogy legyen (akárcsak a magvető példázatában). A mustármag egymagában nem képes kifejlődni, feltétlen szükség van a megművelt földre.² Amikor a mag jó földbe esik, kettős eredményt ad: a magból növény lesz, mely „nagy ágot hajt”, továbbá pedig, az előbbiből következően, a növény az ég madarainak nyújt védelmet. Az első eredmény – hogy a magból növény fejlődik ki, szárát hajt – egészen természetes. A másik eredmény már egészen más jellegű. A madaraknak való védelemnyújtás csak mellékes eredménye a mustármag növénné válásának: annak, hogy a növény védelmet nyújt, nincs közvetlen köze a kis magnak hatalmas növénné való fejlődésében. Mondhatnánk azt, hogy a madaraknak nyújtott védelem mellékterméke a mag megművelt földbe való kerülésének. Pontosan ez a közvetett eredmény vezet oda, hogy a mustármagról a figyelmet a szára, a nagy ágra helyezze. Ezzel háttérbe szorul mind a mag, mind pedig a jó föld, s ami kezdetben nem is volt beleszámítva a végeredménybe, válik a legfontosabbá.

Isten országának az áldását nem csak azok élvezhetik, akik „hivatalosan” részesei annak: akik elvetették a magot, előkészítették a jó talajt. Részesülnek benne a kívülállók is, a „madarak”. Védelmet találnak Isten országában azok, akire nem is gondolnánk. Sőt, ahogyan a mustármag egy olyan eredményt hoz, amely

² Valójában a mustár egy fajtája vadon is megterem, ez a *Sinapis arvensis*. A termesztett mustár a fekete (*Brassica nigra*) és a fehér (*Sinapis alba*) mustár.

nem egyenesen következménye a mustármag növénné válásának folyamatának, amit mellékeredménynek tekinthetünk, dominánssá válik, és így Isten országának áldásait is főképpen azok fogják élvezni, akik eredetileg nem voltak beszámítva, akik amúgy esélytelen kívülállóknak számítanak.

A mondásnak van egy enyhe antiszociális színezete is, valamint benne van a korabeli hagyomány ironizálása, hiszen Jézus korában, de azelőtt is, Isten országát hatalmas dolgokhoz hasonlították: libanoni cédrushoz (Ez 17,22–24) – ez jelképezte a birodalmat, politikai értelemben –, vagy az apokaliptikus fához (Dán 4,12. 20–22). Jézus azonban Isten országát, a rá jellemző módon, az apró, jelentéktelen mustármaghoz hasonlítja, mintegy ironizálva a hatalmas cédrus képét. De a mustármag Jézus szándékának tökéletesen megfelelt, hiszen számára Isten országa nem az új világhatalmat jelentette. Isten országa nem szembetűnő módon jön/jött el, hanem csendesen, titokban.

A példázat felforgató, forradalmi éle akkor válik teljesen nyilvánvalóvá, amikor a mustármagból kifejlődő cserje tulajdonságait vizsgáljuk. Akár a vadon termő, akár a házasított mustárról legyen szó, mindig fennáll a veszélye annak, hogy a gyorsan terjedő cserje tönkreteszi a kertet ahová magját vetették. A vadon élő mustár veszélyes gyomnövényként a gabonaföldeket veszélyeztette. Ami apró magként kezdi, nagy, gyakran nem várt eredményt hoz: a mustárcserje elterjed, kiirthatatlan bozóttá válik, minden kertész vagy gabonatermesztő rémálmává.

A példázat elmondásával Jézusnak az a célja, hogy újjáértelmezze, megfoghatóvá és jelen idejűvé tegye (eltérően a hagyományos zsidó értelmezéstől) a mennyek országának fogalmát. A növény (mustár) közmondásszerűen kicsiként kezdi, majd méteres cserjévé nő, amely fokozatosan elterjed, sőt, ellenőrizhetetlenné válik, ágai között és alatt pedig védelmet találnak a madarak, amelyek ugyancsak kártékonyak a földművelő szempontjából. Jézus ezzel azt mondja, hogy a mennyek országa nemcsak hogy nem a hatalmat és büszkeséget sugárzó cédrushoz hasonlít, hanem olyan, mint a „közönséges gaz, szúrós cserje, veszélyes elterjedési tulajdonsággal. A mennyek országa ilyen, kis mértékben és jól kordában tartva szeretnék tudni kertünkben – hacsak képesek lennék irányítani”³

Jézus zsenialitása mellett szól az, hogy az ártatlan földművelés világából vett képről kiderül végül, hogy teljesen felforgató és forradalmi: a mennyek országa nem olyan, mint aminek elképzeltük, vagy amilyennek szeretnénk. Fölborítja életrendünket, és arra kényszerít, hogy felülbíráljuk eddigi elképzeléseinket Istenről és arról, hogy mit jelent az Ő országában élni.

³ Crossan, John Dominic: *The Historical Jesus: Life of a Mediterranean Jewish Peasant*. New York, 1991, Harper San Francisco, 279.

Csak a szeretetben!

Lakatos Sándor

„Amikor Jézus látta, hogy Mária sír, és a vele jött zsidók is sírnak, megrendült lelkében és háborgott, és megkérdezte: »Hova helyeztéték őt?« Azt felelték: »Uram, jöjj és lásd meg!« Jézus könnyekre fakadt. A zsidók ezt mondták: »Íme, mennyire szerette!« Közülük néhányan pedig így szóltak: »Ő, aki a vak szemét megnyitotta, nem tudta volna megtenni, hogy ez ne haljon meg?« Jézus – még mindig háborogva magában – a sírhoz ment: ez egy barlang volt, és kő feküdt rajta. Jézus így szólt: »Vegyétek el a követ.« Márta, az elhunyt testvére így szólt hozzá: »Uram, már szaga van, hiszen negyednapos.« Jézus azonban ezt mondta neki: »Nem mondtam-e neked, hogy ha hiszel, meglátod az Isten dicsőségét?« Elvették tehát a követ, Jézus pedig felemelte a tekintetét, és ezt mondta: »Atyám, hálát adok neked, hogy meghallgattál. Én tudtam, hogy mindig meghallgatsz, csak a körülálló sokaság miatt mondtam, hogy elhiggyék, hogy te küldtél engem.« Miután ezt mondta, hangosan kiáltott: »Lázár, jöjj ki!« És kijött a halott, lábán és kezén pólyákkal körülkötve, arcát kendő takarta. Jézus szólt nekik: »Oldjátok fel, és hagyjátok elmenni!«” (Jn 11,33–44)

Kedves Testvéreim, húsvétot ünneplő keresztények!

Húsvétra való készülődésünkben elkísér bennünket Jézus szenvedéstörténete. Az örökélet ünnepébe lehetetlen méltósággal megérkezni anélkül, hogy az ember legalább egy keveset ne foglalkozna a passiótörténettel, mely az Evangélium talán legintenzívebb szövegegyése. Az eseménysor a behániai megkenéssel indul, majd a virágvasárnapi hozsannázástól, a templom megtisztításának jelenetén át, a nagycsütörtöki utolsó vacsoráig, a Gecsemáné-kerti lelki haláltusáig, és végül a nagypénteki kivégzés iszonyatáig vezeti el azt, aki a lelki zarándoklat útján végigjárja az evangélium történeteit. S közben felismeri, hogy a passiótörténet olyan megrázó elbeszélés, mely részleteinek pusztán hallgatása, szóbeli fel-

elevenítése felkavarja a vallásos érzületű embert. Jézus szenvedéstörténetét nem lehet kívülről hallgatni, magával ragad az Írás, és akarva-akaratlanul önmagunkat és jelen világunkat találjuk meg soraiban. A szenvedéstörténet komolysága megköveteli, hogy a húsvéti ünneplésünk több legyen, mint tanulás a Szentírásról. Több kell, hogy legyen, mint az első húsvét cselekményének pusztá megismerése, vagy elismérlése. Az ünnep igazi előkészítéséhez kell a többlet, kell az imádság, az elmélkedés, az önvizsgálat. Kell az Evangélium örömének megtapasztalása és az örökélet hitének, reménységének újra megisméltető felfedezése.

Ha részletesen végigolvassuk a passiótörténetet és annak egyenkénti állomásain elgondolkodunk, viszonylag könnyen felismerhetjük, hogy Jézus szenvedéstörténetét átszövi az emberi bűn valósága. Nem csak az áruló Júdás alakja árnyékolja be ezt a történetet. Nem csak ő az, akinek tettei megkérdőjelezzik az emberi jószágba vetett hitet, hanem ott vannak azok a tanítványok, akiket az evangélisták is kiemelnek: Péter, Jakab és János, akik bár a mestert elkísérték hosszú tanítói útján, a Gecsemáné-kertben képtelenek ébren maradni és vele együtt virrasztani. Ott van a többszörösen csalódást okozó, háromszoros tagadásában megbukott Péter, a kőszikla, akitől a mester kimondatlanul is oly sokat remélt. Ott van a történetben a bujtogató és hamis tanúkat állító Kajafás, az ármánykodó főpap, aki a papi tekintélybe és méltóságba vetett feltétlen bizalmat kérdőjelezi meg. Ott van a félelmében bürokratikus intézkedések mögé bújó Pilátus, aki „mossa kezeit”, és kivonja magát a felelősség alól, átadva az ártatlan elítéltet a kegyetlenségben örömeiket lelő katonáknak. És ott van a tömeg, amely romlottságának ad hangot, amikor egyik nap hozsannázik, s alig pár nap múlva már teli torokból üvölti a feszítődmeget.

Ebben a történetben túl sok emberi bűn található meg: (el)árulás, (meg)tagadás, kételkedés, hatalmi visszaélés, hamis tanúzás, igazságtalanság, ármánykodás, igazságtalan ítélet, kegyetlenkedés, kínzás, megalázás, gyilkosság stb. Ki tudná az összeset felsorolni? S ahogy haladunk a sorokkal, világossá lesz, hogy valamennyi megnevezett és felsorolt emberi bűn milliányi ember szenvedésének forrása ma is. Ezek a játszmák, ezek az arcok ma is jelen vannak a mindennapi életben. Ezért olyan felkavaró a hívő ember lelkének a passiótörténet.

A passiótörténet megérinti, megdöbbeníti és felkavarja a mindenkori embert, mert az élet legalapvetőbb kérdéseit jeleníti meg. Nem csoda hát, hogy az idő folyamán elkezdtük szelídíteni a különféle eseményeket, megmagyarázni, hogy hogyan is történhetett mindez. Ezt tettük bizonyos értelemben Jézus szenvedéstörténetével. Ám meg kellett tanulnunk, hogy a bűnt megérteni és megmagyarázni nem elég. Júdás árulását nem magyarázza semmilyen nemes szándék, mely a mester megdicsőülését akarta volna előmozdítani. Senkit sem érdekel a jó

szándék, ha annak tragédia lesz a következménye. Sőt mi több, arra is rá kellett ébredjünk, hogy az elkövetett bűnért elégtételt venni sem elég. Nem gyógyír a bosszú. Senkit sem vigasztal, hogy végül maga Júdás is elpusztult, mert önkezével vetett véget életének.

Elgondolkodtató kérdés, hogy ha ez a történet ilyen súlyosan terhes az emberi sötét érzésektől és rosszасágtól, hogyan lehetséges, hogy éppen ez a történet nyújtja az örökélet hitében való megerősödést? Azt hiszem, ebben a nehezen megfogható érzésvilágban található a húsvéti örömuzenet igazi lényege. Az esendő emberek világában a húsvétban megdicsőült Jézus személye egy mindenek felett álló felismerést hoz: a bűn csak az igazi szeretetben oldódik fel. Az igazi bűnbánat csak szeretetben születhetik meg, és a bocsánatot a bűnös csak az igaz szeretetben nyerheti el.

Pilinszky János 1968-ban saját koráról írja, hogy „*A bűn igaz megítélését lehetetlenné teszi egyfelől a túlzottan pszichologizáló, másfelől a ridegen jogászi megközelítés.*”¹ Pilinszky szerint a lélektani megközelítés veszélye abban rejlik, hogy a részletek vizsgálata során az elemző az eset minden részletét figyelembe veszi, és végül magát a bűnt érti meg. Minden körülményre tekintettel akar lenni: családi környezetre, neveltetésre, anyagi körülményekre, stb. A vizsgálata során szellemi és biológiai hatásokkal egyaránt számol, és ízekre bontja, rétegeiben vizsgálja a bűneset minden részletét olyannyira, hogy az elemzés végén magát a bűnt már nem érzi többé bűnnek, mert megmagyarázta azt. Ez a fajta közelítés gyakran akár fel is menti az egyént a cselekedet felelőssége alól.

Ezzel ellentétben, a bűn kérdéséhez való közelítés másik véglete a bűn jogászi kezelése. Itt az a veszély fenyeget, hogy a bűnt, leválasztva az emberi élethelyzetről, mint „embertelen botrányt” kezeli a jogász. Egy bűncselekmény szintiszta jogi megítélésében a jogász kizárólag az elkövetett bűnesetre figyel, arra, ami visszavonhatatlanul megtörtént.

Összegezve tehát a lélektani szemlélet a bűnösben többnyire csak „esetet” lát. A jogászi szemlélet pedig pusztán „ügyet”. A lélektan megpróbálja megérteni a bűnt, és akár felmenteni a pácienset lelki terhe alól, míg a jogász a bűnösből csupán bűnét veszi tudomásul, magáról az emberről megfeledekzik és az ítékezésben csupán példát statuál. Fontos felismerünk tehát, hogy mindkét esetben elmarad a bűnt ténylegesen feloldozó rész, vagyis a bűnbánat, a vezeklés, a bűnhődés feloldozó folyamata. Ezért félrevezető és hamis az emberi bűn jelenségéhez való közeledés minden más útja: mert hiányzik a bűn gyógyírja, az, ami az evangélium legfontosabb üzenete, a szeretet.

¹ Pilinszky János: Bűn és megbocsátás. *Új Ember*, 1968. február 18.

Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij regényei a világirodalom legismertebb és legnagyobb hatású alkotásai közé tartoznak. Az orosz szerző művei olyan élettapasztalatról, műveltségről és lelkeségről tesznek bizonyosságot, amelyet sok szempontból máig sem tudott senki felülmúlni. Dosztojevszkij azért számít ma is a legkülönb lélekábrázolónak, mert neki sikerült megtalálni a szélsőségek közötti középutat. Érdekes módon a középutat a lélektan és a jog között éppen az evangéliumban vélte felfedezni. Dosztojevszkij az evangéliumból és ortodox keresztény hitéből merítette azt, ami műveinek nagyszerűségét hordozza.

A *Bűn és bűnhődés* című regényében Raszkolnyikov, egy huszonhárom éves fiatal egyetemi hallgató történetét írja le, aki rendkívül értelmes és tehetséges, ám egy kilátástalannak tűnő élethelyzetben fellázad a társadalmi kiszolgáltatottság és igazságtalanság ellen, és úgy dönt, hogy saját kezébe veszi a sorsát, és saját kezűleg szolgáltat igazságot.

Pontosan kiterveli és precíz pontossággal végrehajtja a tökéletes bűncselekményt. Baltával támadja meg, és saját otthonában végzi ki a zsugori, bosszantó uzorás asszonyt. Elrabolja rejtegetett kincseit, és szinte észrevétlenül távozik a tett helyszínéről. Cselekedetét azzal indokolná, hogy az uzorás asszony megérdemelte a halált, hiszen csak élőszködik a nyomorultakon. Vagyis egyenesen jó szolgálatot tett a társadalomnak. Csak hogy a tetthelyről való távozása előtt megjelenik a kedves és ártatlan szomszédasszony, Lizaveta. Rossz helyen, rossz időben. Így Raszkolnyikov nem hagyhatja életben azt, aki rajtakapta a gyilkosságon. Ha futni hagyná Lizavetát, kiderülne szörnyű tette, így kénytelen őt is megölni.

Ami a regényben ezután következik, az Dosztojevszkij mesterműve. Mesterien ábrázolja, hogy a bűntudat hogyan kerekedik felül, és a lelkiismeret szava hogyan teríti le ezt a szilaj, elszánt, rettenthetetlen és rendíthetetlen fiatal férfit. A regény talán legmegrendítőbb jelenete az, amikor a bűntudattól és önvádtól a végletekig kimerült Raszkolnyikov az önfeladás és az öngyilkosság két lehetősége között agonizál. Utolsó menedékét egy régi ismerősében, Szonyában, az örömlányban látja, akitől a végső feloldozást reméli. Szabadságának utolsó napján elmegy hozzá, és egy indulatos beszélgetés során a Bibliára terelődik a figyelem:

„A gyertyához vitte a könyvet, és lapozgatni kezdte.

– Lázár feltámasztása hol van? – kérdezte hirtelen. Szonya makacsul lesütötte a szemét, nem felelt. Félig elfordult az asztaltól.

– Lázár feltámasztása hol van? Keresd meg nekem, Szonya.

A lány ránézett a szeme sarkából.

– Ne ott keresse... a negyedik Evangéliumban van – súgta szigorú hangon, de nem mozdult.

– Keresd meg, és olvasd fel nekem – mondta Raszkolnyikov, és leült, az asztalra könyökölt, fejét a kezébe támasztotta, és tekintetét elfordítva, komoran várta a felolvasást. (...) ingerülten kiáltott rá: – Olvass!

Szonya még mindig tétovázott. Szíve vadul vert. Miért, miért nem, de félt ettől a felolvasástól. A látogató pedig szinte kínos részvétellel nézte a „szerencsétlen örültet”.

– Minek az magának? Úgyse hisz, igaz? – suttogta, és elfulladt a hangja.

– Olvasd! Akarom! – követelőzött Raszkolnyikov. – Lizavétának is olvastad!

A lány végre fellapozta a könyvet, megkereste a helyet. Keze remegett, hangja elakadt.

Kétszer is nekifogott, de az első szót se tudta kimondani.

– „Vala pedig egy beteg, Lázár, Bethániából...”²

Mit gondolsz testvérem, miért ragaszkodik ez a bűnöző ahhoz, hogy éppen Lázár történetét hallja, amely arról szól, hogy Jézus a negyednapja halott Lázárt feltámasztotta a halottak közül? Pilinszky szerint azért, mert „minden bűn oka a szeretet hiánya, az önzés – az ember kiválása a tiszta jóból, lázadása Isten ellen.” A bűn nem más, mint Isten törvényeinek áthágása. Véteni Isten ellen annyi, mint véteni a szeretet ellen, Istennel szembe kerülni. Ez pedig annyi, mint meghalni. Itt nem egy fizikai szembekerülésről van szó, hanem arról, hogy aki nem ismeri fel a bűn valóságát, az szembefordul az étellel. Aki nem ismeri fel, hogy a bűnös cselekedettel vét a szeretet ellen, az esélytelen a bűntől való megszabadulásra. A bűnt és a bűntudatot sem törvénnyel, sem magyarázattal nem lehet gyógyítani, vagy megszüntetni. Azt egyedül a szeretet gyógyítja. Aki ezt felismeri, alkalmas a bűnbánatra, és esélye nyílik a bűnhődésre, a megtisztulásra. A szeretettel gyógyító bűntudat elvezet a bocsánat elnyeréséhez, a feloldozáshoz. Az ilyen bűnbánat esély az élethez való visszatéréshez, esély a feltámadásra.

Lázár feltámasztásának történetét lehetetlen a húsvétban feltámadó Jézus története nélkül értelmezni. A halottak feltámasztásának gondolata több helyen előfordul a Bibliában az Ó- és az Újszövetségben egyaránt. Ezek a történetek pedig valamennyi alkalommal az Isten emberek iránt tanúsított végtelen szeretetéről tesznek tanúbizonyságot, és azoknak a szereplőknek a nagyságát hivatottak erősíteni, akik Isten szeretetének tolmácsai voltak a történelemben. A János szerinti evangéliumban Lázár feltámasztásának eseménye az utolsó olyan eset, amelyet a Jézus ellenségei elviselnek. A halott Lázár feltámasztásával Jézus túlépett minden létező határt, amit a nép vezetői elfogadhatónak tartottak. A Lázár feltámasztásának hírére a Nagytanács elhatározza, hogy el kell pusztítani Jézust, aki

² Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés*. [online] Ford. Görög Imre és G. Beke Margit. 205–206. MEK.

a tömegek szerint halottakat támaszt fel, de el kell pusztítani a holtáiból feltámasztott Lázárt is, mert sokan pusztán azért igyekeznek Jézushoz, hogy meglássák Lázárt, aki feltámadt a halottak közül. Így tolmácsolja János evangélista az eseményeket, és így veszi kezdetét Jézus szenvedéstörténetének sorozata, a betániai megkenetéssel.

Lázár feltámasztásának eseménye tehát a Jézus passiótörténetének előjátéka. Az utolsó csepp a pohárban. Az emberi gyarlóság, féltékenység és hatalomvágy mintegy válaszként beindítja a pusztító és megfélemlítő gépezetét. Ha tehát a testi feltámadás útvesztőjétől eltekintünk, feltűnik előttünk a jézusi evangélium igazi üzenete, s mai ünnepünk üzenete is. A húsvéti evangélium lényegi üzenete tehát ez: a negyednapja halott Lázárt még Krisztus is megsiratja, mert lám „... mennyire szerette!”.

Szeretethiánytól szenvedő világunkban a mindennapok egyszerű történései oly sokszor fordítanak bennünket szembe a szeretet Istenével. A törvény szigorára épített világunkban a jog szigorúan példát statuál, de csak a félelmet és a szégyenérzetet erősíti a mindenkori polgárban. Az evangélium tanítása szerint azonban a halál felett is győzedelmeskedő szeretet az, ami visszahozza Lázárt a halottak közül. Raszkolnyikovnak is erre a hitre van szüksége. Hallania kell azt, ahogy a negyednapja halott Lázár a szeretet szavára visszatér a holtak világából. Utolsó menedékként hallania kell, hogy miként Lázár feltámadt a halottak közül, úgy neki, a bűnei miatt haldokló bűnözőnek is van reménye a visszatérésre, a bűnbocsánatra, a feltámadásra. Ebben a hitben megerősödve megy el, és adja fel magát. Vállalja a húszéves kényszermunkát a kietlen szibériai börtönben, mert tudja, hogy csak a bűnhődés útja hozhatja őt vissza az élők sorába.

Keresztény testvéreim! Húsvét üzenete ez: A büntől való szabadulás egyetlen járható útja a megbánás és a szeretethez való visszatérés. A bűn gyógyírja a bűnbánat és a szeretetteljes megbocsátás. Bűnbánat nélkül csak félelem és szégyenérzet van, ami felemészti az embert. De a félelem és szégyenérzet léte azt mutatja, hogy él még a bűnös emberben a bűnbánat lehetősége, és hogy még nem halt ki a lélekből egészen a lelkiismeret szava. Nekünk, Jézus-követő keresztényeknek evangélium, örömmüzenet az, hogy Isten szeret bennünket még akkor is, ha sokszor méltatlanná válunk erre a szeretetre. Erről a szeretetről tanított Jézus földi élete során, és ebben a megbocsátó szeretetben gyökerezik a halál felett is győzedelmeskedő húsvéti keresztény hitünk.

A szeretet evangéliumának hitében tartson meg és erősítsen meg minket a teremtő Isten, hogy az emberi bűnök sötét nagypéntekeiből újra és újra ránk virradjon a halál felett is győzedelmeskedő lélek szeretetbeni örök feltámadása. Ámen.

KÖNYVSZEMLE

George Kimmich Beach: *The Seminal Gospel. Forty Days with Mark* [Az alapevangélium. Negyven nap Márkkal]. Campicello Press, Madison County, Virginia, 2013. 211. oldal

A könyv sajátos értékét mindenekelőtt a szerző személyének és tudatosan vállalt célkitűzésének szerencsés együttállása adja. George „Kim” Beach nyugalmazott unitárius-univerzalista lelkész és teológus, a Harvard Divinity School és a Wesley Theological Seminary végzettje, aki nem csak Massachusetts, Texas, Virginia és Ohio államokban szerzett széleskörű lelkési tapasztalatával emelkedik ki, hanem akadémiai munkásságával is. James Luther Adams, a huszadik század legjelentősebb amerikai UU teológusának kiváló szakértőjeként három kötetben rendezte sajtó alá annak esszéit (*The Prophethood of All Believers*. Beacon Press, 1986; *An Examined Faith: Social Context and Religious Commitment*. Beacon Press, 1991; *The Essential James Luther Adams: Selected Essays and Addresses*. Skinner House Books, 1998), illetve elemezte annak teológiai rendszerét (*Transforming Liberalism: The Theology of James Luther Adams*. Skinner House Books, 2004). Harvardi mesteréhez hasonlóan fő érdeklődési köre a (szabadelvű) teológia és az egyéni, illetve közösségi erkölcsi fejlődés kölcsönhatására irányul, amint azt szá-

mos önálló kötete is jól tükrözi: *Questions for the Religious Journey: Finding Your Own Path* (Skinner, 1995 és 2002), *Catechism with an Open Mind* (Campicello, 1995). Az erdélyi és amerikai unitáriusok közötti szellemi hídépítést nem csak többszöri látogatásával és könyvadományával művelte, hanem Nagy Ferenc egykori segesvári lelkész elbeszéléseit külön kis kötetbe rendezve nyújtott szellemes betekintést a kelet-európai társadalmi viszonyok közt küzdelemmel és örömmel megélt unitárius hitről (*Feribacsi in His Own Words: The Reverend Nagy Ferenc, His Story, His Art, His Songs – Segesvar, Transylvania*; Campicello, 2009).

A szabadelvű/liberális teológia e kiemelkedő képviselője jelen művével olyan célt tűzött maga elé, amely sajátos műfajt kért magának. „A jelen kötet egy személyes és reflexív kommentár Márk evangéliumáról.” (19) A megfogalmazás pontos: kommentárral állunk szemben, de nem a műfaj klaszszikus értelmében, még ha a széles körű bibliai szakirodalmi tájékozottság folyamatosan jelen is van a szövegben. Könnyen olvasható, széles olvasó-

közönségnek szánt munka, de vállaltan személyes és közösségi kegyességi szándékkal: „egy meghívás a *meta-noiara*, azaz eddigi tapasztalataim radikális újragondolása Jézus első, Márk evangéliumában rögzített szavai alapján. [...] Azt keresem, hogy ez az antik szöveg hozzájárulhat-e ahhoz, hogy nevén tudjam nevezni Istent a mai létehelyzetemben?” (19)

A célkitűzés szellemében a szerző tehát minden Jézussal kapcsolatos előzetes tudását igyekszik félretenni, hogy érzékennyé váljon mindarra, amit Márk evangélista el akar mondani. Külön figyel arra, ami meglepi a szövegben, ami ellenkezik korábbi elképzeléseivel, tudásával. Ezzel lényegében ahhoz az olvasathoz kerül közel, amit Ricoeur a „második naivitásként” jelölt meg: nem a prekritikus olvasat első naivitásához való visszatérés, hanem a tudományos-kritikai ismereteken – annak korlátait és veszélyeit beismerően – felülemelkedő olvasat. Értelmezés, és így racionális, de az értelmezés által második naivitást kereső, és így hit, hogy Ricoeur eredeti felvetését idézzük. Ezt a kettősséget Beach közeríthetően Márk „saját szavai” és a „mi olvasatunk” kettős, feszültségben álló gyújtópontjaival mondja el (11), illetve a múltra irányuló „hogyan történt valójában” kronosz-olvasat helyett a jövőre irányuló „milyenné válunk általa” egzisztenciális/eszkatológikus kairosz-olvasat kettősségével (77). Beach számára ez a szemlélet segít leginkább fel-

oldani az Isten országa időbelisége paradoxonját.

Lényegében tehát egy posztkritikai kommentárral van dolgunk, amely gyakran elkerülhetetlenül posztliberális is, sőt időnként posztracionális is, és a történet igazán innen válik érdekessé egy nyugalmazott, magasan képzett unitárius lelkész részéről. Mivel lehetne ezt jobban szemléltetni, mint az evangéliumi csodák értelmezésével? Érdemes itt kissé hosszabban idézni: „A csodák kérdése számos helyen felbukkan az evangéliumokban, de milyen jelentést hordozhatnak ezek a mai olvasó számára? Mindenekelőtt fontos tisztázni, az antikvitásban élő emberek alapvetően nem különböztek tőlünk. Kétségtelen, hogy könnyebben hittek csodás vagy mágikus eseményekben, de a csoda számukra sem volt a mindennapi tapasztalás része, hanem ritka esemény, egyfajta »túl jó, hogy igaz legyen« élmény. A betegségek tudományos kutatása előtt a gyógyulást Isten vagy valamely szellemi erő beavatkozásával magyarázták. De már az ókorban felismerést nyert, hogy a gyógyító szándékú beavatkozás, lett légyen az akár a legkiválóbb szellemi vezető részéről is, nem feltétlenül hozza meg a kívánt eredményt. Ezért aztán a fejlettebb vallások rendre feladták a ráolvasást és mágiát az ima és hit javára. Az ima kér, de nem kényszerít; a hit remél, de nem jósol. A csodák – jó dolgok történnek gyakran az ésszerű elvárások ellenére is – »Isten aktív jelenlé-

tén« múltnak, amelyet nem tudok másként kifejezni, mint készenlélet az élet és a szeretet elfogadására. [...] A csodák a hit elsőbbségét jelentik a tudással szemben, vagyis azzal az egzisztenciális döntéssel állnak kapcsolatban, ahogy viszonyulunk a világhoz és abban a mi életünkhöz. Az élet egy jó ajándék, a szeretet egy gyógyító ajándék, nemde? Mi pedig e döntés alapján élünk, és nem a tudományos, netán áltudományos ismeretek alapján. Istennek hála a tudomány korában élünk, amely felszabadít minket a babonás vallásosság és a tudományoskodó filozófiák alól egyaránt.”

A könyv címe a magvetés, a megtermékenyítés képét idézi, szándékosan kerülve a történetkritikai kifejezéseket, mint amilyen az „eredeti”, a „legkorábbi” vagy a „forrás”. Megkönynyebbülés lehet sokak számára liberális teológustól olyan kommentárt olvasni, amelyben lépten-nyomon nem hangzik el a „későbbi betoldás” kifejezés a maga szinonimáival, amely nem próbálja a kényelmetlen szövegrészeket a szövegahagyományozódás számájára írni, hanem úgy akarja a bibliai szöveg jelentését hallani, ahogy az mai formájában előttünk áll. Örömmel nyugtázza, amikor Jézus üzenete könnyen adaptálható a modern ember számára, de szembenéz azzal is, amikor tanácstalanul állunk a nehezen érthető, időnként nagyon idegen Jézus előtt. (pl. a természetlen fügefafa, 147) Egyszóval „őszinte olvasatra” törekszik, és ez

zel a magatartással a liberális-kritikai olvasatot szándékosan szélesíti ki a „keresztény maintream” irányában. Erről több helyen is említést tesz, például: „Jó ideje úgy tekintem a magam spirituális útkeresését az unitárius univerzalizmuson belül, mint egy visszaközéledést a szakrális tradícióhoz. Zavar az elkülönülésre irányuló állandó törekvés, és inkább a vissza-közéledés útját keresem: nem a lekicsinylését, hanem a szimpátiával értékelő alapállását. Ez a kommentár maga is, amint valószínűleg azt már észrevették, a vissza-közéledés alkotása.” (156)

Félreértés ne essen, egy keményvonalas liberális teológus beszél itt, aki annyira szilárd a maga hagyományában és értékrendjében, hogy meg meri engedni magának az őszinte kérdezést, a legkülönfélébb hagyományokat képviselő szerzőkkel folytatott párbeszédet. Tehát nem egy fundamentalista, szó szerinti olvasat fele történik elmozdulás, hanem egy kegyességi célokat működtető szimbolikus olvasat fele, amely szilárdan hiszi, hogy az evangéliumi szöveg nem történelmi tényeket, hanem spirituális igazságokat kíván közvetíteni: „Mi hát az evangélium? Egy olyan ember története, aki szüntelenül próbákat áll ki Isten ígérete iránti hűségében. Folyamatos próbák, kihívások és kísértések a Sátán, a papok és írástudók, a Szanhedrin vagy Pilátus részéről. Itt nem a törvények vagy parancsolatok iránti hűségről van szó. A Tóra nem parancsolatok gyűjteménye,

amely azt kéri, hogy a »törvény betűjét« kövessük... A Tóra egy olyan nép története, akiket megtermékenyített az Isten népévé válás ígérete, és akik elbuknak, amikor ez a vízió elhalványul bennük, és győzedelmeskednek, amikor betöltik azt.” (162) Beach gyakran láttatja úgy a bibliai elbeszéléseket, mint amelyekben a jelképes szellemi tartalmak historizálódtak, azaz történeti elbeszélés formájában kerülnek bemutatásra. A kommentár feladata a történeti olvasat mögötti jelképes mélységet feltárni. Például a jeruzsálemi út kapcsán a következőket mondja: „Ez válik a kereszténység központi narratívájává, a fő történetszállá: »Felmegyünk Jeruzsálembe«. Ez egyszerre misztériumi vallás és történelmi vallás, mert történelmi eseményeket használ a rejtett spirituális valóságok elbeszélési alapjául; hinni benne annyit tesz, mint újraélni. Ezt legkönnyebb megérteni az utolsó vacsora esetében, amelyet újraélünk az úrvacsoravételben a kenyér és bor szétosztása által. Épp ahogyan Jézus megkérdezi a tanítványait, hogy készek-e vele együtt »felmenni Jeruzsálembe«, az evangélium minket hív meg és provokál erre a szellemi utazásra.” (142)

A szimbolikus olvasat teszi lehetővé Beach számára, hogy újraértelmezést kínáljon a liberális teológia számos nehéz fogalmára. Mit jelenthet ma Krisztus, teszi fel például a kérdést, és Dorothea Sölle, a német misztikus és felszabadítási teológia kiválóságá-

nak nyomdokain haladva válaszol: Krisztus Isten szavainak és akaratának reprezentációja, azoknak emberi formát és kifejeződést ad. A keresztények hasonlóan arra kapnak meghívást, hogy Krisztus szavainak és tetteinek, üzenetének és gyógyító tevékenységének reprezentációi (re-prezentáció, tehát helyében álló) legyenek. „Nem kérdéses tehát, hogy Jézus ember volt, aki egy adott helyen és időben élt. Krisztussá azáltal a jelentéstulajdonítás által válik, amelyet az ő történetéhez kapcsolunk, és így lesz ő minden soron következő nemzedék számára Isten szavának és akaratának a reprezentációja.” (118) Itt tehát a bibliakritika és a rendszeres teológia ellentéte oldódik fel: „Nem hiszem, hogy Jézus messiásnak tekintette volna magát, az égből küldött »Emberfiának«. Történelmileg ez a legvalószínűbb, és a legtöbb újszövetségi kutató egyetért ezzel a negatív állítással. De tekintélyének rombolása helyett vallási jelentőségét mégis ebben a fogalomban tudom megragadni, ez az én krisztológiám. Ő a »második Ádám«, ahogy Pál mondja, aki megújítja az emberiséget (1Kor 15,22). Arra hív, hogy az eredendően emberit meglássuk egymásban, és azt megerősítő módon cselekedjünk. Erre képesek vagyunk, és képesek vagyunk a közös cél fele haladni általa, mert Isten uralma és jelenléte ott van mindenütt körülöttünk. Ez az evangélium, a jó hír, amely nélkül a cinikus álbölcsesség könnyen gyökeret ver szívünkben. Eh-

hez a kinyilatkoztatáshoz már csupán a mi hitünket kell hozzáadni. Jézus nem nevezte magát Krisztusnak, hogy e kijelentéssel magát középpontba állítsa, és minket véget nem érő vitába sodorjon a kijelentés tartalmának igaz vagy hamis voltát illetően. E helyett ő minket egymásban az eredendő emberség látására hív, egymás szeretetére. Ő minket a gyógyítás, tanítás és szervezés szolgálatára hív, olyanra, amilyent ő gyakorolt, akár javaink, sőt életünk feláldozására is egymásért, ahogyan ő tette. Egyszóval, arra hív minket, hogy egymás számára Krisztusok legyünk. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy ő Krisztus számunkra, mint aki messze túljuttat minket a »kényelmi zónánkon« és »felszínes szavainkon«, félelmeinken és kicsinyes kifogásainkon.» (188) Vagy ott van a parúzia kérdése: „Jézus második eljövételének a gondolata mély jelentést nyer, ha jelképként tekintünk rá, vagyis amikor »Isten direktívája« saját életünk és jelenünk útmutatásává válik. Mert akkor már nem egy jövőre néző történeletről beszélünk, hanem a »jövendőbeli jelenben« élés állandóságáról: a jövőre irányultlan élni az időben, tudatosan és elkötelezetten, mintegy »meghívva az eljövendő napokat«. (176) Ezek után már a következetesség jegyében is könnyű belátni a feltámadás értelmezését: „A feltámadás azt jelenti, hogy ő az élők között van, közöttünk és minden élő társaságában, és mindig előttünk megy. [...] A hit olyan

metaforákban, képekben kerül bemutatásra, amelyek behatolnak mindennapi valóságunkba, és olyan kontextust kínálnak, amelyben önmagunk meghaladása megtörténhet.” (202)

A pusztai akadémiai érdeklődésen túlmutató kegyességi irányultság a könyv felépítésében is elvéthetetlenül tetten érhető. A kommentár Márk evangéliumát negyven részre osztja, és arra biztatja az olvasót, hogy akár a nagyböjti időszak negyven napján, akár máskor, de ennek a beosztásnak megfelelően, naponta egy-egy részt olvasva haladjon végig a könyvön. Aki erre szánja magát, biztosíthatom, hogy végig jó társaságban lesz, hisz a könyv minden egyes lapján olyan szellemi kiválóságok folytatnak párbeszédet az evangélium szavaival és a személyes-reflexív kommentárt író szerzővel, mint Tillich, Böhme, Auden, Augustinus, Emily Dickinson, Gerhard Ebeling, Samel Miller, Simone Weil, természetesen James Luther Adams és még nagyon-nagyon sokan mások.

Hajlok arra a kijelentésre, hogy ennyire „őszinte” evangéliumi kommentárt még nem olvastam, és külön figyelemre méltónak tartom, ahogy a szerző a vallási útkeresést úgy tudta összhangban tartani a kommentár jelleggel, hogy az mégsem csúszott át sem prédikációba, sem kéretlen vallozásba. Egy ilyen vegyes műfaj felvállalása eleve széles teret nyit a bírálat előtt, de ez most nem célunk. Csupán néhány apró észrevételt fogalmaznék

meg. A könyv hasznára lehetett volna, ha a szerző több bizalmat és odafigyelést tanúsít a történeti Jézus-kutatás utóbbi évtizedeinek eredményeire, és alapállásból nem utasítja azt el (182), hiszen több helyen épp annak eredményei segíthették volna a „korábbi” történetkritikai állítások korrekciójában. Az a törekvés, hogy a teljes evangélium elférjen egy negyven részes keretben, helyenként nagy egyenetlenségeket okozott. Például, míg az első fejezet hat részre osztva kerül elemzésre, addig több fejezet mindössze két részbe van besűrítve. Ezzel számos fontos evangé-

liumi rész lényegében kommentár nélkül marad. A szerzőnek sajnos nem sikerül maradéktalanul egybeboronálnia a két munkafázist: a korábbi ténylegesen kommentárnak indult fejezeteket, és a későbbi, már a negyvenes olvasmányi beosztást követő nagyobb léptékű részt.

A könyvet ajánlom szeretettel, aki kézbe veszi, tartalmas olvasmányban lesz része, és minden bizonnyal egyet fog érteni velem abban, hogy érdemes lett volna egy szélesebb körű terjesztést biztosító kiadó által megjelentetni.

Czire Szabolcs

ABSTRACTS

Dávid Molnár: *The Calvinist-Unitarian Church Debates (1615–1648)*

When the Transylvanian Diet of 1630 recognized the ecclesiastical jurisdiction of the Unitarian religious minorities in Székely Land, Transylvania, one of the results was the increase in debates concerning local church buildings. As a consequence, peace between the denominations of the area of the Székely and Saxon Dioceses was more fragile than elsewhere, however the debates quickly spread to the counties too. The Calvinist-Unitarian church debates are known to us almost exclusively from Calvinist sources, while the Unitarian sources have remained unexamined. This paper relies on sources available in the Kolozsvár (Cluj) Archive of the Hungarian Unitarian Church to observe the events from the Unitarian perspective and demonstrate the Unitarian stand taken in particular debates. This paper concludes that the Reformation in Cluj cannot be examined on terms that have so far been customary. This is because the leaders of the Unitarian Church supplicated so often to the Prince of Transylvania for resolution concerning issues of peripheral congregations that this can only mean that the periphery was as important for them as the center. It may be no accident that the great years of Unitarian book publishing (1632–1636) overlapped with the period between the enactment of the 44th Article of 1630 and the forceful church occupation of Tamás Nemes in 1636. This is the period when the Unitarians still had hope, and the prince had not yet realized that the domestic political factors of Transylvania that were established by the institution of *Recepta Religio* in the 16th century (and had maintained order) now changed in the beginning of the second third of the 17th century, after the Peace Treaty of Borosjenő.

Keywords: minor pars, Székely Land, church debates, *Recepta Religio*

Andrea Gönczöl: *A Unitarian in Saint Augustine's Garden in Milan. The Conversion of András B. Losonczi*

The paper gives a unique approach to the story of András B. Losonczi's conversion. Losonczi is the author of the Latin language work *Arma militae* in 1740 translated into Hungarian with the title *Vitézségünk fegyvere* (The Weapon of our Valour) in 1743. Losonczi gives a forceful presentation of his conversion and vision rarely seen before in the literature of religious debates, thus giving a unique perspective to the prophetic voice in his work. In the introductory part he gives an account of his prior seven years spiritual and intellectual flurry that got him to such an abyss that he was trembling from distress. However he turned to God with a repentant heart and, gaining God's ears, he was given two unambiguous messages. The peculiarity of his treatise is that the author comparing himself to Saint Augustine, considers the first observed words of the Holy Scriptures as the message of God. It looks like a similar event happened to András Losonczi to the one given account by Saint Augustine in the 12th chapter of the 12th book of his *Confessions*, and that the Unitarian author recreates, with some modification, and makes relevant again the much earlier story. It is important to note that the *Confessions* as a literary pattern is handled in a very inventive way almost without example in Hungarian self-revealing and confessional literature.

Keywords: conversion, Augustinus, *Confessions*, message of God

Sándor Selinger: *GIS Database of the Late Inner-Szolnok Unitarian District and its Settlements*

The goal of this paper is to outline the changes of the Inner Szolnok Unitarian District and its congregations between 1571 and the first part of the 17th century. The author analyzes the spatial unfolding of the changes, evaluating also the changes of the Transylvanian administrative districts. The paper uses a number of maps created using a Geographic Information System (GIS is a system designed to capture, store, manipulate, analyze, manage, and present all types of geographical data) using data available from historical sources concerned with Unitarian history to show the changes. The paper examines 75 settlements (towns) mentioned in Unitarian sources. For 54 of these, there is evidence both

of their having Unitarian congregations in the 16th century, as well as for the length of time their congregation existed. For the each of the other 21 towns, there was either no evidence of a Unitarian congregation, or the there was no record of the duration of the existence of its Unitarian congregation.

Keywords: administrative districts, Unitarian congregations, Unitarian districts, Inner Solnok District, Transylvanian Unitarian Church

László Péter: *Soccer and Religion. Some Theoretical Considerations*

This paper deals with a dominant phenomenon of the postmodern society from a sociological viewpoint, soccer. While reflecting on the nature of the phenomenon, it seeks its possible connections with religion. The paper argues that due to its practiced rituals/rites, and the role it plays in society, soccer is closely connected with religion. The author gives a theoretical approach supported by empirical examples. The first part the article focuses on the possible connections between soccer and the institution of the church, then it examines in detail soccer as a ritual/rite. The paper concludes that nowadays soccer as a rite represents a world view, expresses an ethos, gives a group identity, strengthens collective conscience and transmits symbolically a collective identity towards the entire society, just like religion. Its practice encompasses several religious-like elements (prayers, repeated actions, rigid rules, specialized establishments).

Keywords: soccer, religion, ritual/rite, society, symbol

STUDII

Dávid Molnár Dispute despre biserici între reformați și unitarieni (1615–1648)	3
Andrea Gönczöl Un unitarian în grădina milaneză a Sfântului Augustin. Convertirea lui András Losonczi.	22
Sándor Selinger Structura bazei de date a fostului Protopopiat Unitarian Solnocul-Interior pe baza sistemului geografic informatic	38
László Péter Fotbal și religie. Câteva considerente teoretice	49

ATELIER

Sándor István Jánosfalvi Orație funebră – Însmormântarea lui Bacchus	65
---	----

AMVON – MASA DOMNULUI – LITURGHII

Botond Péter Koppándi Libertatea religioasă – sărbătoarea credinței	72
Béla Botond Jakabházi Pilda grăuntelui de muștar	78
Sándor Lakatos Numai în iubire!	81

RECENZII

George Kimmich Beach: <i>Evanghelia de bază. 40 de zile cu Marcu</i> (Szabolcs Czire)	87
Rezumate	93

Fondat în 1861. Publicat de Biserica Unitariană din Transilvania. Apare trimestrial.

Redactor șef: **dr. Sándor Kovács**

Redactor: **Róbert Zoltán Bálint**

Îngrijirea textelor/corectură: **Miklós Kürti**

Tehnoredactor: **Péter Virág**

Colectivul de redacție: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire,**

Botond Koppándi, Lehel Molnár B.,

dr. Ildikó Horn, dr. Elek Rezi

Adresa redacției: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania

Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztnymagveto@unitarius.org

Tipărit în Tipografia GLORIA, Cluj. ISSN 1222-8370.

STUDIES

Dávid Molnár The Calvinist-Unitarian Church Debates (1615–1648)	3
Andrea Gönczöl A Unitarian in Saint Augustine’s Garden in Milan. The Conversion of András B. Losonczy	22
Sándor Selinger GIS Database of the Late Inner-Solnok Unitarian District and its Settlements	38
László Péter Soccer and Religion. Some Theoretical Considerations	49

WORKSHOP

Sándor István Jánosfalvi 5 th Oration – Bacchus’ Funeral	65
--	----

SERMONS

Botond Péter Koppándi Freedom of Religion.	72
Béla Botond Jakabházi The Parable of the Mustard Seed	78
Sándor Lakatos Just in Love!	81

BOOK REVIEWS

George Kimmich Beach: *The Seminal Gospel. Forty Days with Mark*
(Szabolcs Czire) 87

Abstracts 93

Year of Foundation: 1861. Edited by Unitarian Church. Appears quarterly.

Editor in Chief: **dr. Sándor Kovács**

Editor: **Róbert Zoltán Bálint**

Copyreader: **Miklós Kürti**

Layout: **Péter Virág**

Members of the Editorial Board: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire,**
Botond Koppándi, Lehel Molnár B.,
dr. Ildikó Horn, dr. Elek Rezi

Editorial Office: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania
Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.org
Printed in the GLORIA Printing House. ISSN 1222-8370.

